

S. PH. DE VRIES

JOODSCH PALESTINA

JOODSCH-PALESTINA

Kinderen van Bèth-Alpha. (Blz. 128/9).

JOODSCH-PALESTINA

ERVARINGEN EN INDRUKKEN

VAN

S. PH. DE VRIES MZN

RABBIJN TE HAARLEM

ZUTPHEN — W. J. THIEME & CIE — MCMXXXII

WOORD VOORAF

HET lijkt mij noodzakelijk, de omtrekken vast te stellen, waarbinnen het onderwerp van dit boek besloten blijft. En zulks, teneinde bij voorbaat onjuiste verwachtingen en voorstellingen te niet te doen, welke allicht te voorschijn treden, zoodra men het woord „Palestina” voor zich krijgt: Palestina met zijn merkwaardigen inhoud. Palestina, waarin ieder terstond het zijne ziet en voelt, en waaruit ieder het zijne leert en denkt.

Zoo verwacht ieder in Palestina het zijne te vinden. En velen, die zulke verwachtingen van mijn reisverhaal mochten koesteren, zouden teleurgesteld worden. Daarom gaat deze mijne waarschuwing vooraf: Ik ben naar Palestina gegaan als de Jood, die ik ben. Ik ben er heengegaan als naar Erets-Jisraël. Ik ben er geweest in Erets-Jisraël. In het Erets-Jisraël der oudheid. Niet minder ook in het Erets-Jisraël van heden.

Ik heb me beperkt. In zekeren zin gespecialiseerd. Welk woord men nu weer niet al te wetenschappelijk moet opvatten!

Al wie er als toerist heengaat, moet zich — naar ik meen — in dezen zin beperken. Moet gaan zien, wat hem het naaste ligt. En wie er voor een bezoek van bescheiden duur henen gaat met zekere, dan ook bescheiden studieplannen, die moet bij voorbaat gaan, om slechts dat te bestudeeren wat hij in

verband met zijn opleiding en vermogens volkomen in staat is te beheerschen. En niet verder grijpen. En zich vooral matigen in zijn oordeel. Omdat er van alles is. En van alles ook de uitersten.

Zoo heb ik — om een nogal sprekend voorbeeld te noemen — de Arabische kwestie in mijn verhaal heelemaal niet behandeld. Opzettelijk niet. Met een paar woorden is zij niet af te doen. Zij is een der zeer zware problemen. Voor een grondige studie voel ik mij niet competent. Ik heb voor politiek het juiste zintuig niet. In mijn reisverhaal vind ik geen behoorlijke plaats voor het Arabische vraagstuk.

Wier verder meent in den tijd van een toerist alles te kunnen bezoeken, wat een bezoek waardig is, en alles te kunnen zien, wat bezienswaardig is: en dan alles te kunnen beoordeelen, waaromtrent na zijn terugkeer de menschen een oordeel van hem vragen, die grijpt te ver. „Wie teveel aanvat, houdt niets vast” zegt een Talmoedisch spreekwoord.¹⁾ Dat moet men zich ook hier heel ernstig ter harte nemen.

Wel ben ik een eenigszins behoorlijken tijd in Erets-Jisraël geweest. Een kleine zes weken is wel iets. En ik had er goede voorlichting en voortreffelijke gidsen. Maar er is nog een massa, dat ik niet gezien heb. En veel, waarvan ik evenveel of evenweinig weet als toen ik er heenging. De menschen, die er een gelijken tijd of minder hebben doorgebracht en met een beslist oordeel over alles en nog wat terugkeeren, bewonder ik. Of ik geloof hen niet.

Daarom vertel ik, wat ik in Erets-Jisraël heb gezien. Met mijne oogen. En welken indruk dat Erets-Jisraël op mij ge-

1) Babli Rósch-Haschanàh fol. 4b.

maakt heeft. En welke verwachtingen ik op dezen grond van de ontwikkeling van dat Erets-Jisraël koester. Juist of niet: dat is alleen voor mijne rekening.

Reeds is mijn reisverhaal in verschillende bladen der „Locale Pers” verschenen. Daar is het prettig ontvangen. Behoudens zeer enkele kleinigheden, van redaktioneelen aard, verschijnt het hier thans in boekvorm letterlijk overgedrukt. Doch met foto's verrijkt.

Ik hoop, dat het op deze wijze als boek een even groote belangstelling zal verwerven. Belangstelling voor een boek zal vanzelf meer blijvend kunnen zijn.

Het meerendeel der clichés is door de Redaktie van „Het Beloofde Land”, het blad van het Palestina-Opbouw-Fonds in Nederland, welwillend afgestaan. Die van de opgravingen bij Sichen zijn te danken aan „Palestina in het licht der jongste opgravingen en onderzoekingen” van de hand van Prof. Franz M. Th. Böhl, Hoogleraar te Leiden, en door den Uitgever H. J. Paris even welwillend beschikbaar gesteld.

Een warm woord van erkentelijkheid voor deze medewerking vinde hier zijn plaats.

S. PH. DE VRIES Mzn.

Haarlem Adar I 5692
 Februari 1932

INHOUD

	Blz.
Hoofdstuk 1. Aankomst	1
„ 2. Mozaïek	5
„ 3. Jeroeschalájim	17
„ 4. Naar den Kóthel-Ma'aravie	21
„ 5. In de Oude Stad	27
„ 6. Naar de Zoutzee	33
„ 7. Naar Hebron	41
„ 8. Tel-Aviv, de Hebreeuwsche stad	50
„ 9. De sfeer van Tel-Aviv	57
„ 10. Een dag in de Kolonies	66
„ 11. De laatste dagen in Jerusalem	74
„ 12. Naar Haifa	83
„ 13. Haifa	91
„ 14. Over Acco en Meron naar Safed	98
„ 15. Safed	105
„ 16. Van Safed om het Noorden naar Tiberias	112
„ 17. Naar den Emek	120
„ 18. Door den Emek	126
„ 19. Rondom Haifa	136
„ 20. Terugblik — Afscheid	142

HOOFDSTUK I

AANKOMST

VIER dagen en vijf nachten gleden we met de Carnaro door de Middellandsche Zee. Van Triest naar Jaffa. Op Maandag-morgen zouden we — zoo was ons gezegd — om zes uur Jaffa bereiken. Ik was heel vroeg opgestaan. Maar nog niet vroeg genoeg. Want toen ik vrij lang voor zessen geheel gereed was om naar het dek te gaan, bemerkte ik, dat het schip had opgehouden voort te glijden. Het lag al stil. Geankerd. Ik betrad het dek, om voor het eerst den blik naar het Land te slaan

Velen der mijnen, mijner vrienden en kennissen, hebben zich afgevraagd, wat er wel in mij zou omgaan als ik met eigen oogen het Land zou aanschouwen. Zij dachten daarbij aan de vele jaren, dat ik in woord en geschrift de Palestina-idée had getracht te verbreiden en dus de liefde voor Erets-Jisraël in mijn hart had gevoeld en gevoed. En zoo maakten zij zich voorstellingen van hetgeen mij zou bezielen bij de eerste aanschouwing en bij het betreden van den bodem. Zij meer dan ik. Want ik heb me opzettelijk van zulke overdenkingen vrij gehouden. Ik wilde met voorbedachten rade nuchter

blijven en strak. En passief. Gaarne open en ontvankelijk, maar toch zooveel mogelijk als een blanco blad. En vooral niet romantisch bewogen.

Zoo betrad ik volkomen beheerscht het dek. Ginds lag Jaffa. Oprijzend uit de zee. Schoone stad. Zij draagt — zóó gezien — haar naam: Japha = „de schoone”, met eere.

Dat is zoowat de eenige gedachte, die ik mij herinner. Want, al was ik vroeg, ik was te laat. Ik heb het Land niet van ver uit de zee voor mijn oogen zien opdoemen en grooter groeien en duidelijker worden voor mijn blikken. Ik zag ineens en plotseling de stad Jaffa. En er was meteen geschreeuw en geraas om me heen van tal van Arabische kooplieden, die hun waren begonnen uit te stallen en aan te prijzen. En tegelijk vele verwarde klanken van eveneens Arabische bootslieden en knechten, die zich aanboden en opdrongen om de bagage uit de kajuiten te halen en tusschen de vele rotsen en klippen door naar het strand te roeien.

Overall steken bij Jaffa klippen en rotsen uit de zee. De schepen blijven op grooten afstand liggen. En als de zee onstuimig is, is het landen onmogelijk en stoomt men verder naar Haifa.

Maar de zeespiegel was effen, zooals hij was de heele, onvergetelijk heerlijke zeereis. En de Arabieren zijn vertrouwd met de omgeving; en vertrouwd als veilige roeiers. Maar overigens: ieder boek, en iedere reiziger, die u vóór is geweest, waarschuwt u om uw bagage niet zoo maar in hun handen te geven. En uw bagageverzekering vermindert natuurlijk toch uw zorg niet. Meegaan tegelijk met uw bagage kunt ge niet. Want ge moogt het schip niet verlaten. Er is nog zoo iets als: pasformaliteit. Ge komt maar niet zoo

in Palestina. Er verschijnt zoo langzamerhand een heele staf van geüniformde ambtenaren aan boord. Met heel wat boeken en lijsten en stempels. En ge kunt u opstellen in de rij. En uw beurt afwachten.

Er dient zich een keurig in de volksdracht gekleede, met dikke gouden horlogeketting getooide, stevige Arabier aan en beduidt mij, verduidelijkt door een Engelsch woord, dat hij de aangewezen man is voor mijn koffers. Maar de steward wenkt van neen. En wijst mij den langen zwarten man, die er juist aankomt en zich, met een Hebreeuwsch opschrift over zijn borst heen, en met een paar Hebreeuwsche volzinnen, aankondigt als de vertegenwoordiger der Palestijnsche onderneming te Jaffa, welke voor de ontscheping zorgt. Hij zorgt er inderdaad voor. En als tenslotte ook mijn naam en al wat er bij behoort in alle boeken en lijsten is ingeschreven; en mijn pas den noodigen stempel heeft verworven; en er 't geneeskundig attest is ingelegd, hetwelk mij van quarantaine bevrijdt; en als al deze kostbare documenten in mijn bezit zijn gekomen en ik langs de scheepstrap naar beneden ben geleid en in het bootje zit, dan tref ik er ook den keurigen Arabier van straks; en vraagt Machmoet me om bakschisch. Straks had ik hem haast voor een der havenautoriteiten aangezien.

Wat zou er nu in mij zijn omgegaan? Welke gevoelens zouden mij nu bestormen of wellicht overheersen bij den eersten aanblik van het Land? Te midden van het lawaaijg marktgeschreeuw op het dek der Carnaro? Onder de zeer prozaïsche zorg voor de lijfsbenoodigdheden? En bij de licht tot ongeduld stemmende pasformaliteiten?

Als ik al deze alledaagsche dingen vooruit had geweten, ware ik zeker vóór of mèt de zon opgestaan.

We zijn er nog niet. We varen veilig tusschen de klippen door. De kust nadert, komt dichtbij. Maar we zijn er nog niet. Daar wachten ons de zorgen der landing. Niet de moeilijkheid om uit het bootje op het land te stappen. De zee is glad en het gaat vanzelf. Maar weder nieuwe formaliteiten. Daar had ik echter op gerekend. En ik had voorzorgen genomen en mij tijdig vooraf per brief van een gids voorzien. Hij voerde mij als deskundige. Mijn bagage was nu spoedig teruggevonden uit de stapels koffers, die aan land waren gebracht. En weldra was ook de douane gepasseerd. En de weg door de verschillende bureaux, alwaar ik daarna nog had te verschijnen, was nu ook tamelijk gauw afgelegd. Toen was ik vrij man. En toen stond ik op den Heiligen Bodem. In een nauwe straat van Jaffa; bij volgeladen kameelen; en ledige wagentjes; en wachtende auto's.

Ik had het Land betreden.

Zoudt gij door eenige aandoening zijn overmand? Of zelfs maar geraakt?

We zullen aanstonds naar Jerusalem reizen.

HOOFDSTUK II

MOZAIEK

DE heer Schwarz, mijn gids, die mij uit Jerusalem naar Jaffa is tegemoet gezonden, onderhandelt met den koetsier van een Arabisch wagentje, dat met een paar pittige Arabische paardjes is bespannen. Zijn naam zegt u, dat hij geen oer-Palestijn van geboorte is. Hij heeft mij in het Hebreeuwsch begroet. Niet enkel met Schalóm, d.i. „Vrede” of „welkom” of „goeden dag”! Dat zou niets zeggen. Daar staat ieder's tong naar. Maar hij spreekt, spreekt gewoonweg Hebreeuwsch. Hij zou u ook in het Duitsch te woord kunnen staan. Of in het Jiddisch. Of evengoed in het Hongaarsch. En nu handelt hij met den Arabischen voerman over den prijs in het Arabisch. Die handel gaat niet erg glad en niet heel stil. Doch hij komt tot stand. En we rijden tusschen de kameelen en de ezeltjes en de auto's door. Niet ver. Wie zou er thans nog op een ezeltje naar Jerusalem rijden? Of op den rug van een kameel dien langen weg afleggen? En welk rechtgeaard toerist zou daarvoor een Arabisch wagentje nemen, indien zelfs door vurige Arabische rossen getrokken? We moeten een auto hebben, zegt mij meneer Schwarz. Maar die nemen we hier niet. Die laten we komen uit Tel-Aviv,

de nieuwe Hebreeuwsche stad, die noordwaarts leunt aan Jaffa. Bestellen we aanstonds telefonisch. Dit wagentje is maar noodhulp tot het café, waar we intusschen aangekomen zijn. En nu vragen we telefonisch een auto. „We” is een bekende meervoudsvorm, en hier in de plaats van den derden persoon enkelvoud. Hij, mijn gids, doet het natuurlijk. Hij doet het in het Hebreeuwsch. De telefoonjuffrouw verstaat hem. Verbindt hem in het Hebreeuwsch. De garage antwoordt hem in het Hebreeuwsch. De auto komt in een kwartier. Met een nummer in het Hebreeuwsch. En met een Hebreeuwschen chauffeur.

We hebben niet een heele auto besteld. Slechts twee plaatsen in een auto. Die zijn te krijgen. Want er zijn zoo goed als altijd verschillende reizigers, die ook maar één of meer plaatsen willen hebben. En over den prijs behoeft men niet te handelen. Die is zoo ongeveer vast : 15 à 20 Piaster per plaats. Een Piaster is twaalf cent, het honderste van een Pond, ook van een Palestijnsch Pond. Ge moet dat alles maar weten. Weest echter gerust, dat leert ge haast in hetzelfde, en in ieder geval in het volgende moment, nadat ge voet aan wal hebt gezet. En met een beetje bereidsheid en oplettendheid hoeft ge niet eerst door schade en schande wijs te worden.

En als ge geen Hebreeuwsch kent, of als ge het niet kunt spreken, of als ge het niet kunt verstaan, zult ge u ook wel redden. Kennen, spreken en verstaan zijn drie verschillende stadia voor een vreemde in een vreemde taal. Dat wist ge allang, niet waar? Voor het Hebreeuwsch zoudt ge dat echter in Palestina nog eens extra kunnen ervaren. En ervaren in deze volgorde : kennen-spreken-verstaan. Evenwel : over het

Hebreeuwsch in het Land zullen we het nog nader hebben. Ge redt er u ook best zonder. Want ge kunt er terecht met Engelsch. Ook een heel eind met Duitsch. En ge kunt het zelfs treffen, dat ge Hollandsch kunt converseeren. Want er zijn ook Joden uit Nederland in Palestina. En Palestina weet dat met genoeg. Ook Polen, Russen en Hongaren vinden er hun vroegere landgenooten en hooren er hun taal. En de Italiaansche vlag zag ik wapperen van een prachtig nieuw missiegebouw in Jerusalem. Er vallen nog meer vlaggen te aanschouwen. Op den Har-ha-Zofiem, den berg Scopus, waar de Hebreeuwsche Universiteit prijkt en de Nationale Bibliotheek, daar kunt ge in de zuilengangen van een kerk, waar nonnen-carmelieten leven en werken, op de wanden het „Onze Vader” in zeventig talen aantreffen. Niet zeventig, maar toch wel vele talen gaan er door elkander door Jerusalem. En door het Palestijnsche land. En passeeren elkander — zooals ik merk — op den weg van Jaffa naar Jerusalem.

Spraakverwarring? Neen, dat niet. Eenheid ook niet. Veelkleurig mozaïek. In het algemeen en ook nog in het Joodsche leven. Nóg. En waarschijnlijk nog vele jaren lang. Maar het lijkt me niet bovenmatig optimistisch te verwachten, dat er onder de Joden in afzienbaren tijd tenminste een sterke taaleenheid bereikt zal worden. En deze zal reeds intusschen en vervolgens verder het hare doen.

Onze auto vliegt over het asphalt, waar voor een tiental jaren de kameelen en de ezels nog waadden door het mulle zand. Ik heb de plaats gekregen naast den chauffeur en kan de snelheid controleeren. De weg is prachtig en loopt een poos

door het nog vrij vlakke land tamelijk rechtlijnig. Dra echter komen de bergen ons tegemoet. Want „Jerusalem: bergen omgeven het” (Ps. 125, 2). En dan klimmen we en dalen we over het serpentinepad en nemen we wel behoedzaam de bochten, maar zie ik in die bochten den weg zóó liggen, dat ik me soms moet afvragen, of we in het Oude Land der Vaders reizen, of dat we ons soms op een wielersbaan bevinden. De chauffeur verstaat zijn vak. Ik kan het ook algemeen en in het meervoud zeggen. Want ik heb gelegenheid genoeg gehad, deze vakkennis op de aangenaamste wijze te ondervinden.

De weg is niet eenzaam. Het is er druk. Druk ook van de ezeltjes. Het lijkt wel, dat ginds het ezeltje is, wat hier te lande de fiets beteekent. Maar zoo statig als de Arabier op zijn ezel zetelt, zoo zit er hier niemand op zijn fiets. De Arabische vrouw ziet ge loopen. Zij loopt achter den beladen ezel, óók wanneer de man bij de vracht erop zit en zijn beenen op koddige wijze langs den buik van het dier tusschen de sierlijke pootjes laat bengelen. Of hij richt er zich makkelijk in, vleit er zich netjes op. En doet er zijn dutje.

Al deze opmerkingen kunt ge reeds maken op den weg van Jaffa naar Jerusalem. Want het is er druk. En ge ziet er reeds de heele bonte verscheidenheid, den kleurigen overblik van het gansche groote mozaïek. Reeds nu bij het snorren over den gladden weg. Wagentjes en ezeltjes en zware vrachtauto's door elkander; vaal-zwarte geitenkudden; vuil-witte schapen; troepjes koeien; bronsgebrande herders en drijvers in hun schamele schilderachtige kleedij met den lichten hoofddoek, die zich als zonnescherm over den nek plooit en met een dik zwart koord om het hoofd wordt vastgehouden. Het algemeene

hoofddekseel van den Arabier. En terzijde van den weg vaart de kameel, varen heele slierten van kameelen. Heele verhuizingen, kleine scheepsladingen op hun ruggen. Als een sleep van kleine scheepjes op het water. Voorop de hoofdgeleider, liggend, duttend of slapend, op een ezel. En naast enkele der kameelen een drijver. Of er bovenop. En dan deinend zoodanig, dat ge enkel van het zien al zeeziek zoudt kunnen worden. Als droomend en met breede stappen schrijdt de kameel, wel statig maar verveeld, daarhenen; aan den langen nek, in gebogen lijn gehouden, den smallen schaapskop vooruitdragend. Hij schijnt te filosofheeren. Hebt ge wel eens een kameel hard zien loopen? Of een troep dravende kameelen aanschouwd? Zelden, maar het kan u tebeurt vallen, als een kudde uw auto achter zich speurt en den weg voor u moet vrij maken. Onze filosoof kan wel hard loopen, maar hij doet het zelden. Hij, of zijn broeder de drommedaris, kan ook een rendier zijn. Dat leert u de Bijbel immers. Sla maar eens de Rol van Esther op (Hoofdst. 8, vrs. 10 en 14). Zijn heele houding, zijn gaan en zijn liggen, illustreert u den Bijbel. Als zijn geleider hem zachtens dwingt tot liggen, teneinde hem te beladen of te ontladen, dan ziet ge, hoe Abrahams knecht de kameelen bij de bron van Charan doet neder „knielen” (I Moz. 24, 11). En het zadel van den kameel, waarop zijn zware vrachten worden neergevleid, is een groote dikke matras of bestaat uit twee zulke matrassen met een holte er tusschen. Het Hebreeuwsche woord voor zadel en voor kussen is hetzelfde. En Rachel stopte de Teraphiem, die zij haren vader Laban had ontstolen, onder het „zadelkussen” waarop zij ging zitten (I Moz. 31, 34).

Ook Rebekka ontbreekt niet op den weg. Daar komt ze aan. De sandalen of de bloote voeten komen even van onder den breeden glimmend zwarten rok te voorschijn. Een kleurige doek over een met rood afgezet borststuk om haar schouders. Een kan op haar hoofd, of een groote mand, hoog opgetast met vruchten of marktwaren. Op haar hoofd, niet op haar schouders, zooals eens Rebekka haar kan met water droeg (I Moz. 24, 15 en 45).

Weer die statige gang. Alle zulke Arabische vrouwen loopen altijd statig. Geen wonder. Zij zijn gewoon op hun hoofd te dragen. Heele vrachten. Het is wonderlijk, hoeveel. En verwonderlijk, hoe zij dat alles in evenwicht houden. Hoe zij weten rechtstandig in elkaar te zakken, hun vracht op het hoofd te houden en met beide handen een ander te helpen, eenen last van den grond op het hoofd te zetten.

En in het antieke Land bij die Bijbelsche tafereelen vliegt ge in uw modern vervoermiddel langs den jongen weg. Die weg is maar een jaar of wat. Hij zegt u: Turkije—oorlog—Engeland. Al die vele mooie wegen, die reeds het land doorsnijden, roepen u dat toe. Was het niet altijd zoo? Zijn de groote verkeerswegen oorspronkelijk niet in alle tijden gebouwd met het oog op militaire noodzakelijkheden of om strategische plannen? Wij genieten in dit opzicht — zooals zoovaak in vele opzichten — op wonderlijke wijze de vruchten der ellende. Zegeningen, óók van vloek!

Het weer is goed. Het is warm. Maar in de auto speur ik de hitte niet. Er waait zelfs een tamelijk flinke wind. En als

we een landgoed voorbij snellen, dat zich op den ingang als Mikvéh-Jisraël aankondigt en ik me omdraai om mijnen gids te vragen of dat de bekende door Netter voor de Alliance-Israélite Universelle reeds in 1870 gestichte Landbouwschool is, vangt hij, onder het bevestigend antwoorden, juist bijtijds mijn hoed op, dien de wind wou meenemen.

Toch brandt de zon. En alles is kaal en dor. Cactushagen omringen vele tuinen en plantages en vormen een groene ondoordringbare afsluiting. Zij moeten op last der regeering langzamerhand verdwijnen. Want zij waarborgen wel de veiligheid naar binnen, maar bevorderen ook de onveiligheid naar buiten. Zooals voor een paar jaren bij de bekende onlusten — onzaliger gedachtenis — gebleken is. Geboomte is er weinig. Palmen alleen beheerschen — en dan koninklijk — ook het dorre landschap. En de Olijfbboom is overal. Ook in de rotsen slaat hij zijn wortels. Hij eischt niets voor zich en geeft alles. Tot in ouderdom van eeuwen.

Kale bergen. Steenen en rotsen alom, hoe verder we komen. Overal op de bergen de overblijfselen van alouden terrassen-aanleg. Afgrijpselijke verwaarloozing. Wat heeft de Turk gemaakt uit het Land, dat vloeien kan van melk en honing!

Zwijgzaam is het reisgezelschap in de auto, zooals dat zijn kan in een tram of in spoorwegcoupé, als de reizigers elkaar niet kennen. Opeens bij een kromming van den weg, strekt mijn gids van achter mij zijn hand langs mijn hoofd en wijzend met den vinger zegt hij: Jeroeschalájim! O, ik zie het. Er schiet iets in mijn keel, mijn oog wordt vochtig.

Het is weer weg, verscholen achter een heuvel, waaromheen de weg is gelegd. Ik dacht, dat we nu het volgende oogenblik

Jerusalem zouden binnen rijden. Maar ik heb later geleerd, hoe ver in Palestina een punt nog kan verwijderd zijn, dat men vlakbij ziet liggen. Hier bedriegt ons onze gewone oogenmaat op verbluffende wijze.

Na korten tijd komt het echter nader en nader. We zijn in de Stad.

Aanstonds word ik door den Heer en Mevrouw Goldsmit in het Nederlandsch hartelijk welkom geheeten aan den ingang van hun heerlijk Hotel.

Ik ben Thuis.

HOOFDSTUK III

JEROESCHALAJIM

WEESHUIZEN oud en nieuw, sommige grootsch en haast imposant als kasteelen; ziekenhuizen in ongeveer dezelfde schakeering; scholen van allerlei aard, voor iederen leeftijd, voor onderscheiden aanleg en bestemming; oude-liedengestichten in verschillende kleuren; kerken, kloosters, moskeeën, koepels, torens, torentjes en minnarets; Magén-David, Kruis en Halve Maan.

Straten met naambordjes in Engelsch, Arabisch en Hebreeuwsch; auto's, ezels, omnibussen, sjouwers en kameelen; Oostersche, Westersche, Aziatische, Europeesche kleedij, oudst antiek en neomodern; kaftan en slapenlokken, fez en pluim, witte tropengewaden; zwart, diep-zwart gesluerde Arabische vrouwen, die — geen waterdraagsters — in schommelenden gang, maar ook wel tevens koket geschoeid en werelds gekousd gaan, en enkele — dood-enkele — zelfs met bloote beenen in mooie wandelschoentjes. Nieuwe winkeluitstallingen en donkere gaten, waarin oude en nieuwe waren te koop gehouden worden; kapperswinkels, schoenpoetsereien met draaibare stoelen en gemakkelijke voetenbankjes; café's en cinema's. Fruitwinkels, en vruchten zoo maar op den grond

gespreid. Kraampjes en tafeltjes met snuisterijen, snoeperijen, en met brood en wat als brood moet gelden....

Kaleidoscopisch glijdt dat alles bij het binnenrijden der Eeuwige Stad aan Uwe oogen voorbij.

En ge peinst onwillekeurig :

Is Jerusalem de groote zee, waarin de wereldstroomen der weldadigheid met al hun vele vertakkingen en ontelbare zijriviertjes uitmonden?

Is het nog de oude en toch weer nieuwe Bron, waaruit steeds frisch het water voor de godsdienstige bezieling der menschheid opborrelt?

Hoeveel werelden bewegen zich in dezen kleinen Kosmos?

Béth-Goldsmit, mijn hotel, ligt hoog. In den namiddag, als allerlei kleine zorgen en bezigheden zijn afgedaan en het eerste maal genuttigd is in de groote luchtige zaal, waar een lange, zwarte Arabier in wit oppergewaad met groenen gordel om het slanke lijf en rooden fez op het pikzwarte krulhaar, vol gratie tusschen de tafels rondgaat en den gasten de lachende schotels aanbiedt — in den namiddag van dien eersten dag sta ik op een der terrassen in de rondte te kijken over Jeroeschalájim. De blauwe hemel staat hoog. Zóó blauw heb ik den hemelkoepel nog nooit gezien. Is dat het T'géléth, het purperblauw van sommige daktapijten des Tabernakels, hetzelfde dat ook in het Hooge-priesterlijke gewaad geweven werd? ¹⁾ En eveneens het purperblauw van de snoer, die in de franjes aan de vier hoeken van ieder opperkleed bevestigd

1) II Moz., Cap. 26 en 28 e. a. p.

moest worden, om de dragers van dit gewaad een symbool in het leven mede te geven, hetwelk hen altijd en overal aan den Hemel, aan God en Zijnen Wil, zou moeten herinneren? ¹⁾

En zóó hoog heb ik den hemel nog nergens zien staan. Ver is de horizon. Ginds ziet mijn bloote oog de lijn zelfs van de Moabietische bergen, waar het Transjordaansche land begint. Geen vederwolkje zweeft er in de wijde ruimte. Geen nevel handhaaft zich in deze zon. „Niets blijft er voor haren gloed verholen” (Ps. 19, 7). Zij straalt in gouden glans.

Het is warm. Ik was door meer dan één deskundige ernstig gewaarschuwd, dat ik in dezen tijd van het jaar een groote hitte in Palestina zou aantreffen. Maar ik kon nu eenmaal over geen geschikteren tijd beschikken. Ik moest de hitte dus trotseeren. En ik heb ze ondervonden. Maar verdragen. Ook zij is ginds anders dan hier. Zij put niet uit en ontzenuwt niet. Zij heeft mij tenminste niet eens bijzonder vermoeid en me weken achtereen frisch en veerkrachtig laten blijven. Natuurlijk met de noodige voorzorgen en onder inachtneming der onontbeerlijke rusttijden. Doch niettemin: wie de vrije keuze heeft, ga vooral niet in de zomermaanden Palestina bezoeken. Dat kost wel veertig procent aan grootere inspanning en minder profijt.

Jerusalem echter werkt ook in den zomer wel mede. Daar ruischt reeds op den halven middag een koelere wind over de heuvelen. De latere namiddag doet het nog beter. De avond kan zijn als hier de zoete lente. En deze maan en deze sterren-

1) Riten en Symbolen I, Hoofdstuk 15.

hemel zijn het zeker, die den Psalmdichter ontroerd hebben laten zingen: „Wanneer ik Uwen hemel, het werk Uwer handen zie, maan en sterren, die Gij gewrocht hebt.... Wat is dan een sterveling, dat Gij zijner gedenkt, en een menschenkind, dat Gij acht op hem slaat!” (Ps. 8, vrs. 4 en 5).

Vroeg reeds brandt overal de zon. Zij zengt het land een langen dag. Ik zie overal de bergen kaal en zwartgeblakerd. Geen bloempje schiet er op. Ik zie steenen en rotsen, waarheen mijn oog zich ook richt. Geen wouden bekleeden de hellingen der heuvelen, bedekken de kruinen der bergen. En aanvankelijk blijf ik zoeken en vragen. Onvoldaan.

Doch na enkele dagen reeds heeft desniettemin Jerusalem mij toch gevangen. En houdt mij verder in den ban.

In den namiddag van mijn eersten dag ga ik bij vrienden uit Holland de groeten bezorgen, die mij door bloedverwanten meegegeven zijn.

De heer Goldsmit vergezelt mij. Hij kent Holland en hij kent Jerusalem. En wie hier te lande indertijd de brieven van wijlen Jacob Israël de Haan in het Algemeen Handelsblad heeft gelezen, kent ook den heer Goldsmit, die nu de eigenaar is van het Hotel Goldsmit-House. Wij gaan naar Talpioth. Een nieuwe wijk van vriendelijke villatjes, tegen een heuvel gevleid met het gezicht naar het hart van Jerusalem. Aan het einde van de Jaffastraat, hoofdader van het nieuwe Jerusalem, nemen we een autobus. Er rijdt geen tram in Jerusalem. En nergens in het land. De periode van de tram, ook van de electrische, hebben ze eenvoudig overgeslagen. Zooals begrijpelijk is. Ook in Nederland immers breiden de steden hun tramnetten niet uit. Onze autobus is er nog een van de eerste

soort, die in gebruik is genomen, toen voor een jaar of tien de auto voor goed haar intocht deed in Palestina. De carrosserie is wel armelijk. In Tel-Aviv vindt ge een beter, zelfs een keurig soort.

Het vervoerbewijsje is drietalig. De munt eveneens. De spraak is in de eerste plaats Hebreeuwsch. Maar zij gaat in de Bus, als het voor een vreemdeling noodig blijkt te zijn, heel vriendelijk en terstond in diens taal over. En de Hebreeuwsche dame wordt dan een Ost-Jiddische vrouw en in den werkmanskiel blijkt een Jood uit Whitechapele te steken, die Engelsch-Jiddisch ten beste geeft.

Talpioth is een der vele nieuwe wijken, die zich in een wijden boog op de heuvels nestelen. Wij zouden het bouwvereeningingen noemen. Zij hebben tot nu toe allemaal een eigen inwendige organisatie en aan hun hoofd een Raad als leiding. Het bebouwde oppervlak van Jerusalem is op deze wijze heel groot en de Bussen, die de verbindingen onderhouden, leggen aanzienlijke afstanden af. Voor een halven of een heelen piaster. Als de bouw, die nu zeer langzaam voortgaat, drukker zal worden ; als de huizen der wijken dicht aan elkander komen en de wijken elkander zullen raken ; en als dan over hoogten en door laagten vele straten gesneden zullen worden ; dan zal Jerusalem een geheel nieuwe, zeer groote stad geworden zijn. Men zegt, dat degeen, die het voor vijf jaren heeft gezien, het thans reeds niet meer kan herkennen.

Haast iedere wijk heeft of bouwt zijn eigen Synagoge. Ik zag er in den omtrek eenige in wording, de spanten der koepels reeds gesteld. Een groote Centrale Synagoge heeft Jerusalem niet. De grootste staat in de Oude Stad. We zullen haar later

bezoeken. Zij domineert echter niet. Althans niet meer. En zoo is het duidelijk, dat er bij het binnenrijden der stad geen Synagoge onder de Godsgebouwen terstond de aandacht trekt. Hoeveel Joodsche bedehuizen er echter wel in Jerusalem zijn, zou ik niet nauwkeurig kunnen opgeven. Volgens de jongste huizentelling gaat het getal ver over de tweehonderd.

De avond kondigt zich reeds met sterker wordende koelte aan, als we tevoet den terugtocht naar huis ondernemen. En al spoedig moet mijn overjas dienst doen, dien ik op raad der familie Goldsmit heb moeten meenemen. We komen de eerste Joodsche huisjesrijen voorbij, die er eens buiten den muur zijn gebouwd. De Turksche regeering heeft den Joden den bouw van huizen buiten den muur, dus buiten de Oude Stad, eeuwenlang belet. Trouwens de Joden zelf hebben er ook gedurende eeuwen niet bepaald naar gestreefd. Zij hadden met hun handjevol geen behoefte aan een zoodanige expansie en verlangden er niet naar. Voor hen was het heele land begrepen in Jerusalem met de drie andere, dan ook heilige steden : Hebron, Safed en Tiberias. En Jerusalem concentreerde zich in de omgeving van de voormalige Tempelplaats met de Kóthel-ma'aravi, de rest van den westelijken ringmuur, dien de wereld voldoende als „de klaagmuur” kent. Uitbouw was derhalve niet noodig. En in sommige oogen zelfs verkeerd of verboden. Men „leerde”. Dat is : men beoefende Joodsche wetenschap. Heel vlijtig. Maar eenzijdig. Het streven naar algemeene kennis en ontwikkeling gold als een gevaar, het beoefenen van andere dan Joodsche wetenschap was een zonde. Een zonde, die gestraft werd met de middelen, warover de Besturen en Rabbijnen in de Oude Stad destijds beschikten.

Josua Yellin beschrijft in zijn *Zigronóth*, d.i. *mémoires*, zijne ervaringen over het feit, dat hij als een der eersten zijn zoon de verboden vrucht liet eten. Deze zoon is David Yellin, die onlangs hier te lande aan het Orientalisten-congres heeft deelgenomen. Zoo kort ligt deze tijd derhalve eerst achter ons. Eigenlijk is ze nog niet heelemaal voorbij, zooals wellicht nog blijken zal.

Deze eerste Joodsche huisjes daar zijn niet zoo gemakkelijk verrezen. Sir Mozes Montefiore was een vrome Jood in Engeland. Rijk aan bezit en aan invloed. Vol liefde voor zijn stam en voor het Heilige Land. Koningin Victoria verhief hem in den adelstand en verhoogde op deze en andere wijzen zijn aanzien en zijn invloed naar binnen en naar buiten. En deze Mozes Montefiore heeft den bouw dezer huisjes van den Sultan gedaan gekregen. Hij was een keer of zeven in Palestina en heeft ook daar zijn naam onsterfelijk gemaakt, zooals in Oost-Europa en in heel de Joodsche wereld. Er was een tijd, dat er haast geen Joodsch huis was, of er hing het portret van dezen onvermoeiden kampvechter voor alle belangen van Jodendom en Jodenheid overal, waar deze vertreden waren of bedreigd werden. Hij is heel oud geworden en leefde van 1784—1885. Zijn naam — Moschéh — ontmoet ge nu in en ook buiten Jerusalem op vele plaatsen. Niet alleen deze huisjes heeten naar hem, maar ook verschillende wijken, die met steun van door hem gestichte leenfondszen zijn in het leven geroepen en nog bezig zijn te verrijzen. Zooals Ohel-Moschéh, Nevé-Moschéh, Kirjath-Moschéh. En dergelijke meer.

Dichtbij liggen daar laag in een kom de Jemenieten-huisjes. Zij zijn gebouwd van het geld van overal. Van een speciale

inzameling, 'n twintig jaar geleden, ten behoeve van Joodsche gezinnen uit Jemen, welke daar leefden als in een hel. Het zijn meest daglooners en lastdragers en hebben het nog niet breed, maar leven in de zon van Palestina, die hen echter niet donkerder vermag te maken.

Aan de overzijde van den weg een andere diepe, tamelijk groote, kom. Met water. Rest van den regentijd — volgens mondelinge mededeeling — en geen vijver, en nog minder een bron. Deze diepte met zijn kolk heet in den volksmond Gé-Hinnom. In het werkelijke Hinnomdal was eens de Mologdienst (zie o.a. Jer. 7, 13). Gé-Hinnom is in den mond der Joden nu ook een andere naam voor „hel”.

We zijn nu genaderd tot den Zionsberg, tot den Muur. Geweldig. Maar nog geweldiger van indruk, wanneer ik hem van een andere zijde, van den Olijfberg af, zal aanschouwen. Geen metselwerk in onzen zin. In kubusvorm gehakte enorme rotsblokken opeengestapeld. Den hemel tegemoet. Breed genoeg van boven, dat een wagenspan er over heen zou kunnen rijden. Nu begin ik eenigszins te begrijpen, hoe in de oudheid een muur een stad kon beschermen. Deze Muur, althans gedeeltelijk, heeft verscheiden volkeren gezien, die nu nog slechts in de boeken der Oude Geschiedenis leven. Hij heeft de Romeinen gezien, en hun stormrammen hebben hem doen trillen en wijken. Nog schouwt de Migdal-David, het hoekbastion, dat Davidstoren heet, trots de ruimte in.

En we zijn gekomen bij de Jaffa-poort.

Het is avond. We nemen een taxi naar huis.

Hotel Goldsmit. (Blz. 12).

Jemenitische Arbeiders. (Blz. 20).

HOOFDSTUK IV.

NAAR DEN KOTHEL-MA'ARAVI

WE zullen ook de Oude Stad — de 'Ier 'atieqa — bezoeken. Dat spreekt vanzelf. En natuurlijk ook naar den Kóthel-Ma'araviè gaan, d.w.z. den Westelijken muur, die in toeristenboeken en in toeristentaal „de klaagmuur” heet. We zullen dat niet in één keer tegelijk doen. Want naar den Klaagmuur zullen we bij voorkeur op Vrijdagmiddag gaan. We zullen daar dan den Sabbath ontvangen. Dan zal er niet enkel de muur zijn met zijn omgeving. Maar dan zullen er in het bijzonder het leven der omgeving en de stemming zijn, waarvan men u en mij verteld heeft. Bovendien : het is de rest van de heiligste ruïne des Jodendoms. En wanneer we daar komen en haar zien als het eenzame stuk van een vergane zerk, dat er schrijnend steekt uit een dierbaar graf . . . zouden we ons dan niet, naar Joodsche zede, als rouwbedrijvenden ter aarde zetten of ten minste in ons gewaad een inscheuring maken, terwijl onze mond het berustende woord zou zeggen : geprezen Gij, o God, Gij, waarachtige Rechter.

Maar de Sabbath is machtig en zijn vreugde breekt den rouw. Dus gaan we op Vrijdagmiddag Koningin-Sabbath aan den Westelijken Muur tegemoet.

In ben al eerder even in de Oude Stad geweest. Om er een school te bezoeken. En ik kom er nog wel weer terug. Smalle straatjes. Bazarstraatjes. Op vele plaatsen overwelfd. En waar ze niet overwelfd zijn, toch zóó smal, dat de gevels der huizen elkander schier schijnen te kussen, zoodat in ieder geval de sprong niet groot zal zijn van het eene dak naar dat der overzijde. Amphitheatersgewijze loopen de straatjes af. Het paveisel bestaat uit grootere en kleinere keien. En deze liggen verre van gelijk.

Het is er altijd druk. Hier is de markt, de dagelijksche markt. Winkeltjes van allerlei. Gaten met goederen tusschen drie wanden en een dakgewelf en met een uitstalling aan den open kant van voren. Alles loopt er door elkander. Drommen van handelaren en koopsters en kijkers. Waartusschendoor ook wel een gedeeltelijke kudde geiten of een aan weerskanten beladen ezel wordt gedreven, of zelfs ook wel statig een kameel stapt. Ge kunt er de gramfoon hooren draaien, en er ook den geldwisselaar achter zijn tafeltje en de café-bezoekers op lage stoeltjes aan den rand van het smalle straatje aan Turksche pijpen zien lurken.

Ge begrijpt, dat het er warm is. Maar toch is het daar niet heeter dan in de open stad. Want de zon zou er wel steeds pal boven moeten staan, om haar stralen heel tot beneden te schieten. Ook in de huizen is het niet bovenmatig heet. Want de muren zijn dik en weren in den winter de kou en in den zomer de hitte. Alle oude en oudere huizen in de stad hebben dikke muren. Ik heb ze gezien van ellen dik. En als men daar van buiten uit den zonnebrand binnentreedt, komt men altijd in een koel vertrek.

De woningen van de winkeltjes in deze bazarstraten hebben hun toegang op een binnenplaats, waar zich o.a. de gemeenschappelijke waterput bevindt. Sommige toegangen tot zulk een binnenplaats pronken met een oud gebeeldhouwd poortje. Belangwekkende dingen dus allemaal. Maar toch zoudt ge misschien, als ge alles en vooral als ge de woningtoestanden waarnaamt, het hoofd schudden en zeggen: onbewoonbaar verklaren en als oudheidkundig museum inrichten.

De Oude Stad telt vier kwartieren, die zoo ongeveer door twee kruiselingen zich snijdende zoogenaamde hoofdstraten zijn gevormd: het Arabische, het Armenische, het Christelijke en het Joodsche kwartier. De klaagmuur bevindt zich begrijpelijkerwijze in het Joodsche. Onze weg erheen leidt door de wijk der Arabieren.

We gaan dus Vrijdagmiddag. De heer Goldsmit vergezelt me ook hier. Van de Bezalelstraat door de wijk Nachalath-Schiv'ah over de Jaffastraat tot aan de Jaffapoort is nog een heele afstand. We leggen dien erheen per auto af. We gaan door de poort zelf. Hetgeen niet noodig is. Want hier heeft Sultan Abdoel Hamid II in 1898 voor zijnen vriend, den toenmaligen Duitschen Keizer — nu ex-Keizer Wilhelm — en voor diens gevolg een bres in den muur laten breken ten behoeve van een gemakkelijken doortocht. Daar loopt de straat met het groote verkeer nu om de poort heen. Op de poortdeuren prijkt nog het Turksche wapen. Is dat Engelsche tolerantie? Of archeologische eerbied? Of tactiek?

We dringen door de drukte. Waar het stiller wordt naderen we de Joodsche wijk. Het is nog geen Sabbath. De Schofar — de bazuin — die hier den Sabbath aankondigt, heeft nog

niet geklonken. Toch zijn de meeste zaken en zaakjes al gesloten. En we zien al verscheidene mannen zich op weg begeven naar Synagoge, naar particulier bidlokaal, of — zooals wij — naar den Kóthel-ma'aravi. In hun Sabbathkleeding. Verscheidene met den Poolschen Streimel op het hoofd, een zijfluweelen muts met een meestal voskleurigen rand van bont, waaronderheen de slapenlokken zich bij de ooren langs de wangen krullen. Het lange lichtgestreepte bovenkleed wordt door een gordel om het lijf gesnoerd. Lage schoenen hooren voorts bij deze dracht.

Smaller wordt de straat en steiler naar beneden. En al gaan we naar de plaats, waar vlakbij de Tempel stond, wij beklimmen niet den Tempelberg. Want wij loopen over het puin van een nog ouder stadsgedeelte, dat eens lager heeft gelegen. En juist de omgeving hier is in vervlogen eeuwen door de Turken opzettelijk aan verwaarloozing prijsgegeven en tot verzamelplaats van zand en puin en afval en vuilnis gemaakt. Ook hierdoor komt het, dat de Tempelplaats zelf nu in verhouding tot de omgeving geen hoogte meer schijnt te zijn.

Nog enkele hoeken, nog wat treden af, een eindje gelijkvloers: daar verheft zich de Wand. In de dwarste vóór ons.

De ruimte er langs heen is een straat van maar enkele meters breedte, waarvan het plaveisel gladgesleten is. Er is al tamelijk veel volk. Bezoekers uit vele landen en volkeren, en van onderscheiden geloof. Zij staan eerbiedig op een afstand aan den rand der ruimte tegen het muurtje, dat die ruimte afsluit. Links aan den ingang wat politie, met telefoon ter beschikking. Recht hiertegenover aan het andere eind van de plaats vóór den Muur in de hoogte op een bordes ook nieuwsgierigen: Arabieren, die daar heen en weer drentelen.

Diep uit den grond stijgen de rotsblokken op, die de negen eerste lagen vormen van den historischen wand. Meer dan negen zulke lagen zitten er onder den tegenwoordigen bodem. Meer dan een meter in 't vierkant is ieder steenvlak, dat u aanstaart. En er zijn veel grootere rotsblokken onder. Alles zonder kalk op elkaar gevoegd. Op het oudste is een nieuwer gedeelte op dezelfde wijze aangebracht en boven het nieuwere is een nieuwst gedeelte gemetseld. Echter ook reeds zeer oud.

Door de spleten van de samenvoeging der steenen in het lage gedeelte groeien mos en heesters van de binnenzijde der Tempelplaats. Want niet van den Tempel zelf is dit stuk muur een heilige reliquie, maar van den westelijken ringmuur, die de plaats des Tempels eens omgeven heeft.

De meeste van deze en dergelijke bizonderheden hebt ge natuurlijk van te voren gehoord en gelezen. Want nu, daar staande, kijkt ge in de rondte en denkt ge er nauwelijks aan. We wachten op iets. Niet op de mannen en vrouwen, die er reeds gekomen zijn en die er nog bezig zijn te komen voor den bidstond, om den Sabbath in te halen. Maar wij wachten op hetgeen die steenen tot ons zullen zeggen.

Zij zeggen aanvankelijk niets.

Doch er zijn nog meer mannen, ouderen en jongeren, en ginds bij den ingang ook oude en jongere vrouwen gekomen en ook kinderen. Allemaal in Sabbathkleeding. Er groept een aantal mannen bij elkaar en begint reeds het Middaggebed. Daarnaast een andere groep en verderop nog één en nog één. Komen oorspronkelijk uit verschillende landen; hebben nog afzonderlijke synagogen; zijn in ieder geval als Sefardim — dat zijn Portugeesche — en Aschkenaziem — dat zijn

Hoogduitsche Joden — zooals nog overal op zichzelf gebleven.

Wij sluiten ons aan bij een der biddende groepen en komen onwillekeurig met het gelaat vlak voor de steenen van den wand te staan. De voorbidder is gewoon iemand uit de schare. Warm en innig gaat het gebed. En geestdriftig klinkt uit den kring der medebiddenden het „heilig, heilig, heilig is de Eeuwige Zebaoth” of het instemmende „Amen” op, telkens als de liturgie dat vraagt. Ik weet niet of het mooi is en muzikaal. Maar er is sfeer. Een sfeer die ik voel en die ik nooit te voren heb gevoeld. Nu beginnen de steenen mee te spreken. Er begint iets over ons te komen. Ook zonder dat we denken aan de heilige plek achter dezen wand, die nu voor ons ruïne en volstrekt geen luister is ; of aan de eeuwen, die over deze steenen zijn gegaan ; of aan de historie, die zij hebben gezien. Het komt vanzelf, zooals het licht intusschen aan het verdwijnen is en het aanvangt te donkeren. En gelijk de Sabbath is gekomen.

Onze bidstond is ten einde. We gaan ons verwijderen. Stil en langzaam. Als schoorvoetend. En op den hoek bij den politiepost werpen we nog eens een blik terug. En we zien een paar gestalten, gestalten van jonge vrouwen, die met de steenen van den Muur voor goed schijnen samen te willen groeien en er op hun snikken een troostend antwoord uit verwachten.

We gaan weer opwaarts, de straatjes door. Nog is het vol in het Arabische kwartier bij de schamele lichten, die reeds opgestoken zijn. Maar door de Jaffa-poort heen ziet ons de wijde sterrenhemel aan. En als we — natuurlijk nu tevoet — den verderen weg naar huis hebben afgelegd, begroeten vandaar ons reeds op eenigen afstand de stralen van het volle Sabbath-licht.

HOOFDSTUK V

IN DE OUDE STAD

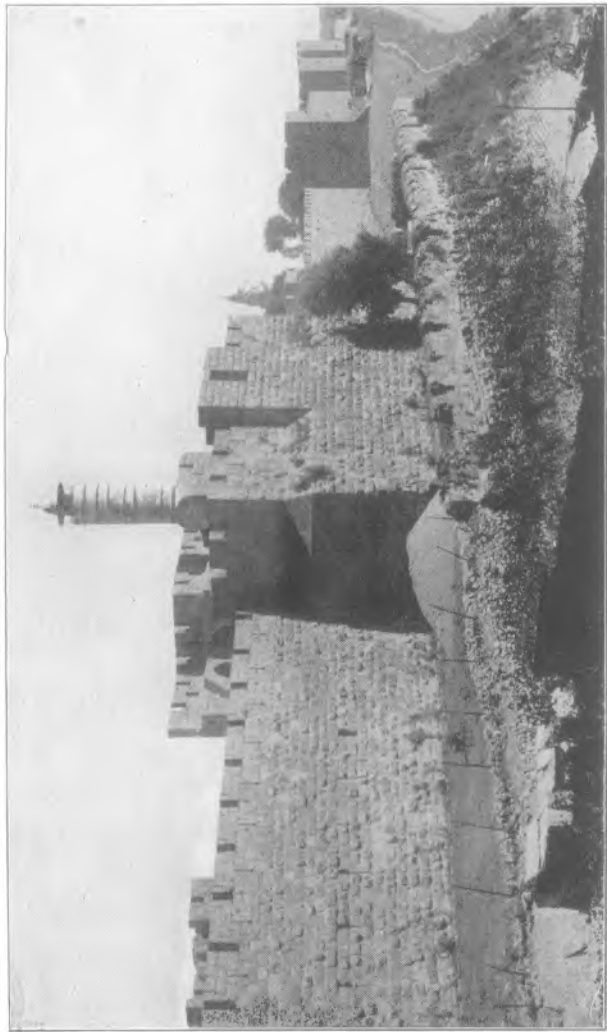
JERUSALEM heeft me in zijn ban gekregen. Het heeft me langer vastgehouden, dan ik er van den tijd, waarover ik te beschikken had, aanvankelijk aan wilde besteden. En toen ik het verlaten had en mijn tocht door het Land was begonnen, ging toch steeds mijn hart weer naar Jeroeschalájim uit. Naar zijn oude muren met de opene poorten, die naar buiten leiden, en de geslotene, die van den Olijfberg zijn te aanschouwen. En naar zijn nieuwbouwde heuvelen, en zijn volle straten, waar het bonte leven golft in alle kleuren. En naar zijn vele stichtingen. Veel te veel. En naar zijn Synagogen, zonder tal. Ook veel te veel, omdat er ieder streven naar eenheid en systeem volkomen aan ontbreekt. En naar zijn scholen, die er nog lang niet te veel zijn, en waarin van lieverlede het Hebreeuwsch althans een zekere eenheid en tot op zekere hoogte zelfs wonderen tot stand brengt. En naar zijn atmosfeer. Die atmosfeer, welke alleen aan Jerusalem eigen is.

Maar niet naar de oude stad binnen de muren. Zij heeft mij niet geboeid. En toch heeft ook zij mij nog eens naar zich toe getrokken. En ik ben ook nog een tweeden Vrijdagavond naar den Kóthel-ma'aravi teruggekeerd. En als ik nog een

derden Sabbath in Jerusalem zou gezien hebben, ware ik er ongetwijfeld nogmaals heen getrokken en had ik den gang door de Arabische wijk erheen voor lief genomen.

De groote Synagoge in de oude stad ligt er haast verlaten. Béth-Jacob is haar naam. Maar men noemt haar de Choerwàh, hetgeen beteekent: ruïne. Het is echter niet de Choerwàh, maar de Choerwàh-Synagoge, dat wil zeggen: de Synagoge, die staat op de plaats, die den naam draagt van Choerwàh, of voluit Choerwath Rabbi Jehoedàh Hechasied. Deze plaats, waar eens de eerste Aschkenaziem zich in Jerusalem genesteld hebben en waar in het einde der zeventiende eeuw R. Jehoedàh Hechasied, d.i. de vrome, zich uit Polen met zijn schare heeft neergelaten, is later tot een woestenij gemaakt en ontving daarvan haar somberen naam. Sir Mozes Montefiore is het weer geweest, die van den toenmaligen Sultan het verlof heeft weten los te krijgen, om op deze plaats een groote Synagoge te bouwen. Zij is nog niet oud. Nog geen zeventig jaren. Maar zij heeft al veel gezien.

Zij is inderdaad wel mooi en steekt met haren koepel nog boven den koepel der Moskee uit, die op de Tempelplaats staat. Een mooie ijzeren poort geeft toegang tot de plaats, en door prachtige deuren komen we in het ruim der Synagoge. Veel marmer en veel houtsnijwerk. De Heilige Arke, hoog, maar niet zeer breed, bevat talrijke Torahrollen, die van kostbare sieraden zijn voorzien. Er is geen dienst bij ons bezoek. Doch één der deuren van de Heilige Arke is juist open. En een moedertje staat er vóór, en bidt er handenwringend. Zij heeft een zieke thuis, die met den dood ligt te worstelen. En als zij haast waggelend is heengegaan, en wij beginnen

De David's Toren te Jerusalem. (Blz. 20).

Bazarstraat in Jerusalem. (Biz. 22).

rond te gaan, dan toont ons de koster de drie zetels op een rij, op welke bij den eersten dienst, dien Sir Herbert Samuel, de eerste High Commissioner, in deze Synagoge heeft bijgewoond, — hij in het midden en naast hem, rechts en links, de Opper-rabbijn Rabbie Abraham Izak Hakkohen Koek, en de Opper-rechter Norman Bentwich — hebben plaats genomen. De stoelen staan er nog met hun toepasselijke Bijbelspreuken. Den Opper-rabbijn zullen we in mijne reisbeschrijving wellicht nog wel ontmoeten. Bentwich is geen opperrechter meer en Samuel heeft reeds zijn derden opvolger. En de Choerwàh heeft geen luisterrijke diensten meer. Zij begint er vervallen uit te zien. Op werkdagen komt er nog net het vereischte aantal mannen samen om een gezamenlijke godsdienstoefening te kunnen houden, en op Sabbath is het veel, als er een dertig Synagoge-bezoekers verschijnen. Zoodat de oneigenlijke naam een werkelijkheid begint te worden. De oorzaak evenwel is minder droevig dan ge denkt: het Joodsche kwartier van de 'Ier 'atieqa wordt langzamerhand door de Joodsche bewoners verlaten. Vooral na de onlusten van voor twee jaren is de trek eruit gestadig toegenomen. Onder de muren aan den anderen kant dichtbij verrijst een nieuwe buurt, die met haar flinke winkels en woningen een druk handels- en marktcentrum belooft te worden. Ook daar is een Synagoge, maar slechts een bescheiden bedehuis, niet vergeten.

We dwalen nog door vele straatjes en betreden verschillende stichtingen, aan weldadigheid of aan Joodsche studie, of ook wel aan beide tegelijk gewijd. We komen in den specialen kring der Sefardiën en in het Bedehuis, waar voornamelijk de mystici tezamen komen, die de Kabbalàh beoefenen. En

bij de Jeschiewàh, de Talmoed-school, vanwaar we, te midden der den ganschen dag voornamelijk den Talmoed studeerende jonge mannen, over de plek schouwen, waar de Tempel stond en waar we nu van vrij dichtbij de Mohammedaansche heiligdommen kunnen zien. En eveneens de rest van den ringmuur, waar we ons Vrijdagmiddag andermaal in de rij der biddenden zullen plaatsen.

Zou daar wellicht de schare eveneens beginnen te dunnen? En zou dan de brandende kwestie van den Klaagmuur vanzelf veel van haar gewicht gaan verliezen?

Als mijn tweede Sabbath in Jeroeschalájim zal komen, trek ik andermaal naar den Kóthel-ma'aravi. Nu alleen. Ik zal den weg erheen door den straatjesdoolhof wel vinden. Want als ik twijfel, zal ik uitzien naar Joodsche mannen in hun Sabbath-dracht of naar vrouwen met hoofd- en omslagdoeken, en dezen ondervragen of volgen op hun schreden. Zoo ben ik er gekomen.

Verbeeld ik mij, dat er minder volk aanwezig is? Of kijk ik rond met koeler oogen? Ik twijfel aan het eene en aan het andere. De indruk, dien ik nu ontvang, was niet geringer dan die der eerste maal.

Voor den terugweg zie ik om naar een geschikt geleide. Want het begint donker te worden. En ik wil niet aan het zoeken raken. Of in de noodzakelijkheid, om, bijvoorbeeld in de Arabische buurt, den weg te moeten vragen. Ik beken gaarne, dat ik me daar niet thuis en niet eens heelemaal op mijn gemak gevoel. Een Poolse broeder merkt mijn rondzien. Hij zegt, mij te herkennen van een congres voor zoo en zooveel jaren.

Hij vindt een jongmensch voor mij, die mij naar den uitgang der oude stad zal geleiden.

„Of hij in Jerusalem of misschien elders in Palestina is geboren?” „Neen” — zegt mijn nieuwe vriend — „ik kom uit Frankrijk, en ben een jaar of vijf in 't Land.” „Ik kon het ginds” — zoo vertelt hij mij verder, beantwoordende mijn vragen en ook daarzonder, uit zichzelf — „ik kon het daar-ginds niet langer uithouden. Niet, omdat ik er geen eten of geen werk had. Mijn ouders leven er. En ik heb er ongeveer mijn heele familie. Maar ik moest er op Sabbath werken en onze Feestdagen kon ik er niet vieren. En ik was genoodzaakt niet-ritueele kost te eten. Waarom ik mijn leven ginds niet zóó kon inrichten, dat ik wel de trouw aan Leer en Overlevering kon bewaren, kan ik u misschien wel uitleggen en aannemelijk maken. Maar 't is overbodig. Want in ieder geval: ik wilde het niet langer dragen. Ik heb mij losgemaakt van het Galoeth, ik heb de landen der diaspora den rug toegekeerd en ik heb den weg hierheen weten te vinden. Ik ben niet onfortuinlijk geweest. Want ik heb terstond werk gevonden. Veel geld verdien ik niet. Maar met mijn vier à vijf pond in de maand kan ik rondkomen. Ik heb onderdak en sterf niet van den honger. Ik ben hier! Hier heb ik Sabbath en Feestdag en geen zorg voor mijn leven naar Torah en Traditie. Brood en water hier is mij duizendmaal liever dan overvloed ginds. En wanneer ik nu, ook als trouwe volgodsdienstige Jood, in Galoeth zou kunnen leven, dan nog zou ik het niet willen ruilen voor mijn bestaan, mijn tegenwoordig toch maar schamel leven hier.”

Wij waren reeds de Jaffapoort doorgestaan en een eind-weegs in de Jaffastraat gekomen. Ik kon zijn geleide nu wel

ontberen. Wij drukten elkander de hand en wenschten elkander ten afscheid een goeden gezegenden Sabbath.

De Sabbath was reeds gekomen. De straten lagen stil en donker. De Joodsche winkels waren gesloten en de Joodsche menschen waren thuis of gingen, evenals ik, van hunne bidstonden huiswaarts.

De Sabbath is wel merkbaar in Jerusalem.

En deze jonge man is niet de eenige aldus in het Land.

HOOFDSTUK VI

NAAR DE ZOUTZEE

ZULLEN we naar de Zoutzee gaan? Het lijkt geen vraag. Maar het is erg warm, ook in Jerusalem, waar we leven op een gemiddelde hoogte van achthonderd meter. En bij de Jam-hammélach zullen we om-en-bij de vierhonderd meter onder den zeespiegel zijn! Het is thans de Joodsche maand Tammoez. Dat voelt zoo wat iedereen. De inboorling natuurlijk het minst, de ingeburgde wat meer, en de toerist uit de koele landen het meest. Ezels schijnen de hitte het beste te verdragen. Het oude spreekwoord, een klein beetje vrij vertaald, zegt: ¹⁾ „een ezel rilt zelfs in het hartje van Tammoez van de kou”. Hetgeen terloops toch ook iets getuigt omtrent de gewone hitte in die maand. En we zijn ongeveer in het midden van Tammoez.

Gasten in het Hotel uit Engeland, uit Amerika, hebben den tocht gemaakt. Heel vroeg in den ochtend. Zij vertellen, hoe zij gelust hebben van de hitte, en raden dezen toer niet bijzonder aan. En wat hebben zij gezien? Het nieuwste, dat er te zien valt, hebben zij slechts uit de verte kunnen aanschouwen. Tot de werken der zout- en kaliwinning zijn ze niet toe-

1) Talmoe'd Babli Sabbath fol. 53a.

gelaten. Daar moet men een bepaalde vergunning, dus een toegangskaart, voor hebben.

En toch zal ik gaan. De „Zee der steppen” — de Jordaan — Jericho! Zou ik het Land bezoeken en daar niet komen? En ook het nieuwste, de groote werken daar, zal ik zien. Want de Nederlandsche consul is bij de onderneming nauw betrokken. Mr. S. A. van Vriesland is, als ik mij niet vergis, een geboren Haarlemmer. Hij heeft bovendien als kind van mij de eerste beginselen van het Hebreeuwsch geleerd en we hebben later samen in Zionistische zaken nog al eens contact gehad. Een toegangsbewijs kost me begrijpelijkerwijze hoogstens slechts een telefoontje. Ik verdraag de hitte goed. Dus ga ik. Er gaan geen andere toeristen met me mee. Mevrouw en mejuffrouw Goldsmit — moeder en dochter — willen echter gaarne van de partij zijn en vergezellen me. Onze chauffeur is Jakob Schmidt. Hij is me door een veeljarig vriend, dien we nog wel nader zullen leeren kennen, zeer bijzonder aanbevolen. De jonge man heeft zich voor eenige jaren naar Palestina weten door te slaan. Vanuit Presburg. Daar heeft hij o.a. ook een Jeschivàh — een Talmoedhoogeschool — bezocht. Met een Pond doe je veel per vrachtschip. Zijn broer heeft de reis per fiets weten te doen. En nu zijn de ouders ook al in Jerusalem en is de familie weer gelukkig te zamen. Schmidt kent het vak en het land; hij is een ontwikkeld jongmensch; hij is belezen in den Bijbel en niet onbedreven in den Talmoed; hij is een flinke, vroolijke, vrome Joodsche jongen. Hij zal mij van nu af aan ook op al mijn verdere tochten rijden door het Land.

Wij gaan in den namiddag tegen den tijd, dat we onderweg

van lieverlede het afkoelen van den dag zullen bespeuren. Men kan in onzen tijd der autowegen den tocht van Jerusalem naar de Doode-Zee heen en terug in een namiddag maken. Per wagenspan, kameel of ezel was het voorheen geen kleine onderneming. Dat hebben we ten minste thans gewonnen.

De weg erheen windt zich in ontelbare bochten door de steenheuvels heen. De stuurmanskunst en de zekerheid der kennis van den weg bij onzen chauffeur zijn eenvoudig bewonderenswaardig. Elk oogenblik zou men kunnen denken: „daar gaan we!“ of: „hoe is het mogelijk, dat we dien auto precies op de kromming net voorbij zijn gesneld!“ Maar we denken het niet eens, want we geven ons in volle gerustheid aan onzen stuurman over en kijken van den weg en de omgeving alles af, wat er van af te kijken is.

De bergen en heuvels worden allengskens angstwekkend van dorheid. Toch zijn er ook hier en daar aan den weg nog enkele Arabische woningen, voorzoover ze ten minste den naam van woningen verdienen. Soms grazen er geitenkudden. Wat ze te grazen hebben, is me een raadsel. Zij halen het blijkbaar uit de steenen! Boven op de heuveltoppen en de berg-randen weiden hier en daar kameelen, gewis van Bedoeïenen, die wel ergens in de buurt hun tenten zullen hebben opgeslagen. Tenten.... och Hemel! Zwarte lappen over staken. Doch waar men ze in de verte ziet, doen ze als groote zwarte vogels op de wijde vlakte aan. En eenigermate verstaan we den dichter, die Schoelamieth, de heldin van het Hooglied haar eigen schoonheid laat uitjubelen: „zwart ben ik maar schoon, gij dochteren Jerusalems, als Kédar's tenten“. ¹⁾ Wat

1) Hoogl. 1, 5.

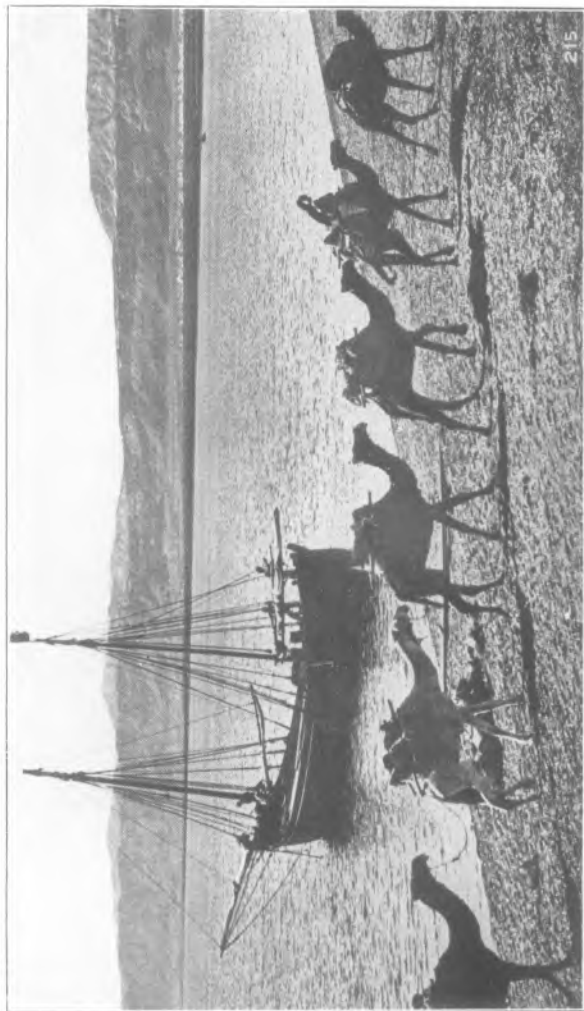
die kameelen daar ginds overigens te weiden hebben, begrijp ik evenmin als het raadsel van de geiten hier.

De weg zelf, het wegdek, is prachtig. Welk een vooruitgang tegen vroeger, toen men door het mulle zand moest waden. Aan het eind is ook ons evenwel het zand niet bespaard. Nog ben ik verbaasd, hoe de chauffeur ons met den auto daar doorheen heeft gebracht. Als we, ondanks de temperatuur, de ramen niet stijfdicht hadden gedaan, zouden we daar zeker — zoo ongeveer op de wijze van de vrouw van Lot — zandpilaren zijn geworden.

We zijn in de Woestijn. Nog lang niet in de echte, waar-schuwt Schmidt voor alle zekerheid. De echte, de Woestijn van Juda, zullen we natuurlijk vandaag niet bereiken. Maar toch komt me opeens het woord van Jeremia in de gedachte: „Zoo zegt de Eeuwige: „Ik gedenk U Uw overgave in Uw jeugd, Uw liefde in Uwen bruidsstaat, toen gij Mij volgtet in de woestijn, in een nooit bezaaid land.”¹⁾ En ik begrijp het beter, dan ooit te voren.

Soms vraag ik me angstig af: wat zoeken we toch in een land, waar het zóó is? En ik ben in haast huiverende afwachting van hetgeen de kolonies mij zullen leeren. We gaan door diepten en zandstuivingen verder. We hebben door heuvelopeningen heen de Zee reeds van verre gezien met de plek, waar de Jordaan erin valt en we schijnen er al vlak bij te zijn. Maar de lucht is hier onbegrijpelijk doorschijnend. En ofschoon we het weten, bedriegt het ons telkens. We rijden nog wel een halfuur in vijftig- à zestigkilometervvaart langs de weg-

1) Jer. 2, 2.

Aan de Doodde Zee. (Blz. 37).

In de bazarstraatjes van Hébron.
(Blz. 46).

kronkelingen. En het laatste kwartier door het zand — en toch nog met een kleine veertig-kilometer-snelheid — schijnt het mij, alsof we niet verder dan een gewone strandbreedte van ons doel verwijderd zijn. Gezichtsbedrog.

We zijn er, en staan stil voor een soort slagboomen, die neergelaten zijn. De wachter komt en controleert onze toegangskaart: wij mogen het terrein der zout- en kaliwinning binnenrijden. Merkwaardig: Die werken zeggen eerst meer, dan de historie nu spreekt! Er heeft zich hier een heel barakken-dorp gevormd voor werklieden en beambten. Thans is niet alles bewoond. Want in dit jaargetijde zijn de arbeiders betrekkelijk gering in aantal en doet de zon het meeste aan het groote werk. Een deskundige gaat met ons rond en geeft ons uitleg. Daar liggen uitgestrekte plassen als oesterplaten. Ze zijn gegraven; volgelopen met het zeewater; en omdijkt. Dat is het werk der arbeiders in den tijd van het jaar, dien wij gewoon zijn winter te noemen en die hier bijzonder heerlijk moet zijn. Nu doet de zon het water wel verdampen en machines en verdere techniek doen vervolgens het hunne. Het bedrijf is ook nu in vollen gang, al is het heet. Zoo heet als het in Palestina aan de Doode Zee maar zijn kan. Vlak aan de zee, waar men onder een afdak schaduw vinden kan, is het niettemin best uit te houden. En de zee biedt als badplaats een uitgezochte heerlijkheid. Natuurlijk staat er een badhuis, een heel eenvoudige, maar voldoende. De kunst van zwemmen is hier overbodig. Men drijft vanzelf en verdrinkt niet in de Zoutzee. Het water draagt. Het ziet er heel helder uit en is zeer doorzichtig. Geen wezen leeft er in. Er is veel deining en het kan zelfs heel onstuimig zijn.

Het lijkt niet breed. Vlak vóór ons rijst aan den overkant het Moabietische gebergte. Toch ligt er een afstand tusschen ons en ginds gewis niet minder dan van een mijl of tien. Daar moet de Pisgàh zijn en de top Nebó, vanwaar Mozes een groet — zijn welkoms- en zijn afscheidsgroet tegelijk — aan het Land mocht brengen en zijn blik kon laten weiden van het Oosten naar het Noorden, naar het westelijk strand en naar het dorre Zuiden.¹⁾ Niet met zijn geestes oog of met profetischen blik. Zonder eenigen twijfel kon hij ook met het menschelijke, sterfelijke oog deze afstanden meten. Zooals waarschijnlijk iedereen dat zal kunnen. Heb ik niet zelf eenige dagen later, op den weg naar Safed in het Galileïsche gebergte, het Meer van Tiberias en de Doode Zee met ongewapend oog dichtbij gezien en, mij omwendende, de Middellandsche Zee en in het Noorden den sneeuw op den Hermon aanschouwd?

We moeten opbreken. We willen ook naar Jericho. We kunnen vandaag niet ook nog naar den Jordaan trekken en naar de plek, waar hij zijn steilen, snellen loop in de Zoutzee eindigt. Want wij willen vóór of met den avond de kronkelingen van den weg achter ons hebben en in Jerusalem terugkeeren. De plaatsen van den doortocht onder Josua zullen we nu dus niet opzoeken. Tijdens het verblijf en onder het heengaan doemen vanzelf al deze en dergelijke Bijbelsche herinneringen op. Lot en zijn vrouw en zijn dochters op hun vlucht uit Sodom. De strijd in het Jordaandal tusschen de vier koningen uit het Tweestroomenland tegen de vijf koningen der Jordaanvlakte. Abraham, de Hebreeuw, den overwinnaars hunnen

1) V Moz. 34, 1—3.

buit ontrukkende. Abraham in gebed verzonken voor het zondige Sedom....

Maar we zijn al op weg naar Jericho. Kale, zwarte vlakte, waarin nauwelijks een pad is te onderscheiden. En evenmin veel leven. Het is niet ver. Misschien een kwartier rijdens. En dan opeens verandert de aanblik. Daar klatert het water van een bron. En daar zijn gaarden en plantages. En daar wuiven palmen. Bij de bron staan we stil. Zij draagt den naam van den Profeet Elischa'. Want dit zou de bron bij Jericho zijn, welke Elischa' met zout gezond en rein heeft gemaakt.¹⁾ Zij is rein en frisch en helder. Maar wij zullen niettemin voorzichtig blijven en zelfs uit de Elischa'-bron ons niet met een frisschen dronk verkwikken. Schmidt drenkt er onzen kameel, den auto, mede.

Hier zijn we bij de heuvelen, waaronder het Bijbelsche Jericho met zijn geweldige muren ligt bedolven. Hier zijn de onderzoekers reeds aan het graven geweest en nog bezig aan het delven. We zien gedeelten van muren, die te voorschijn zijn gebracht. Maar bij ons kort vertoeven en zonder deskundige voorlichting moeten we ons met het weinige merkwaardige, dat we te aanschouwen krijgen, tevreden stellen. Over de opgravingen spreken we nog nader. Nieuw-Jericho, uit een nederzetting der kruisvaarders ontstaan, ligt op geringen afstand. Een Arabisch dorp, haast een stadje, een marktplaats van eenige beteekenis naar het schijnt, omgeven door tuinen, waar rijkelijk de banaan wordt geteeld en waar de oude en hooge palmen langs de wegen eraan herinneren, dat Jericho

1) II Kon. 2, 19—22.

eens haar naam „de Palmenstad” met recht en met eere heeft gedragen. ¹⁾

Opmerkelijk plotseling is deze overgang: uit de woestijn ineens onder de groene palmen. Maar dit Jericho boeit ons toch niet. Het heeft ons niets te zeggen. En wij bevinden ons weldra weder op den schoonen weg vol bochten, waarlangs onze koetsier ons in snelle vaart veilig terug leidt. De avond neigt. Ginds op een heuvel verschijnt het zwartschijnende silhouet van een eenzamen kameel tegen den donkeren horizon. De tinnen van Toer-Malkàh staan reeds in het opkomende maanlicht. En als de zon nog bezig is onder te gaan zijn wij weder binnen de oude muren van Jerusalem.

1) V Moz. 34, 3.

HOOFDSTUK VII

NAAR HEBRON

ALLE gasten in Hotel „Huis Goldsmit” zijn al naar Hébron geweest als ik aan dit punt van mijn zorgvuldig door mijn deskundigen vriend in het Land opgemaakt program gekomen ben. Er zijn niet zoo heel veel gasten meer in dit seizoen. Maar toch teveel, om ze u allemaal voor te stellen.

Daar is een jong Amerikaansch Rabbijn — uit de buurt van New York — met zijn jonge vrouw, die in het eerste jaar van hun huwelijk hun huwelijksreis maken naar Egypte, Palestina, Syrië, en over Italië, Zwitserland en Duitschland terug gaan naar hun gemeente, welke hen als boodschappers uitgezonden en hun tegelijk met deze reis als huwelijksgeschenk vereerd heeft.

Daar is een zeer eenvoudig vijftiger, die als kleine jongen uit Polen gevlucht en in Amerika is terecht gekomen. Terecht ook in zakelijken zin. Vijf jaren lang heeft hij zijn vrouw verzocht om samen een reis naar Erets-Jisraël te maken, aan welks opbouw hij geldelijk altijd naar vermogen heeft bijgedragen. En nu heeft hij verlof gekregen om dan maar alleen te gaan, omdat zij meende bij het gezin te moeten blijven.

Hij is innig gelukkig, thans zijn verlangen bevredigd te zien. Als hij naar huis terug keert, gaat hij eerst in Polen zijn familie bezoeken, voor zoover die er nog leeft. En de graven zijner ouders.

Daar is verder een jong meisje met haar Moeder, die een broertje naar Haifa hebben gebracht, om er aan de Realschule en later aan het Technicum te studeeren. Het meisje is reeds een poosje hier, was in Amerika al wat geoefend in het Hebreeuwsch, spreekt het hier reeds vrij vlot, en blijft nog, om zich verder in de taal, de litteratuur en de Joodsche wetenschap te bekwamen.

Daar zijn vervolgens een Vader en een Moeder, die de reis over den Oceaan hebben gemaakt om Palestina te zien en hun dochter, die het thuis niet langer kon uithouden, omdat haar hart naar Palestina trok en omdat zij haakte naar handtastelijke deelname aan het werk aldaar. De ouders zullen nu ook uitzien naar de mogelijkheid om binnen afzienbaren tijd zich hier voor goed te vestigen.

Zoo zijn er meer.

Er is dus in Amerika toch nog meer en wat anders voor Palestina dan alleen maar geld.

Zij allemaal en al de anderen waren reeds in Hébron en zij zijn in gedrukte stemming teruggekomen. De Spelonk Machpélah hebben zij natuurlijk niet gezien. En de plaats, waar zij zich bevindt, durfden ze ook niet eens zóó dichtbij naderen, als misschien wel officieel is toegestaan. De Arabische bevolking is fanatiek, en vijandig tegenover vreemden. In het bijzonder tegenover Joden. Hebben zij, voor twee

jaren bij de beruchte onlusten, niet dierlijke slachtingen onder de weerloozen aldaar aangericht? Daarom voelden zich onze gasten zenuwachtig in Hébron, en opgelucht, toen ze het weer den rug hadden toegekeerd.

Toch spreekt het vanzelf, dat ik niettemin naar Hébron zal gaan. We zullen vroeg in den ochtend vertrekken. Schmidt met mij, omdat er niemand anders meer heen hoeft of mede kan gaan. 's Avonds tevoren belt onze Schmidt me op en vraagt of ik het goed vind, dat hij een kennis in den wagen meeneemt; een kennis, die toevallig in Hébron moet zijn: een nette man, een burger, die officier was bij het politiecorps. Natuurlijk heb ik geen bezwaar. Schmidt is den volgenden morgen op tijd. De gewezen officier was echter plotseling verhinderd. In plaats van dezen is nu evenwel een kameraad meegekomen, Josua Sarphati, ook chauffeur, die vandaag niets heeft te doen en graag het reisje mee wil maken. Ook geen bezwaar. Maar zou ook Schmidt zich misschien alleen niet op zijn gemak gevoelen en voor alle zekerheid voor bijstand hebben gezorgd?

Wij krijgen wat teerkost mede voor den weg, en vóór den afrit brengt mevrouw Goldsmit ons nog wat hygiënisch afgewasschen fruit en wat versnaperingen. Dan hoeven we ginds niets te koopen.

We rijden de mij reeds bekende straten en wegen langs, en komen voorbij het station, dat ik nooit heb betreden, door de schoon gelegen wijk Talpioth, in vlugge vaart reeds tamelijk snel bij ons eerste oponthoud: de Salomonische Vijvers. Drie groote bekkens, steenen waterreservoirs, terrasgewijze boven elkander, ten deele uit de rots gehouwen, ten deele gemetseld en op zeldzame wijze met cement bewerkt.

Oude, bewonderenswaardige bouwkunst. Er zijn bronnen in de nabijheid. Uit hen werd eens het water in de bekkens verzameld en daaruit geleid, om Jerusalem van drinkwater te voorzien. Zou het waar zijn, dat de Prediker ¹⁾ aan deze water-vijvers heeft gedacht? Het is zeker niet onbegrijpelijk, dat hier ook opeens mijn gedachten gaan naar den „bovensten vijver”, waar de profeet Jesaja met zijnen zoon, Schear Jashoeb, Koning Achaz moest tegemoet treden, ²⁾ al zal deze „bovenste vijver bij de straat van het Wasschersveld” wel dichter bij Jerusalem zijn geweest. Thans zijn de Vijvers van Salomo met moderne electrische machinerieën weer in werking gebracht in dienst van het oude doel.

We komen in de streek, waar verschillende bergruïnes van een ver verleden spreken. In deze dalen en op deze heuvelen hebben de Makkabeeën in heldhaftigen strijd Judéa's vrijheid op Syrië bevochten. De vrijheid en het hernieuwde staatkundig volksbestaan, die na een paar eeuwen weer aan Rome verloren gingen. En toen voorgoed tot heden. De beide gidsen, die hier thuis zijn, wijzen mij telkens bekende historische punten.

En we komen aan een driesprong.

Hier, aan den weg, die rechts gaat, en aan de rechterzijde van dien weg, staat een gebouwtje, hetwelk ik terstond herken. Herken van de honderd-en-een afbeeldingen, die ons telkens weder onder de oogen komen. De jonge mannen bij mij hoeven mij waarlijk niet te zeggen, wat het is. En zij zeggen ook niets.

1) Cap. 2 vrs. 6.

2) Jes. 7, 3.

Bij den Eschel-Abraham. (Blz. 47/8).

Reclame-borden in Tel-Aviv. (Blz. 53).

Hier is het graf van Rachel.

Links buigt de weg naar Beth-Léchem. Daar ligt het vóórons, wat hooger, maar dichtbij. Inderdaad dichtbij. Hier stierf Rachel bij de geboorte van Benjamin ¹⁾ en Jakob begroef haar daar op den weg naar Beth-Léchem, dat toen nog Ephrath heette, en plaatste een zerk op haar graf. Er staat nu een eenvoudig, klein gebouw, koepelvormig van boven in het midden. Het is alweer Sir Mozes Montefiore, die dit gebouw heeft laten zetten. Onder den koepel is het graf, hetwelk met een laag gewelfde tombe is overhuifd. Het huisje is op het oogenblik gesloten. Op den terugweg zullen we hier andermaal voorbijkomen en wel toegang zien te krijgen.

We volgen nu den rechtschen weg en gaan op Hébron aan. Dichtbij de stad wijst men mij de resten van een Kewoetsàh — het begin van een Joodsche nederzetting — die voor twee jaren is verwoest. De jongens worden minder zwijgzaam, als zij aan die dagen denken. „Wij zijn hier heen geweest, om de gewonden en de dooden weg te halen. Weerlooze slachtoffers: grijsaards, vrouwen, meisjes, Jeschievah-leeraren en studenten. Waren er jongemannen geweest als wij, dan hadden ze het niet gewaagd!” We rijden voorbij 't verlaten Jeschievah-gebouw; voorbij het gesloten en verlaten Hadassah-ziekenhuis, hetwelk men destijds met de zieken erin is begonnen in brand te steken. De Engelsche politie- en militaire macht was niet tijdig ter plaatse, om de onlusten in den kiem te smoren. Nu is er een vaste politie-post. En terwijl we zóó langzaam de stad zijn binnengereden, treft Schmidt opeens een kennis. Hij

1) I Moz. 35 vrs. 16—20 en 48 vrs. 7.

treft overal makkers en vrienden. „Halloh, hier, Moschéh!” Moschéh draagt khaki-uniform. Is ingedeeld bij het politiecorps te Hébron. Stapt bij ons in. En we rijden naar de plaats bij 't politiebureau. Een nieuwe kennis! Weer een lid der brigade. Een officier of zoo iets! Ook hij wordt gecharterd. En nu hebben we het heele Joodsche contingent bij ons van het politioneele bewakingscorps te Hébron. We parkeeren bij den politiepost. Josua Sarphati zal bij den wagen blijven.

Wat gaan we nu rustig door Hébron. Mooie stad, heerlijke ligging, een kleine duizend meter hoog, hooger nog dan Jerusaleem. Nu naar Machpélah. Dat wil zeggen naar het heilighdom der Muslemin, dat er overheen is gebouwd. We bestijgen de trappen. Zeven treden is ons recht. Verder mag niemand, dan alleen een Muslem, komen. En wij gaan natuurlijk, óók met onze soldaten, niet verder. Deze zeven treden zijn gladder dan de hoogere: ze zijn meer betreden. Hier zijn spleten in de wanden tusschen de voegen der groote steenen, waaruit de muur bestaat. In die spleten kan men briefjes zien liggen. En daar staan beden op. Bezwaarde zielen richten zich op deze wijze tot de Aartsvaderen en de Aartsmoederen en verwachten aldus op deze oude graven bijstand in hun nood en vinden er dan vaak verlichting in hun angst. Op de stoep hurkt en luiert een troep Arabieren. Zij vragen ons geen bakschich. Zouden wij anders ook voor niets politie-dekking hebben! We gaan verder en maken een rondgang. Ook door de donkerste en meest schilderachtige, met prachtige booggewelven overspannen straatjes. Daar wijst men mij twee tomben, waaronder vredig en broederlijk naast elkander het gebeente zou liggen van Joab en Abner. Van den hartstochte-

lijken Joab en zijn slachtoffer, den rustigen Abner, aan wiens ontijdigen dood David een zijner elegieën wijdde.¹⁾ De poort van Hébron, die getuige was van Joab's sluipmoord, is niet meer.

Josua Sarphati heeft zich tijdens onzen rondgang ook bij ons gevoegd en den wagen bij den politiepost alleen gelaten. Daarvoor blijkt dan ook, als we er terugkeeren, een band lek te zijn. „Slechts één lekke band? Dat is goedkoop”, zegt Moschéh. „De kinderen hebben het gedaan, maar de grooten hebben het bevolen. Hier wordt op school de haat geleeraard.”

De band is vervangen en we rijden langzaam op. Met z'n vijven. We bezoeken een glasblazerij: een fabriek uit Bijbelsche tijden! Buiten is het heet, maar wel uit te houden. De hitte hier binnen is onbeschrijfelijk. Maar de Arabische werkmán zit rustig vlak voor den haard; en steekt zijn tang met den vorm in het vuur, dat voortdurend fel gehouden wordt; en trekt ze terug; en modelleert; en steekt andermaal; en trekt terug en modelleert; en blaast en rondt en zet regelmatig vaasjes en fleschjes, blank en blauw en groen, kant en klaar ter zijde. Ik koop een blauw kannetje. Kost maar twee piasters (0.24). Als het ongebroken thuis komt, zal het, overeenkomstig een inval van Schmidt, als olielampje dienen op Chanoekàh, het Makkabeeënfeest.

In de nabijheid der stad staat de Eschel-Abraham, de Eik van Abraham. We rijden over een smal weggetje, een wand van kunstig op elkaar gevleide keisteenen aan de eene, en zulk een wand aan de andere zijde. Er is geen plaats om uit te wijken, rechts noch links. En het vrouwtje, dat ons tegenkomt,

1) II Sam. 3, 33—34.

en verderop het jongetje, klautert behendig tegen de steenen op, om ons doorgang te verschaffen.

Ge hebt al begrepen, dat ik hier dacht aan het geval van Bil'am met zijn ezelin op het smalle pad tusschen de wijngaarden.¹⁾

De boom staat in het omheinde bezit van een Russisch klooster. Rustig, goed onderhouden, mooi terrein. De boom is blijkbaar heel, heel oud. Zijn stam van onderen is in omtrek een meter of tien. Men houdt hem zorgvuldig in stand en door bepleistering en andere technische hulpmiddelen overeind, en beschermt hem verder door een ijzeren hekwerk in de ruimte er omheen. Hier onder het lommerrijk geboomte op de plaats erbij rusten we even, en we verkwikken ons aan hetgeen we van huis hebben meegekregen. En dan zeggen we Hébron vaarwel, nemen afscheid van ons zoo welkom militair geleide en slaan den terugweg over Beth-Léchem in.

Wat ligt het schoon. Welvarend ziet het uit. Krijtwit schijnen de bergen, waar ze aangebroken zijn. Krijtwit het stof, dat wegen en boomen en beemden bedekt. We houden even halt op het plein, om rond te kijken en zien de plaatsen en gebouwen, die den Christenen zoo heilig zijn.

Hier stijgen voor ieder Bijbelsche herinneringen op. De heele omgeving roept beelden te voorschijn. De beelden van Bo'az en Ruth en van hun nazaat David. Hier zien we de akkers en de maaiers en het dorschen en het wannen. Hier zien we den herder achter de kudde peinzend en zingend. En hier zien we den herder als Koning David. En ook van hieruit kunnen we een heele wereldgeschiedenis zich zien ontspringen.

1) IV Moz. 22 vrs. 24—27.

Maar we zijn alweder op den driesprong bij het Graf van Rachel ; bij het gebouw en bij de ruimte er omheen, alwaar de Bedoeïenen zich een begraafplaats voor hun dooden hebben gekozen. We staan ook hier slechts korten tijd en keeren, na een eerbiedigen afscheidsgroet, in snelle vaart regelrecht huiswaarts.

HOOFDSTUK VIII

TEL-AVIV, DE HEBREEUWSCHE STAD

V OOR goed verlaat ik Jerusalem nog niet. Maar voor een week moet ik het voorloopig vaarwel zeggen. Mijn vriend Dr. Engel, die tijdens den grooten oorlog langen tijd in Holland met zijn gezin onder ons heeft geleefd en verkeerd, is thans in Erets-Jisraël een der inspecteurs van het Onderwijs. Speciaal der Mizrachie-scholen. Dat zijn de scholen op autonomen basis, waar het heele onderwijs is opgebouwd naar den geest der Mizrachie — de Leer-en-Overlevering-getrouwe vleugel der Zionistische wereld-organisatie — en theoretisch en praktisch naar haren eisch is ingericht. Als men ginds over dezen man in Bijbelschen stijl gaat spreken, dan zegt men: „gelijk zijn naam, zoo is hij”.¹⁾ Hij heeft mij in Jerusalem vergezeld bij mijn tochten door het schoolwerk, dat in den opzet van mijn reis mijn bijzondere aandacht had en waarover nog wel het een en ander zal volgen. Als Dr. Engel nu een inspectiereis naar Tel-Aviv en naar de Koloniën in den omtrek gaat ondernemen, dan maak ik van de gelegenheid gebruik om voor dit gedeelte van mijn plan ook daar het mogelijke nut uit zijn aanwezigheid te kunnen trekken.

1) I Sam. 25, 25.

Tel-Aviv draagt niet ten onrechte zijnen naam. Hoeveel plaatsen en plekken zijn er niet in Palestina, wier naam met het woordje Tel begint! „Tel” beteekent „heuvel”. Maar ook „puinhoop”. Want die Tel’s waarvan ge leest en hoort in Palestina, zijn de puinheuveld, waaronder oude steden begraven liggen. Die steden waren oorspronkelijk op een hoogte gebouwd. Zijn ingestort of verwoest. En op het puin weer opgebouwd. En aldus eenige en soms verscheidene keeren. Zoodat de heuvel een puinheuvel is. En een plaatsbenaming met Tel vooraan doet u dadelijk aan zoo iets als aan een historische ruïne en minstens aan een antieke plek denken.

Maar dat is nu eens niet de beteekenis van de eerste helft van den naam van Tel-Aviv. Het ligt volstrekt niet op de resten van een oude stad. Het ligt heelemaal niet op een heuvel. Het ligt laag. Aan de zee. En bergen of heuvelen omgeven het niet. Het is in het zand gelegd, laag in het mulle zand. En zijn naam is uitgedacht. En toch ook weer niet versch uitgedacht, want een Babylonische stad, waar de ballingen zich ophielden, droeg dezen naam. En de profeet Ezechiël heeft hen daar bezocht.¹⁾ Geestig toegepast en in gebruik gegeven is deze naam door Nachum Sokolov, den tegenwoordigen president der Zionistische wereldorganisatie, opvolger van prof. Weizmann, en reeds jaren lid der wereldleiding. Aviv beteekent lente, en Tel is hier alleen maar: een antiek begrip. En samen zal het nu: Alt-Neuland beduiden, zooals de titel luidt van den — laat ons zeggen — profetischen roman van Herzl.

Lijkt Tel-Aviv een stad des Orients? Allerm minst. Doet zij

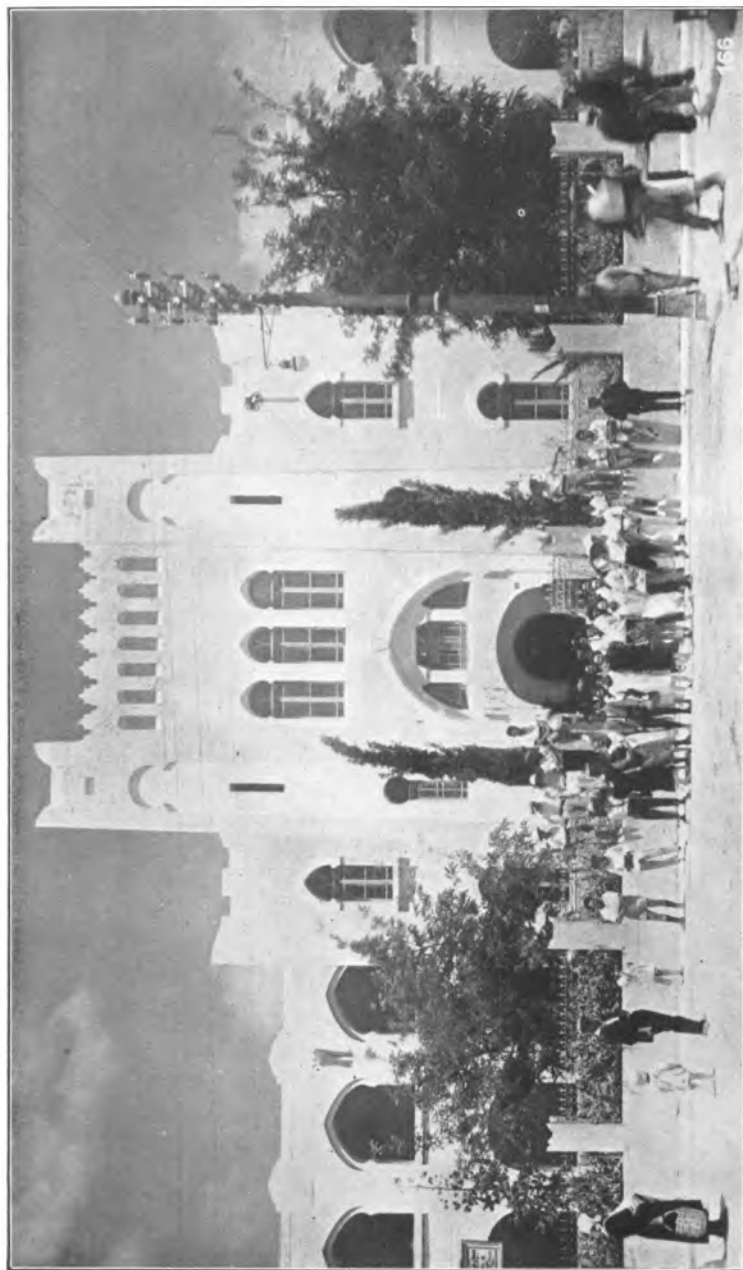
1) Ezech. 3, 15.

Europeaansch aan? Ook niet. Maar wel is zij een Hebreeuwsche stad. Zij reikt met haren oorsprong niet tot in de vorige eeuw en kan eerst over drie jaren het zilveren feest van haren aanvang vieren. Joodsche kooplui en beambten, die zaken of posities in het oude Jaffa hadden, en gaarne dichtbij, maar buiten Jaffa, in frissche nieuwe huizen wilden wonen, begonnen in 1909 naar het Noorden toe wat woningen en villatjes te bouwen met het vaste voornemen en in de onderlinge afspraak en bepaling, dat er noch bedrijven noch winkels geopend zouden worden. Tien jaren later telde de wijk 'n drieduizend zielen. En na nog tien jaren waren er 'n veertigduizend. Thans beloopt het getal der inwoners van Tel-Aviv nog circa vierduizend meer. Amerikaansch! Of er ook geboorte-weeën zijn geweest? Geweldige en zeer pijnlijke. Haast doodelijke: De groote immigratiestroom na de Balfour-declaratie; de bouwwoede, de bouwkoorts in '25 en '26; de bouwgrondspeculatie zonder scrupules; de crisis in '26. En de débacle! Nog is Tel-Aviv dat niet te boven, bij lange na niet. Maar het herstelt zich en nadert, volgens de gegevens en de opvatting der jongste tijden, de normaliseering met redelijk rassche schreden.

Daar is in nog geen vijf-en-twintig jaren aan de kust van de Middellandsche Zee uit het zand een stad verzezen — men kan haast zeggen: getooverd — die 't oude Jaffa, waaraan 't noordelijk leunt, reeds lang heeft overvleugeld. In zielental en in beteekenis. Een stad, zóó Hebreeuwsch als er nergens ter wereld een andere bestaat. Ook niet in Palestina. Een stad met uitsluitend Joodsche inwoners. Alles gebouwd door Joden. Niet enkel van het geld van Joden, maar letterlijk ook met Joodsche handen. Dat kan men zich nauwelijks realiseeren,

Tel-Aviv. (Blz. 50/1).

Herzl-Gymnasium te Tel-Aviv. (Blz. 53).

wanneer men zich de Jodenheid in de landen der diaspora in hare beroepen en bezigheden voor den geest brengt; en dan in Tel-Aviv komt te staan en aankijkt, hetgeen daar nu kant en klaar aanwezig uit die handen is te voorschijn gekomen. En men gaat zich verwonderd en welhaast ongeloovig afvragen, hoe de Joden opeens bouwarbeiders en schier overnacht stedenbouwers zijn geworden!

Er is in Tel-Aviv, meen ik, alles, wat er in een moderne stad van haren omvang verwacht kan worden te zijn. Handels-ondernemingen, industrieën, banken, winkels en renteniers. Alle beroepen zijn vertegenwoordigd. Ziekenhuizen, klinieken, sociale instituten. Scholen. Van fröbelscholen af tot Realschulen en Gymnasia. Geen leerplicht. Die ware immers belachelijk overbodig! Schouwburg met de Habimah-troep, die voor enkele jaren ook in Holland en ook te Haarlem lauweren oogstte. Opera, Orkest- en Muziekvereenigingen, Muziekscholen, Bibliotheken, Volkshuizen, Drukkerijen, Couranten, Dag- en Weekbladen, Tijdschriften, Vereenigingen zonder tal. Over Synagogen, Leerzalen en wat daarmede in verband staat, spreken we nog nader. Het is overbodig nog verder in bijzonderheden af te dalen. Wat er is, groeit voortdurend; en waaraan behoefte ontstaat, komt er wel vanzelf. Zooals in iedere stad van haar kaliber.

De taal van Tel-Aviv is Hebreeuwsch. Over de heele linie, van boven tot beneden doorgevoerd. En streng doorgevoerd. Niet, dat men ook in Tel-Aviv niet tolerant is tegenover den vreemdeling, den gast, den toerist, den nieuw-aangekomene. Ge kunt er zeker met de voornaamste Europeesche talen terecht en haast met allemaal, en natuurlijk ook met het

Arabisch. Men is in het algemeen volstrekt niet chauvinistisch. Doch aan den anderen kant wel streng en principieel. Zonder aanzien des persoons: Een heel bekend Rabbijn uit Duitschland zou tijdens zijn bezoek te Tel-Aviv in de Groote Synagoge op een Sabbathmiddag een godsdienstvoordracht houden. Hij begon in het Hebreeuwsch en ging toen voort in het Duitsch, zeggende, dat hem dit toch gemakkelijker was. Maar toen was zijn voordracht ook meteen geëindigd! Want men beduidde hem: Hebreeuwsch of heelemaal niet. En hij koos het laatste, omdat hij verontwaardigd was. Ik keek verbaasd, toen men mij dat vertelde, en vroeg: „een gast?” „Welzeker” — zoo werd mij geantwoord — „eenen gast stellen wij geen eischen. En eenen nieuw aangekomene geven wij één jaar, twee jaren, en langer ook! Maar hij hoeft geen openbare voordrachten te houden. Als hij zich daartoe geroepen voelt, moet hij hier Hebreeuwsch spreken. Tenzij wij hem geroepen hebben.”

Ook hierover valt nog te discussieeren. Maar het moet erkend worden, dat door dergelijke strengheid het Hebreeuwsch de levende taal is geworden, die het thans is. Even levend als het Nederlandsch in Nederland. In Palestina overal. In Tel-Aviv met absolute opperheerschappij.

De officieele opschriften, uitgaande van regeeringswege of daarvan afhankelijk, zijn ook hier, evenals te Jerusalem en elders, drietalig: Engelsch, Arabisch, Hebreeuwsch. Zooals de naambordjes der straten; de waarschuwingen tegen levensgevaar aan telefoonpalen; en dergelijke zaken. Maar de uithangborden, de schilden op winkels en ruiten, de aankondigingen op aanplakzuilen en al wat dies meer zij, is Hebreeuwsch. De strooibiljetten, die u in de hand worden

gestopt, van uitverkoop of meeting, zijn in het Hebreeuwsch. De nieuwste creaties van de bioscopen worden u op kleurige reclamebiljetten in het Hebreeuwsch aangekondigd. Met vermijding zelfs, zooveel mogelijk, van vreemdtalige kunst- termen. Er is op dit gebied voor puristen natuurlijk nog genoeg te doen. Want er ontstaan ook Hebreeuwsche wanstaltigheden. Maar de groei is geweldig en de taal is volkomen gereed voor alle gebruik. Ook voor het modernste. En voor alle wetenschappen. En voor iederen mond.

Alle functies in de stad van hoog tot laag worden door Joden bekleed. „Uwe oudsten, uwe beambten; van uw houthakker tot uw waterschepper”. ¹⁾ De burgemeester, de brandweer, de politie, de straatreiniger. De bak van den schoenpoetser draagt een ovaal bordje, met in het Hebreeuwsch erop: schoenpoetser, nummer, Tel-Aviv. En als ge door de scholen gaat, hoort ge alle vakken in het Hebreeuwsch doceeren. Engelsch in het Hebreeuwsch; Algebra in het Hebreeuwsch; Natuurlijke historie, hogere wiskunde in het Hebreeuwsch. En vanzelf ook Bijbel en Talmoed in het Hebreeuwsch.

Wie uit den vreemde komt en dit verschijnsel uit berichten theoretisch kent, is toch genoodzaakt zich de oogen en de ooren uit te wrijven, zich te oriënteren en zich in de levende werkelijkheid in te leven. Heeft hij dat gedaan, dan begrijpt hij ten slotte niet meer, hoe er nog iemand twijfel kan opperen aan het feit, dat de Taal van het Volk der Hebreuwen weer is opgestaan en haar plaats in de cultuur van het eigen volk en die der menschheid gaat hernemen. Tel-Aviv bewijst

1) V. Moz. 29, 9—10.

dit ten duidelijkste, duidelijker dan eenige plaats ergens elders.

Het merkwaardige van het ontstaan der stad heeft Agnon mij in een paar woorden geschilderd; Agnon, de beroemde schrijver, van wiens werken er eenige in verschillende talen, voornamelijk in het Duitsch, zijn vertaald. Dr. Engel en ik troffen hem op eenen avond gezeten op een bank niet ver van het strand. Een voorstelling volgde. En dan de gewone vraag, ook uit zijn mond tot mij: „Voor de eerste maal in het land?” „Wel, dan mist ge de maat ter vergelijking. Maar laat ik U zeggen: Over iederen voetbreed gronds kunt ge hier de lofspreuk zeggen: „Geloofd is Hij, Die het gebied der Weduwe herstelt!” Onderwijl stond hij, en met een armbeweging in de rondte: „dit alles hier was voor vijf jaren nog een doode woestenij.”

Om zijn woorden te genieten, moet ge weten, dat de geloovige Jood, als hij verwoeste Synagogen of andere heilige plekken herbouwd of hersteld ziet, Gode dankt en huldigt met de lofspreuk, op welke Agnon doelde.

HOOFDSTUK IX.

DE SFEER VAN TEL-AVIV

NOGMAALS: gaat niet in het hartje van den zomer naar Palestina. En vooral niet naar Tel-Aviv. De hitte in het Land is, naar het schijnt, overal beter te verdragen dan in Tel-Aviv. Het is er heet! En het blijft er heet! Ook tegen den avond koelt het nauwelijks af en zelfs de nacht geeft er bijkans geen verademing. Tenminste in de huizen niet. Zoo is het evenwel alleen in het hartje van den zomer. Anders heeft Tel-Aviv een heerlijk, een ideaal klimaat. Maar ik heb niet het voorrecht gehad, dat te mogen genieten. Mijn uithoudingsvermogen is in de week, die ik hier heb doorgebracht, op de zwaarste proef gesteld. En een enkelen keer besloop mij wel de vrees, dat ik mijn zorgvuldig opgemaakt program zou moeten wijzigen. Doch met verdubbelde voorzichtigheid en met rustig overleg ben ik er toch in geslaagd tamelijk geregeld door te zetten en door te werken; ook toen ik in de noodzakelijkheid kwam te bespeuren, dat ik de domheid had begaan, mijn huisapotheek in Jerusalem achter te laten; en ondanks het onafwendbare feit, dat ik dagen achtereen niet uit het zweet ben gekomen. En onder dagen moet ge hier volledige etmalen verstaan.

Het spreekt vanzelf, dat ik mijn tijd nu niet tot het uiterste heb kunnen uitbuiten en sommige zaken, ook wel belangrijke heb moeten laten schieten.

Mijn hotel is gelukkig vlak aan het strand en draagt zijn naam daarnaar: S'fath-hajjam. Dat strand van Tel-Aviv bevat een groote belofte voor de toekomst. Reeds is het van het noodige voorzien om de stad eveneens tot een badplaats te maken. Zij zal vermoedelijk in de verdere ontwikkeling van Palestina ook in dit opzicht van groote beteekenis worden. Niet enkel voor het land zelf, maar voor het gansche nabije Oosten. Het is altijd druk aan het strand. De dag begint vroeg in Palestina. En 's morgens om zes uur zie ik van het balcon af, zoover mijn oog reikt, reeds een niet te tellen menigte koppen van menschen uit het diep-blauwe water der Middellandsche Zee steken. Ik geloof waarlijk, dat velen den nacht in de open lucht, in het zand aan de Zee doorbrengen.

De Synagogen zijn dagelijks al vroeg geopend. En als ge er tusschen zes en zeven uur binnentreedt, dan komt ge allang niet meer bij het begin en ook niet in het midden van den eersten dienst. Wellicht is dan de derde dienst reeds begonnen. En ge kunt gerust even wachten om u aanstonds, als deze dienst geëindigd zal zijn, bij het begin van een volgenden aan te sluiten. En in hetzelfde gebouw, als het niet een kleine particuliere bid-gelegenheid is, vindt ge ook wel meer dan ééne, volledig ingerichte Synagoge. De groote, mooie Synagoge aan de Allenbystraat, die de Centrale Gemeente-Synagoge is, heeft rechts en links onder hetzelfde dak afzonderlijke bid-lokalen. Op deze wijze zijn er meer dan vijftig Schoelen in Tel-Aviv.

Het Synagogebezoek bestaat ook op werkdagen uit mannen en vrouwen. Vrouwen: alleen oudere. Mannelijke personen: van iederen leeftijd. Beide kunnen: van iederen stand. In Palestina wordt elken morgen bij de gezamenlijke bidstonden door Aron's afstammelingen de Priesterzegen over de Gemeente uitgesproken. In de landen der diaspora geschiedt dat in het algemeen slechts op de Feestdagen.¹⁾ En nu kunt ge het, als ge vroeg genoeg zijt, gemakkelijk treffen, dat ge ook den werkmans in zijn boezeroen zich zijn voeten zich ontschoeien; dat hij zich vervolgens door Levieten de handen laat wasschen; het platform voor de Helige Arke bestijgt; en den drievezigen Zegen van IV Moz. 6, 24—26 op de hoofden der verzamelden legt. En als ge om over achten de Groote Synagoge passeert, zult ge merken, dat daar de laatste dienst nog niet geëindigd is.

Gelijk de ochtend zijn te dezen opzichte de late namiddag en de avond. Toen we 's avonds op den eersten dag onzer aankomst ter Groote Synagoge gingen, keek ik toch wel even op van het vele volk in het Bedehuis, boven en aan beide zijden, en van de drukte in den omtrek. Ook bij den ingang onder den blooten hemel werden door verschillende „tientallen” avonddiensten gehouden, waaraan niet alleen mannen, maar ook vrouwen deelnamen. Al aanstonds tref ik ook hier bij deze samenkomsten oude bekenden aan. Zoo, één der Rabbijnen van Tel-Aviv, dien we juist tien jaren geleden bij de eerste Mizrachie-Wereld-Conferentie te Amsterdam zoo hoogelijk hebben leeren achten. Rav Uziél, toen Rabbijn te Jaffa, gaat nog rond in zijn schilderachtige oriëntalische kleederdracht, even statig als toen; op het fier gegeven hoofd den

1) Riten en Symbolen, Hoofdstuk 11.

tulband, waaronderheen de glanzende oogen u uit het gebronsde gelaat zoo streng-vriendelijk-blij-verrast aankijken.

Nieuwe kennissen bieden zich aan. En ik moet mede. Mede naar verschillende instituten, die Tel-Aviv reeds rijk is op het gebied der sociale voorzorg en weldadigheid. Een krasse grijsaard met witten baard en in het wit gekleed, die de tachtig nadert, laat niet af. Ik moet ook de stichting zien voor Oude Lieden, die hij in het leven heeft helpen roepen. Kunt ge zoo iemand weerstaan? Mooi gebouw, ruim en rein. Nog een groote bouwplaats voor uitbreiding er nevens. Ik moet mijn geleider volgen, van beneden naar boven, door de slaapzalen, de eetzalen, de verblijfzalen, door keuken en kelder. Dan is hij tevreden. En ik ook. Moet ik u nog zeggen, dat er onder dit dak ook een Synagoge is? Waarlijk, geen kleine. En nu, na de diensten, zit er een groep mannen te zamen. Folianten voor zich. Zij beoefenen Talmoed. Eén hunner leert voor. En de discussie is in vollen gang. Zoo goed als allen nemen deel aan het debat. Een joodsch-juridisch debat, dat in het Hebreeuwsch wordt gevoerd. Die mannen zijn geen professionals, geen gepromoveerden, geen rabbies. Met uitzondering — misschien — van dengene, die de leeroefening leidt. Dat zijn gewone huisvaders: kooplui, winkeliers, fabrikanten, werklieden, kantoormenschen, beambten en zoo verder. Wat ge hier ziet, kunt ge nog op tal van andere plaatsen waarnemen. Zoo goed als iedere Synagoge is 'n Leerzaal tevens — een Beth-Hammidrasch. En overal zitten clubjes achter het Boek. En leeren. Beoefenen in de avonden Joodsche Wetenschap. Tot diep in den nacht. Men zegt, dat ook in Tel-Aviv het woord: „gij zult er u dag en nacht mee bezig-

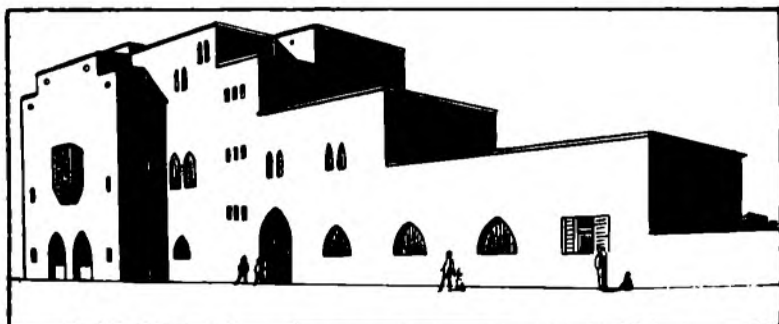
Beth-'Am in Tel-Aviv. (Blz. 53/4).

Binnenplaats van de Landbouwschool te Jaffa - Tel-Aviv. (Blz. 53).

houden" ¹⁾ reeds letterlijk en in vollen omvang wordt in vervulling gebracht. En het lijkt niet oostersch-overdreven.

We hebben geen haast om naar bed toe te gaan en we praten avond aan avond nog lang na. Want het is beneden bij de zachte deining der vriendelijke golven beter dan boven in de slaapvertrekken. En ik heb uit Nederland over Tel-Aviv niet enkel góede geruchten meegebracht omtrent het joodsche leven daar, speciaal het godsdienstleven en meer in het bijzonder omtrent de

Tachkemonie-school (niet geheel voltooid).

Sabbathviering. Men stemt mij toe, dat er nog wel het een en ander valt te critiseeren. Doch ik zal zelf moeten zien en oordeelen.

En we gaan den Sabbath tegemoet.

Waar zal ik gaan ter Synagoge? De voorzitter der Grootte, een jonge man, wiens persoon en persoonlijkheid ik ook al eenige jaren ken en waardeer, wil mij bij zich hebben. De Directeur der Tachkemonie — onze grootste en een onzer beste Mizrachiescholen met Realschule als bovenbouw — zal me echter laten afhalen, om den Vrijdagavonddienst in zijne inrichting bij te wonen en dan den avond verder als gast

1) Jos. 1, 8.

bij hem door te brengen. Maar ook de Mizrachistische arbeiders hebben hun eigen clubgebouw met tevens eigen bidlokaal en maken gaarne aanspraak op mijn aanwezigheid in hun midden. Ik verdeel me dus over de verschillende godsdienst-oefeningen van den dag. En ik zal waarschijnlijk nog wel gelegenheid over houden om eventueel op den middag een voordracht bij te wonen, die een gast uit ons hotel, — een Rabbijn uit Minneapolis met een aan het wonderbare grenzende belezenheid in het zoo geweldig groote gebied van den Talmoed — dan in een aanzienlijke Synagoge in de buurt zal gaan houden over zijn indrukken van Erets-Jisraël. Natuurlijk in het Hebreeuwsch.

Als de zoon van Dr. Marschak, den Directeur, mij komt halen, is het op het plein voor het hotel, waar de groote halteplaats is en het eindpunt der stadsbussen naar het strand, reeds tamelijk stil geworden. We zien de laatste wagens naar de remise snellen. Zij komen er niet weer uit, voordat er morgenavond sterren aan den hemel zijn verschenen. De straten worden leeg van de werkdagsdrukte. De winkels gaan dicht en de straatverlichting, slechts sober, begint haar eenzame taak, nu niet geholpen door het licht der uitstal-kasten. De officieele Sabbathrust valt over Tel-Aviv.

Eenvoudig en beschaafd naar onzen smaak des Westens, is de Dienst in het Schoolgebouw, geleid door een der Leeraren. Dat zou ik niet willen getuigen van alle godsdienst-oefeningen, welke ik in Erets-Jisraël heb bijgewoond. Daar heerscht op vele plaatsen nog de wel gemoedelijke en huise-lijke maar voor ons aanstootelijke, ons tegenstaande, soms kwetsende onordelijkheid. Poolsche onordelijkheid, die alleen

maar bij blijkbare, innerlijke bewogenheid en zichtbare extase te vergoelijken en dan ook best te verdragen is. Zooals het inderdaad ook meermalen valt te beleven.

Op den weg naar het vriendelijke gezin van mijnen gastheer passeeren wij de brandweerkazerne. Zij is open. Manschappen zijn er aanwezig en een wagen staat volledig gemonteerd. Ook Apotheken zijn open. En voor de ziekenhuizen en eerste hulp bij ongelukken worden er auto's gereed gehouden. Overigens is de officieele Sabbathrust van stadsoverheidswege ten strengste doorgevoerd.

Heet is het op dezen Sabbath. Bovenmatig heet. Als ik 's morgens, niet laat, den vrij langen weg naar het Huis der Mizrachistische Arbeiders heb afgelegd, kom ik doorweekt aan. Hier is de dienst gemengd! Verschillende personen gaan beurtelings voor in de onderdeelen der godsdienstoefening. En hun uitspraak van het Hebreeuwsch varieert naar de landen hunner herkomst. Ik hoor de Sefardische (Portugeesche) uitspraak — de meest gewone en officieele in Palestina — de Aschkenazische (Hoogduitsche), en de Poolsche. En men troost mij na afloop met de belofte, dat het jonge geslacht in de scholen wel tot eenheid in deze taal gevormd zal worden.

Na de godsdienstoefening wordt het vertrek een Leerzaal. De Talmoedfolianten worden geopend. Dr. Eliskowski, de Directeur der groote en eveneens voortreffelijke Mizrachistische meisjesschool Talpioth, met gymnasiale vervolglklassen als bovenbouw, leidt hier de leeroefening.

Gelijk hier, zoo is het ongeveer in alle Synagogen van de kleine tot de groote. Het is niet noodig, u er mee naar toe te nemen.

Reeds is het strandleven begonnen. Het wordt vandaag

ontzettend druk. Open zijn de spijs- en drankgelegenheden aan den Boulevard. Open zijn in de stad en overal in de straten naar het strand de Gezoeskramen, dat zijn de kramen met gazeuse-dranken en andere verfrisschingen. Open zijn ook enkele restaurants. Daar staat de stedelijke overheid tot nu toe machteloos tegenover. Het is een schreeuw in heilige stilte. Een scheur in het oor. Sinds een paar jaren. Er zijn bekeuringen en boeten gevallen. Maar de stedelijke verordening heeft het verloren tegen de Engelsche grondwet. Men onderhandelt met de regeering. Men zoekt een middel om dezen misstand weg te krijgen en men gelooft, dat men het in afzienbaren tijd zal vinden.

Dit is de Sabbathschennis, die in de Torah- en Traditiegetrouwe kringen der diaspora zooveel ergernis heeft gewekt en voortdurend blijft wekken. Dit en de voetbalwedstrijden op Sabbath. Wel is die schennis buiten Palestina oneindig veel grooter en algemeener, zich uitstreckende over het heele gebied van het maatschappelijke en bedrijfsleven. Maar zulk een heiligschennis op heiligen bodem voelen de vromen als een steek in het hart. Maar niet minder in het Land. En daar niet enkel de uitgesproken orthodoxen. Maar ook de overgrootste meerderheid in doorsnede der gewone Joodsche vaders en moeders. En als wij hierover verdrietig praten, vragen mij diep-ernstige mannen: of men thuis ook het mooie van het Joodsche leven publiceert, dat hier valt te aanschouwen; en de verschijnselen van groei en bloei, die allereerst voor ziende oogen ontspruiten? En of men thuis dan denkt, dat de menschen, die hier zondigend tegen het Overgeleverde Jodendom optreden, als volle vromen uit „de

landen der ballingschap" zijn gekomen en in het Land zelf afvalligen zijn geworden? „Met dit al — zoo besluit een der vrienden warm, hooggestemd — bij u is aan den Sabbath voor ieder een offer verbonden. Hier is de Sabbath louter: „Oneg-Schabbath" dat is: des Sabbaths zaligheid! Zoo heet ook de Stichting door Bialik, den grootsten en meest-geliefden der Hebreeuwsche Dichters van het heden, te Tel-Aviv in het leven geroepen. Sabbathnamiddagbijeenkomsten in Sabbathstemming onder intellectueele gesprekken en verhandeligen, in een geestverheffend samenzitten en genieten; in een sfeer, die even modern als joodsch is gedrenkt. Een rijk bewonderaar heeft er een gebouw voor neergezet: Oholé-Schem, de Tenten van Sem.¹⁾

Vrijdagavond ontvangt Bialik in zijn eigen woning. Het is er druk. Een voortdurend komen en gaan van velen, die tot de intellectueelen van Tel-Aviv behooren. Ook Bialik, hoewel tot nu toe niet bepaald tot de vromen gerekend, voedt zelf met alle kracht den Sabbathgeest en de heiliging van alles, wat tot de heiligdommen van het Joodsche Volk behoort, en ijvert ervoor in woord en in geschrift.

Hij was bij het congres te Basel en dezen Sabbath dus niet in het land. Ik heb niet het voorrecht gehad van zijn aanwezigheid te genieten. En de hitte heeft mij bovendien nog veel van dezen dag doen missen.

Uitdesfeer van Tel-Aviv is mij bij dit alles iets bijgebleven, dat ik later na mijn vertrek eerst sterk heb gevoeld: zij maakt den indruk van de stad, waar alles klaar is. Voldaan. Ik heb er niet het heroïsche der worsteling gevoeld. Zooals in de kolonies.

1) I Moz. 9, 27.

HOOFDSTUK X

EEN DAG IN DE KOLONIES

EIGENLIJK zijn we wel heel dom geweest, dat we geen auto hebben genomen. Maar als er van schuld sprake kan zijn, dan mag ik mijzelf van het grootste gedeelte vrijpleiten. Dr. Engel bekrimpt zich hevig. Hij reist als ambtenaar op kosten der organisatie. En deze worstelt met ontzettende moeilijkheden, waarvan het gebrek aan geld waarlijk niet de kleinste is. Doch de autobus heeft voor een keer ook hare aantrekkelijkheid. En hare leering. Zoo gingen wij te zamen.

We gaan uit Tel-Aviv noordwaarts de Vlake van Scharon in; zullen beginnen bij de meest noordelijke nederzettingen, die wij vandaag denken te kunnen bereiken; en vandaar weer huiswaarts afzakken. De lelie van Scharon¹⁾ geurt thans niet overvloedig in de gaarden en op de akkers, die zich langs onzen weg, de heerlijke baan van asfalt, uitstrekken, zooals anders in de vele milde maanden van het jaar en gelijk eenmaal in de overoude tijden, die den Bijbel en den Talmoed kenden. Maar het land herleeft. Overal tuinen en ontginningen en nieuwe Joodsche kolonies, die op hun tijd de lucht met den

1) Hoogl. 2, 1.

Sinaasappelenoogst - sorteerren. (Blz. 66/7).

De druivenoogst, het inpakken. (Blz. 66/7).

adem van hun bloesems en vruchten verkwikken, en die hun geuren dan zenden tot aan de Zee en de atmosfeer van Tel-Aviv ermede vullen. Welsprekende getuigen van den kamp en de volharding en het idealisme der kolonisten, die èn de woestijn herscheppen in bewoonbaren grond èn zichzelf al worstelende tot kundige boeren vormen. Het is een gemeenplaats in den gerechtvaardigden Nederlandschen nationalen trots, dat het lage land aan de zee eens ontwoekerd is aan de baren. Ginds wordt het land thans ontwoekerd aan eeuwenlange verwoesting, verwaarloozing, versteening, verarming, uitputting, ondergang. Hier te lande zijn waterbouwkundigen gegroeid. Ginds groeien landbouwers uit het volk van het Boek en van den handel. In een andere terminologie zou ik moeten schrijven : uit den sjacher komen zelfbewuste arbeiders, kloeke boeren en boerinnen. Wie het wist, gelooft het nauwelijks ; en wie het ziet, wrijft zich de oogen uit, als uit een langen diepen slaap ontwakend. En moet dan gewennen aan het gezicht. En kan het eerst langzaam begrijpen en beleven, hoe de stad van Joden stedbouwers en de grond hen tot boeren maakt. Uit aller heeren landen zijn ze aangekomen. Menschen van allerlei slag en beroep vinden we hier als ontginners, als planters. Vinden we hier terug. Want we treffen er verscheidene, die wij of die ons herkennen van congressen en conferenties waar zij, als wij, aanwezig waren uit verschillende wereldstreken in gansch andere verhouding en roeping. Ik zie hen op het land, op den ezel, achter de ploeg, te paard, achter de koeien. Ik zie jonge vrouwen uit verschillende behuizingen koeien drijven naar de gemeenschappelijke weideplaatsen, waar nu weinig is te grazen. Het vee ziet er waarlijk

goed uit en welverzorgd. Over groote uitgestrektheden ligt de bodem nu omgeploegd of in bewerking. En waar de bruinachtige aardkluiten niet bloot liggen, ziet de vlakte en zien de hellingen niet troosteloos kaal en zwart.

We hebben intusschen den K'wiesch, den geasfalteerden heirweg, verlaten, en langs moeilijke zandwegen ons eerste station Magdiël bereikt. Reeds steenen huisjes en nog houten barakken. We gaan naar de school. Ook nog barakkenbouw. Een paar onderwijzeressen spelen en leeren met de kleintjes buiten. Dat is de Fröbelschool der nederzetting! Gan-jela-diem in het Hebreeuwsch, letterlijk uit het Duitsche Kindergarten overgenomen. O, die Hebreeuwsche kinderen! Overal. En in de kolonies in het bijzonder. Veel kinderen. Mooie kinderen. Kinderen of kleinkinderen van in Oost-Europeesche ghetto's geboren, hier spelend in het vrije levenslicht van het nieuwe land. Alles Hebreeuwsch ook hier. En het is een bijzondere lust, de Hebreeuwsche conversatie dier kinderen te beluisteren. Dat moet vooral de twijfelaar doen, die nog niet gelooft, dat het Hebreeuwsch springlevend is. Ik geloof me niets te verbeelden, wanneer ik uit den mond der kinderen in de scholen, op straat en in de velden, een ander Hebreeuwsch verneem, dan uit den mond der ouders. Bij dezen is het aangeleerd. Bij het nieuwe geslacht van Palestijnschen bodem is het natuur. Taalfouten niet zuinig. Heerlijke grammatische zonden! En intusschen groeit en bloeit uit hunnen mond de oude nieuwe taal. Zij zijn de makers. Er is hier in Magdiël te weinig onderwijzend personeel. Voor twee klassen staat één leerkracht. Het hapert aan het geld. Niet echter aan de leermiddelen. Die scheppen deze jonge menschen zelf. Even

modern als Hebreeuwsch. We gaan de klassen door; hooren in de eerste de aanvangslessen in het leesonderwijs; verderop in het rekenen; en zoo verder. Moet ik U nogmaals herinneren: in het Hebreeuwsch! In de gecombineerde derde en vierde klasse hoor ik o.a. jongens en meisjes het Lied van Debora¹⁾ uit het hoofd opzeggen, en naar gelang van de gestelde vragen verklaren en omschrijven. De barak-school is te klein geworden. Er is een nieuwe Synagoge in aanbouw. Ginds. Ze is al onderdak, maar nog niet geheel af. In één der nevenlokalen is tijdelijk een klassencombinatie ondergebracht.

Ook hier wordt gewoekerd! Met tijd en met krachten. Het leerarencorps van het jonge Palestina vormt een afzonderlijk hoofdstuk van heldhaftigheid en opoffering in den opbouw van het land.

De Synagoge in gebruik is een houten gebouwtje of eigenlijk maar een deel ervan. De nieuwe is van steen, groot en hoog. Voor het eerst verneem ik hier, dat deze bouw ook bedoeld is als wijkplaats voor de vrouwen en kinderen en als vesting ter verdediging bij mogelijke overvallen, als waarvan de geschiedenis van den opbouw al een paar donkere bladzijden telt. Schrikt ge daarvan? De menschen ginds vertellen het u in philosophische kalmte, in de rust en den ernst van vastbeslotenheid en zelfvertrouwen.

We houden ons lang op in deze stille nederzetting, die nog niet in het groote verkeer is opgenomen. Te lang, om ook nog wat noordelijker naar een andere zuster-kolonie K'far Saba te gaan. In een soort wachthuisje, waar ook spuitwater,

1) Richt. 5.

fruit en allerlei verfrissching en versnapering voor den reiziger is te krijgen, zullen we op de autobus wachten, die vandaar moet komen. „En zie, er komen kameelen aan!” ¹⁾ Een heele karavaan. Ook zij hebben hier een station op hunnen tocht naar Haifa, waarheen ze hun ladingen vervoeren. Als de straatweg naar Haifa, die hierlangs reeds zichtbaar is geprojecteerd, geheel gereed zal zijn, dan nog zullen de kameelen hier nederknielen. Want tegen deze karavanen heeft nog geen voermiddel kunnen concurreeren.

Ik zie verder in de rondte en ontwaar een paal met een houten bord eraan, waarop een opschrift; natuurlijk een Hebreuwsch opschrift, een waarschuwing: „Het is verboden op Sabbath en feestdagen met voertuigen hier te komen”. Ik ken deze waarschuwingen reeds van buurtvereeningen om Jerusalem. En ik zal ze nog vaker zien. Zooals ook de over staken gespannen draden, die 't Sabbathgebied — T'choem — afbakenen, waarbinnen men zich dan als afgesloten domein, zoo ongeveer als het te-huis-gebied, beweegt.

Daar komt een lid van den Raad der kolonie aan. Hij is ook postmeester. Dr. Engel wijst hem aan en wil mij voorstellen. Onnoodig. Hij roept mij reeds 't „schalom” toe, want hij herkent mij en frischt, mij de hand schuddende, mijn geheugen op. Tien jaren geleden waren wij samen bij een congres en een Mizrachie-Wereldconferentie. Toen kwam hij uit Warschau en was hij koopman. „Hoe het hem hier gaat?” Hij kijkt me, half lachend, half verwijtend aan: „Wat doet er dat eigenlijk toe? Ik ben immers hier! Al wat ge hier in het rond bebouwd ziet en groen is van ons. Dat heb

1) I Moz. 24, 63.

Magdiel. (Blz. 68).

Ontbijt in de Fröbelschool.
(Blz. 68).

Schoolkinderen van Magdiël.
(Blz. 68, 9).

ik helpen tot stand brengen. Wat zwart is, is van de Arabieren." Het is treffend de vreugde te zien, die deze menschen hebben in en met hun werk; roerend, het geluksgevoel te ontwaren, dat hen verwarmt door hun verblijf en met hun roeping in het Land. Dat zet hen over alles heen.

De autobus voert ons naar Ramataim. Hier wonen eenige kolonisten uit Holland. Schoolkinderen, die met ons mede zijn gereisd, wijzen ons het huis van Schaap. We treffen hem thuis. Ik zou hem niet graag gemist hebben, hem, eenen zoon van mijn Leeraar, die het eerst mijn tred heeft geleid op het oude pad van het Joodsche weten, en die nog kort geleden van Holland uit hier bij dezen zoon een bezoek heeft afgelegd. Onthaal en herinneringen. Hij voert ons over zijn bezit. Hier zie ik het werk. Hier zie ik ook het leven van de jonge werkers. Daar groeit de grapefruit, de nog nieuwe cultuur, die voor de toekomst wat belooft. Daar bloeit de Ethrog. Een laag boompje, niet veel meer dan een struik. En de vrucht draagt thuis den naam van cederappel! Dat is een der planten vruchtsoorten, die als plantenbundel op het Loofhuttenfeest diensten als symbool vervult. ¹⁾ De ceder en dit boompje! Geen vergelijking; geen gedachte. Er zitten bloemen aan, maar ook volgroeide groene vruchten; citroenvormig, die straks — een poos na den pluk — ook citroenkleurig zullen zijn geworden. „Bloem en vrucht tegelijk". En we gedenken samen de Talmoeplaats ²⁾ en den Wijze daar, die meent, dat om deze reden de vrucht den naam draagt, dien de Torah haar geeft. ³⁾ Schaap is op de hoogte. We werpen ook een

1) Riten en Symbolen I, Hoofdstuk 27.

2) Babli Soekkàh, fol. 35a.

3) III Moz. 23, 40.

blik in zijn huisbibliotheek : vakkundige werken ; het belangrijkste der wereldlitteratuur en der moderne Joodsche ; naast ook Bijbel, Mischnah, Talmoed, Maimonides en anderen. Hij is heelemaal geen uitzondering. Zoo heb ik het elders ook gezien. Bij sommigen dezer jonge boeren zelfs responsenlitteratuur op het gebied der godsdienst-codices. Om misverstand te voorkomen : het is bij velen wetenschappelijke interesse en niet altijd een bewijs van wat we gewoon zijn orthodoxie te noemen.

Een zorgenkind was Ramataim, ook voor de Nederlandsche Zionisten. Zorgen, onnoemelijke zorgen baart 't heele kolonisatiewerk. Volgens sommigen zijn er door ondeskundigheid, gebrek aan economisch inzicht en beheer, wildheid en door-draverij, geweldige sommen aan verknoeid. En met dat al — zoo zeggen mij anderen dezen dag — : „daarzonder hadden we niets bezeten ! Nu gaat ge gansch den dag over Joodschen grond. Joodsch grondbezit, dat door Joodsche handen van woestijn in cultuurgrond is herschapen !” Ik zwijg. Dit is mijn vak niet.

We moeten ons haasten, als we Péthach-Tikvah willen aandoen en Rodges bezoeken. Péthach-Tikvah telt al een halve eeuw. Is het oudst en is het grootst. Is nu reeds een stad van tienduizend inwoners. Maar heeft ook haar ups en downs gekend, van de laatste soort het meest, en schijnt nu langzamerhand van de eerste te genieten.

We gaan ook hier door verschillende instituten en inrichtingen, maar verlaten de stad heden liever voor de landelijke nederzetting, de kleine groep te Rodges, vlak bij Péthach-Tikvah, waartoe onze jongens behooren, die in Holland onder het patronaat der Mizrachie hun vooropleiding hebben gehad.

Bij den huizenbouw. (Blz. 67).

Sinaasappeloogst. De pluk.
(Blz. 66/7).

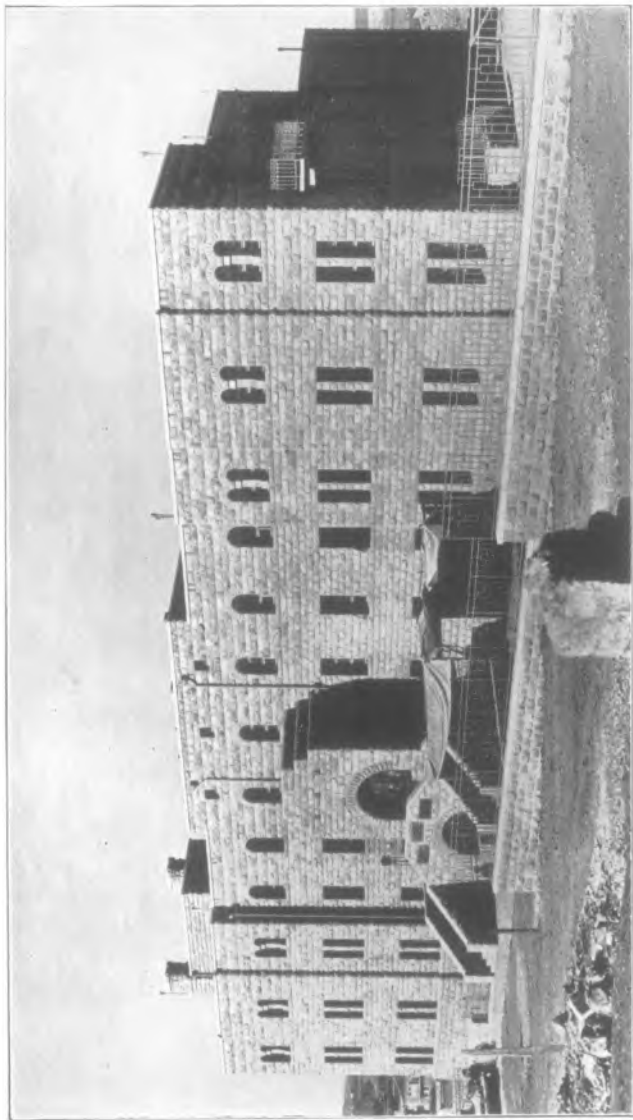
Een oude Kolonist.
(Blz. 70/1).

Het troepje ontginners hier heeft het niet gemakkelijk. Zij leven in zorgen en zweet. De grond is goed en de ruimte groot genoeg. De bodem levert de eerste jaren natuurlijk geen bestaan. Een deel vindt werk, vooral in het nabije Péthach-Tikvah, als daglooners. Ook de hoenderteelt levert wat gewin. Vinden ze genoeg buitenwerk als arbeiders, dan kunnen ze er tezamen komen en intusschen het ontginningswerk voortzetten, totdat de nederzetting een gevestigde kolonie zal zijn. Een paar koeien erbij ware een groote vooruitgang. Melk, boter, mest. En weer werk voor een kameraad meer. Een betrekkelijk klein probleem onder de vele andere, die hen bezighouden. Maar hun moed is frisch en hun hoop blijft levendig. En onze Chaloetsiem — pionieren — van Rodges worden overal, waar men naar hen vraagt, met lof besproken.

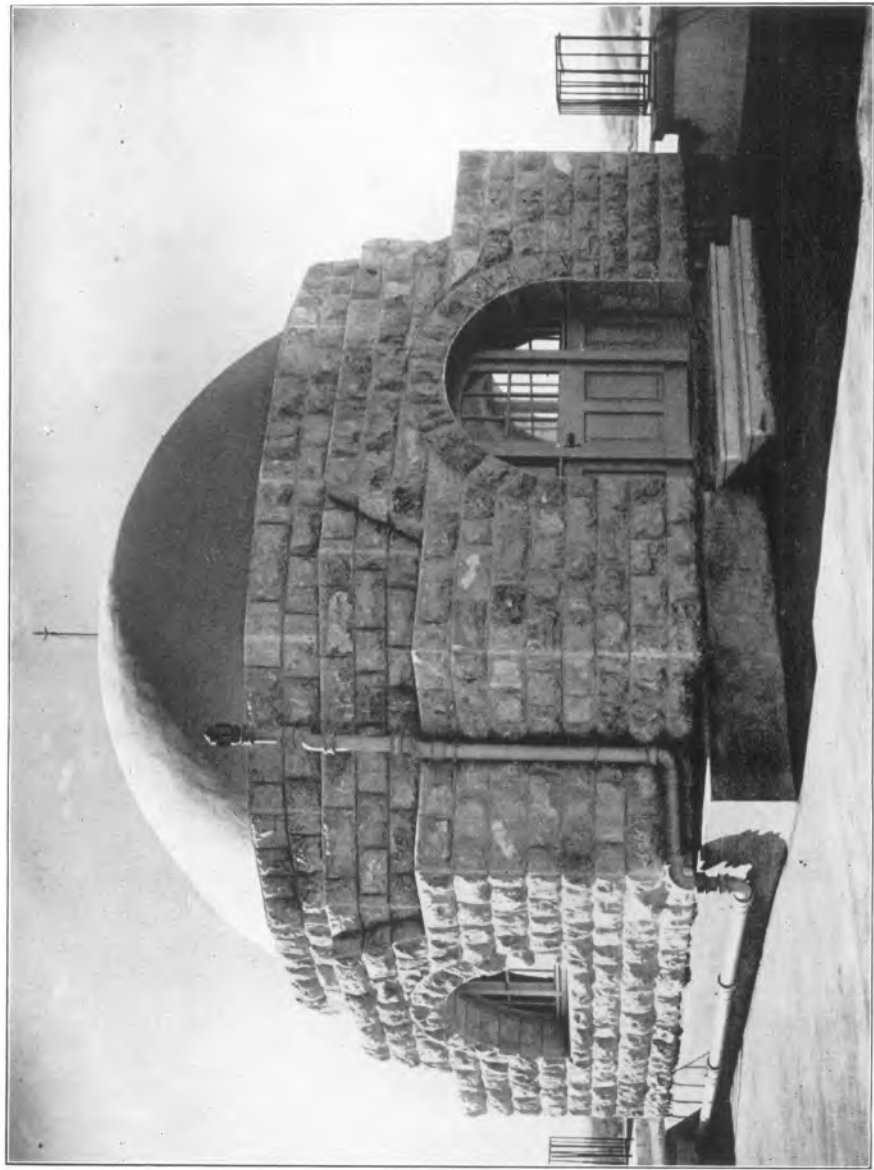
HOOFDSTUK XI

DE LAATSTE DAGEN IN JERUSALEM

WE zijn na ons verblijf te Tel-Aviv en ons bezoek aan de koloniën, die we vandaar uit bereikten, in Jerusalem terug. En nu wordt het tijd, dat ik u met een oud vriend laat kennis maken. Een vriend reeds van uit de vorige eeuw. Toen waren wij beiden nog jong. Prof. Hermann Struck was toen nog een jongeling, maar reeds een veelbelovend schilder, die zoo goed als jaarlijks Nederland bezocht voor zijne studie, en Zandvoort liefhad om het dorp en om de Zee. Zoo leerden we elkander destijds kennen om den tijd, dat Herzl de bazuin der verzameling blies en het eerste Zionisten-congres te Basel bijeenkwam. Na dien tijd waren we herhaaldelijk tezamen op congressen en bij Mizrachie-wereld-conferenties. Elders en ook in Nederland. Hij kent de Hollandsche Meesters en Holland, en vereert niet enkel de Meesters. Hij kent Haarlem en zijn Musea en vraagt naar de orgelconcerten in de Bavo. Ook hier heeft hij gewerkt. Boven mijn schrijftafel hangt zijn groote „Ets van Jerusalem” en aan den wand zijn „Psalm bij de Bron”. Maar ook de kleine ets uit zijn jeugd „de Molen d’Adriaan” aan het Spaarne. Een geschenk aan ons gezin, met zijn bij-

Nathan- en Lina-Straus-Ziekenhuis te Jerusalem. (Blz. 75).

Koepel op het dak der Hebr. Universiteit. (Blz. 76/7).

schrift. Herinnering aan den zomer van 1924, toen wij het voorrecht hadden hem eenen Sabbath in onze woning te genieten. Ook hij heeft aan het front gestaan. En samen met Arnold Zweig heeft hij daar „dat Ostjüdische Antlitz” vereeuwigd. Arnold Zweig met zijn vermaarde pen als literator, hij met zijn stift in twee-en-vijftig teekeningen. Na den oorlog heeft hij voorgoed zijn Huis in Erets-Jisraël gebouwd. En sinds onze jongste dochter zich bij hem en zijne gade in hun Tehuis te Haifa acclimatiseerde is de band tusschen ons nog sterker gelegd. Hij kent het Land, en heel het Land kent hem. Ik geloof, dat hij de heele Joodsche wereld kent en dat ook deze kennis wederzijdsch is. Evenals ook de wederzijdsche liefde en vereering. Zijn naam gaat over de zeeën. Struck en zijn vrouw waren naar Jerusalem gekomen. Hij had er te werken. Onder anderen aan zijn schilderstuk Opperrabbijn Koek, en aan de inrichting van de Herzl-kamer in het mooie nieuwe gebouw van het Joodsch-Nationaal-Fonds. Zoo woonden en leefden wij te zamen in Béth-Goldsmit gedurende een aantal bijzonder schoone dagen. En zoo stelde Struck mijn verder reis-programma vast.

Mijn dagen in Jerusalem zijn nu geteld. En ik heb nog heel wat te bezichtigen en een aantal persoonlijkheden te zien. Maar het Zionistische informatie-bureau met zijn even bekwaamen als dienstvaardigen secretaris helpt, zoodat ge alle deuren op de afgesproken momenten — letterlijk te nemen — open, en alle gewenschte menschen aanwezig vindt. Dan gaat er geen minuut verloren.

Maar ik neem u niet mede door alle scholen, ziekenhuizen en stichtingen en langs alle bezienswaardigheden, overgebleven

uit de oudheid. Deze hebt ge trouwens, naar ik vermoed, haast allemaal wel reeds door de oogen van anderen gezien. In het algemeen zie ik deze zaken natuurlijk op ongeveer gelijke wijze. Bij of op of in de zoogenaamde „Koningsgraven” sta ik versted als, dunkt mij, iedereen van den arbeid, die hier deze grafkamers uit de rots heeft gehouwen. Ik denk onwillekeurig aan den schatbewaarder Schebna en het praalgraf, dat hij zich in de rots heeft laten slaan¹⁾ en aan het harde woord, dat de profeet Jesaja aan hem wijdt. Maar ik denk daaraan niet, omdat deze rotsgraven hier dezelfde als dat van Schebna zouden kunnen zijn. Het zijn ook niet de Koningsgraven van David en zijn nageslacht. Maar hoogstwaarschijnlijk zijn zij uitgehakt voor koningin Helena van Adiabene en haar familie, die in den tijd van Herodes het Jodendom hebben aangenomen en toen te Jerusalem hun verblijf hebben gekozen. Hier zien we voorhallen en nissen, zooals we ze in Mischnah en Talmoeed behandeld vinden. Alles interessant genoeg.

We namen dit bezoek mede op onzen weg naar de Hebreeuwsche Universiteit op den Scopusberg. De vacantie is natuurlijk al lang begonnen. Maar wij vinden er wel den geschikten gids, die ons door de belangrijkste gebouwen en zalen van het gansche instituut geleidt. Hij maakt mij bijzonder opmerkzaam op het gebouw, hetwelk tot laboratorium was bestemd voor Prof. Ornstein, wanneer deze naar Jerusalem ware gekomen. Nu is het in gebruik — ten minste tijdelijk — voor den planten- en bloemenverzamelaar, die ons tegenkomt met nieuwe vondsten, maar dien ik uit den weg ga,

1) Jes. 21, 16.

omdat ik weet, dat hij ons anders den heelen dag niet loslaat. Alles wat er in Bijbel en Talmoed van bloemen en planten voorkomt, is in zijn hoofd gevaren. En hier vindt hij zijn speciaal wetenschappelijk arbeidsveld.

Zooals deze, zoo zijn er verschillende onderzoekers op andere en op nevengebieden bezig. We zien werkplaatsen en methoden. Wij zijn niet bevoegd tot oordeelen op al deze speciale gebieden, maar begrijpen, dat hier met liefde wordt gewerkt. En met het gevoel, dat de wetenschap niet zonder verwachting ook uitziet naar den Scopusberg.

De Bibliotheek staat afzonderlijk aan de andere zijde van den weg. Een mooi gebouw. En de inrichting lijkt in allen deele geheel op de hoogte van den tijd te staan. Hoe groot de boekerij reeds is kan ik niet bij benadering zeggen. Ik heb verbluffende cijfers gehoord, maar heb ze verzuimd aan te teekenen. Zij groeit trouwens met den dag door toezendingen uit alle wereldstreken. Alles staat brandvrij in ijzeren stellingen op glazen vloeren. Men kan er uren en dagen doorbrengen, maar ik moet ook hier volstaan met een vluchtigen rondgang. Ook met een rondgang over het terrein dezer tweeling-stichtingen met de schitterende vergezichten: over de Doode Zee tegen het Moabietische gebergte aan; noordwaarts tot waar men Mitspah vermoedt met den overal zichtbaren toren, alwaar de Arabier het graf van den ook door hem vereerden profeet Samuel — Nebi Samwil — zoekt; en over den Olijfberg, den Ouden Muur, de Tempelplaats met Aska en Moskee en over gansch Jerusalem. Nog eenmaal staan we op de historische plek, het natuurlijke amphitheater met de tribune, waar Lord Balfour de openingsrede hield.

En dan gaan we bergafwaarts en stijgen weer, optrekkende naar Jerusalem. Naar het nieuwe gebouw van het Joodsch-Nationaal-Fonds (J. N. F.) Kéren Kajémeth Lejisraël (K.K.L.) in de nieuwe wijk Rechawjah. Daar is o.a. de Herzlkamer. Struck is gereed met zijn werk. Hier is alles samengebracht en Struck heeft het met zijnen artistieken smaak geordend, alles wat men over heeft van Herzl en zijn werkkamer: zijn schrijfbureau; zijn stoel; de eenvoudige lessenaar, waaraan hij te Parijs tijdens het Dreyfusproces „der Judenstaat” heeft geschreven, die het Zionisme — de beweging en de organisatie — heeft doen ontstaan; de geschenken, die hem zijn geworden, zooals de Séfer-Torah, waarmede het Poolsche Jodendom hem tegemoet is gekomen en als een koning heeft ingehaald; en tal van grootere en kleinere dingen uit zijn dagelijksch leven, zijn werken, zijn historie. Er staat veel in het betrekkelijk kleine vertrek. Het geeft een treffend beeld en een treffenden indruk.

Hier heeft ook het Gouden Boek een eigen vertrek. Het origineele, waarin de namen vereeuwigd worden van hen, die uit waardeering voor hun arbeid in dienst der Zionistische gedachte door dankbare medestanders en medewerkers en soms ook met bijdragen van anderen vereerd worden met een inschrijving, waarvan zijzelf dan een oorkonde ontvangen. Het bedrag voor zulke inschrijvingen vormt een bron van inkomsten voor het Fonds, dat dient tot aankoop van grond, welke het onvervreemdbaar nationale grondbezit van het Joodsche volk blijft. Reeds in drie banden ligt daar het Gouden Boek in zijn vitrine. Vitrine en banden en alles wat er bijbehoort: kunstwerken. Alles Joodsch werk van Palestina zelf.

Uitzicht van het K.H. gebouw over Jerusalem. (Blz. 78).

In de Jeshievah van Rav Koek. (Blz. 81).

Op de eerste bladzijde van den eersten band ontdek ik den naam van wijlen mijnen vriend Aron Vecht, die eenigen tijd te Haarlem woonde en dezen tijd mede tot den mooisten van mijn leven hielp maken. De man, die haast in alle wereld-deelen woonde, en uit Australië de reis maakte naar het eerste door Herzl bijeengeroepen Congres te Basel in 1897. Hij stierf te Antwerpen en ik heb zijn laatste rustplaats in Tel-Aviv bezocht.

Gewis, we zullen niet verzuimen ook nog eens naar het Schaäré Zédék-hospitaal te gaan en afscheid te nemen van Dr. Wallach. Als ge indertijd ook reeds met Mr. Jacob Israël de Haan in Jerusalem zijt geweest, dan weet ge ook wel een en ander van dit groote Ziekenhuis, dat den naam voert van: de Poorten der Gerechtigheid. En dan kent ge ook min of meer den even vriendelijken als onvermoeiden directeur Dr. Wallach. Natuurlijk zijn we door hem door heel zijn stichting rondgeleid. Hij is trotsch op alles. Alleszins met reden. Trotsch op het medische deel; trotsch ook op de keuken; trotsch ook niet weinig op de Synagoge; en trotsch ook op den grooten Hollandschen stal, met bijna uitsluitend Hollandsch vee. Dat is voornamelijk het werk van wijlen zijn vriend Jacob Israël, die na een bezoek in het Ziekenhuis, vlak daarbij, door onbekend gebleven hand werd doodgeschoten. Daar staat een jonge dekstier, prachtig exemplaar. Hollandsch ras, in Palestina geboren.

Wij kunnen Dr. Wallach bij ons afscheid tevreden stellen: wij hebben ook zijn diep-vereerden ouden Meester Rabbie Josef Chajiem Sonnenfeld bezocht.

In het Diskinsche Weeshuis hebben wij Rav Sonnenfeld

aangetroffen. Hij woont anders in de oude stad op de „Deutsche Platz”, heel bescheiden. Maar het Diskinsche Weeshuis heeft in het bijzonder zijn protectie en hij geniet er nu een soort kleine vakantie-rust. Een gebouw als een kasteel. Hoog, mooi gelegen ver buiten de Oude Muren in het nieuwe Jerusalem. Een paar honderd jongens worden hier opgevoed. Alle onderricht ontvangen zij in huis. School- en ook ambachts-onderwijs. Schoollokalen en werkplaatsen zijn onder dit dak. Werkplaatsen voor den timmerman, den kleermaker, den schoenmaker. Het schoolonderwijs bestrijkt voornamelijk de Rabbijsche en Talmoedische wetenschap, maar die dan ook geheel. Van de profane vakken wordt alleen gegeven dat, wat hoog noodig wordt geacht, voornamelijk rekenen. Er wordt geen Hebreeuwsch gesproken. Jiddisch is de omgangstaal en bij het onderwijs. Zoo is de richting van Rav Sonnenfeld en van de Agoedah, den orthodoxen anti-Zionistischen wereldbond, welks felste en extreemste vertegenwoordiging zich te Jerusalem bevindt, geschaard om Rabbie Chajiem Sonnenfeld, dien zij als hun leider laten gelden.

In een groot, zeer eenvoudig aangekleed vertrek zagen wij — Struck en ik — den Meester zitten op een lagen stoel voor een kleine tafel dicht aan het venster. Oud man. Het is hem aan te zien, dat hij zijn zeven-en-tachtig jaren draagt. Hij is blijkbaar ook moe. We kunnen geen lange gesprekken met hem voeren of diepere vragen behandelen. Hij heeft geen andere pretenties, dan te zijn „ein alter Jid”, die meer dan een halve eeuw in Jerusalem heeft gewoond en er in eerlijke overtuiging met al zijn krachten voor het Jodendom heeft gewerkt en die ons ieder zijnen, naar het schijnt stereotypen, zegenwensch —

en nu in het Hebreeuwsch — medegeeft: „gelijk gij Jerusalem in zijn ruïne hebt gezien, zoo moogt gij het geluk hebben, het in zijn herbouwing te aanschouwen.”¹⁾

Rav Koek zag ik in zijn woning, waar tevens zijn Jeschievah — zijn Talmoed-Hoogeschool — gevestigd is. Hij zat te werken aan zijn boek. Een boek van grooten omvang op Rabbijnsch-Talmoedisch gebied, aan welks verschijning algemeen groote en blijde verwachtingen worden vastgeknoopt. Hij geniet den naam van een groot en veelzijdig Joodsch geleerde. Den naam van een geniaal denker. In heel Palestina. Ik geloof zelfs, in heel de Joodsche wereld. En hij geniet veelzijdige vereering. Om zijn persoonlijkheid en om zijn menscheijkheid.

Hij heeft de zesting nog niet bereikt. Maar hij leek op het eerste gezicht wel oud en moe. Doch zijn oogen werden jong, toen hij in het gesprek was gekomen. Hij vertelt van zijn Jeschievah en is kinderlijk blij, dat het hem gelukt is, uit Sovjet-Rusland eenige tientallen jonge menschen vrij gekregen te hebben, die nu bij hem studeeren. Winst voor de wetenschap met tevens redding van menschen uit gevangenschap, redding van Joodsche zielen. Zorgen ook hiervoor oneindig. Ook gewone, alledaagsche broodzorgen. Dankbaar vermeldt hij een niet onbelangrijke som gelds, die Dr. Van Raalte hem kort geleden voor dit doel uit Holland heeft meegebracht. Ook ik heb er een kleinigheid voor kunnen zamelen. — Groot zijn ook de zorgen en veelzijdig, aan het Opperrabbinaat verbonden. Het rooft bovendien zooveel tijd van de Torahstudie. Maar het werk is noodzakelijk en kan ook belangrijk zijn. — Groot zijn ook de zorgen voor den opbouw, en onder

1) Rav Sonnenfeld is inmiddels op 26 Maart 1932 overleden.

al deze afzonderlijk de zorgen voor den religieuzen opbouw. „We lijden veel verdriet”, zegt hij. Van buiten en van binnen. Van buiten : dat zijn Engeland en de Arabieren. Van binnen : dat is de ontwijding der heiligdommen van het historisch overgeleverde Jodendom”. Maar met dit al, is hij niet pessimistisch gestemd : „Ik ben tevreden, want Erets-Jisraël geeft mij zóóveel, dat alles erbij in het niet verzinkt. En ik heb de innerlijke, onwankelbare verzekerdheid, dat we op den goeden weg zijn. En dat alles eenmaal langs dezen weg terecht zal komen.”

En nu zie ik er van af, u nog verder mede te nemen naar meer ziekenhuizen en andere stichtingen en andere menschen en persoonlijkheden.

We moeten het Land verder in. Ik ga Jerusalem verlaten.

HOOFDSTUK XII

NAAR HAIFA

NATUURLIJK zouden we in den vroegen ochtend reizen. Om de hitte van den dag. Maar we maken ons niet zoo gemakkelijk los van Jerusalem en van al de oude vrienden, die we hervonden en van de nieuwe, die we gemaakt hebben. Mevrouw Struck niet en prof. Struck niet. En ik ook niet. Dus werd het middag, „toen de dag heet was”. ¹⁾ Ik weet nu, wat dit zeggen wil. Maar er bleef ons geen keuze over. We wilden — dat spreekt van zelf — voor den avond thuis zijn. En vooral mevr. Struck verheugde zich reeds bij voorbaat erop, mij bij helder lichten dag haar dierbaar Haifa te laten aanschouwen en bewonderen. En me dan haar woning binnen te leiden. Daar zal ik enkele dagen haar gast zijn, totdat vanuit Haifa mijn tochten naar het Noorden en door den 'Emek — de vlakte van Jisreël — zullen beginnen, en het echtpaar Struck voor zijn jaarlijksch bezoek aan het vaderlijke Huis naar Berlijn zal vertrekken.

Onze Schmidt, de chauffeur, is op tijd. Hij heeft op alles

1) I Moz. 18, 1.

gerekend en onze bagage stevig en doelmatig voor de reis aan den wagen bevestigd. Het is een hartelijk afscheid van de familie Goldsmit, en het heele Huis geeft ons het uitgeleide. Met vele goede wenschen. In langzamen gang gaat het aanvankelijk door de drukke straten, langs den immer imposanten Muur, den Olijfberg op. Nog eenmaal geniet ik de vele vergezichten. Dan, boven gekomen, slaan we noordwaarts den weg naar Haifa in en we keeren ons om en brengen een eerbiedigen afscheidsgroet aan Jerusalem, dat zich allengskens achter de kronkelingen des weegs aan onze blikken onttrekt. Effen ligt de weg en snel gaat nu de vaart. Zoo is de hitte daar buiten in de auto best te verdragen. Struck heeft zich opzettelijk naast me gezet en wijst me telkens op de plaatsen en plekjes die zijn kunstenaarsoog ontroeren. En dat zijn er vele. Want Struck kijkt hier in het Land bovendien overal met het oog der Liefde. „Merkt ge wel — zegt hij onophoudelijk — hoe overal nog de duidelijke sporen van den vroegeren terrassen-aanleg daar te zien zijn?” Ik geef hem gaarne gelijk. En als ik het ook minder gaarne zou willen, zoo zou ik het wel moeten erkennen, omdat het eenvoudig niet te loochenen is. Herhaaldelijk vermaant mij Struck aldus: „Stel u dat nu voor in het najaar of in het voorjaar, als alles leeft en geurt en bloeit. Denk er wel om, dat ge hier gekomen zijt in den hevigst dorstigen tijd. Ik zeg u dat zoo dikwijls, opdat ge het goed zult weten. En daarnaar oordeelen.”

Zoo naderen we het hartje van het land. De bergen 'Ebal en Geriziem. Het oude Sichem. Weder ontrolt zich de Bijbel voor onze oogen. Dwaalt daar niet Josef, en hooren we hem niet de gevleugelde woorden spreken tot den man, die bereid blijkt

Inwijding van het Seminarium te Jerusalem. (Blz. 81/2).
(Rav Koek met Streimel, Rav Uziel met Tulband).

(Cliché H. J. Paris).

De bergen Gerizim en Ebal. (Blz. 85).

(Cliché H. J. Paris).

Sichem. Campagne 1927. (Blz. 86).

om hem terecht te helpen: „mijne broeders zoek ik!”¹⁾.... Wanneer, en waar, en hoe zal hij ze vinden?

We staan reeds stil tusschen de tweelingbergen, die elkander aankijken. Eens was de 'Ebal kaal en de Geriziem groen. Thans staan ze beide vaalgebrand. Waar, op den 'Ebal, bevinden zich of hebben zich de steenen bevonden, die Israël daar moest oprichten, wanneer het den Jordaan zou overschreden en het land bezet zou hebben?²⁾ Wellicht hebben hier op deze plek, waar wij nu halt gehouden hebben, eens de Levieten gestaan bij de Heilige Arke met de Steenen Tafelen, terwijl de Stammen naar de voorgeschreven orde aan weerskanten van het dal de hellingen der bergen vulden, en vloek werd bedreigd en zegen werd beloofd.³⁾ En onze gedachten vliegen over eeuwen en raken het droevig slot van Gideons huis: het koningschap van Abimélegh, zijnen vreeselijken zoon en diens einde; Jotham op den Geriziem ginds zijnen fabel van de boomen, die een koning willen⁴⁾, zeggende over de hoofden van Sichem's bevolking; Rechab'am en Jarob'am en de scheur in het volk,⁵⁾ die nooit weer is geheeld tot op den dag van heden.

Sichem bergt al deze historie. Ginds graaft men er naar. We hebben den puinheuvel reeds in de verte ontdekt, waar we een troep menschen in de zon zien werken. En kleine jongens omzwermen onze auto en brengen Struck en mij in het vooruitzicht op bakschich graag langs den kortsten weg daarheen.

1) I Moz. 37, 16.

2) V Moz. 27, 4.

3) V Moz. 11, 26—28 en 27, 12—26.

4) Richt. 9.

5) I Kon. 12.

Wij hebben veel geluk: we treffen er niemand minder dan Dr. G. Welter, lid van den Archaeologischen Raad van Palestina; een blond, blauwoogig, stoer Germaan, die de afgraving leidt. Hij en prof. Struck kennen elkander. Natuurlijk! Wien kent Struck niet? Aanstonds staan we onder het afdak van het geïmproviseerde tentje van Dr. Welter. We zullen daar thee van hem krijgen. Hij zal ons alles uitleggen. Hij is er direct in. We volgen hem al over het terrein van hetgeen reeds blootgelegd is. Hier hooger, daar lager. Diep in den grond zien we geweldige muren, en daarop en overheen weer bouwwerken uit volgende perioden. Dr. Welter is geestdriftig. En ik begriip het. En ik bewonder al dezen arbeid, die slechts in eindeloos geduld en met taaien, onvermoeiden, wetenschappelijken zin ondernomen en volbracht kan worden. „Hier heeft Prof. Sellin gegraven — vertelt ons Dr. Welter — daar en ginds. Maar nadat hij had gegraven en gekeken en conclusies getrokken, moest hij er alles weer dicht werpen, omdat hij met de eigenaars van den bodem aldus van te voren had gecontracteerd. Veel geld weg en weinig gewonnen! Maar de regeering zal dit heele terrein nu wel op de eene of andere wijze onteigenen en aldus de meest-historische plek van Palestina voor goed bewaren. Dat hebben we nu ten minste bereikt.” Prof. Böhl uit Leiden is er niet. Zijn „Palestina in het licht der jongste opgravingen en onderzoekingen”¹⁾ is hier een deskundige en dus veel betere gids dan ik het kan zijn. Dr. Welter weet nog niet, of hij hem na het Oriëntalistencongres nog te Sichem kan verwachten. Hij geeft mij zijn groeten mede.

1) No. 1 der serie: de Weg der Menschheid. H. J. Paris, Amsterdam.

We scheiden noode, maar zijn genoodzaakt verder te trekken zonder hier naar andere belangrijke punten om te zien. Geriziem en Samaritanen en hun heilige plaatsen liggen al achter ons. We rijden door Nabloes, dat door de Romeinen als Neapolis werd gesticht en dus evengoed Napels had kunnen heeten. Een mooi en naar het schijnt welvarend stadje. In een vruchtbare streek. Brandpunt nu van Arabische actie en politieke agitatie. Weldra zijn we in de nabijheid van het Arabische dorpje Sebastye aangekomen. Het ligt daar in de hoogte. En het is niet zoo eenvoudig daarheen met de auto te komen, over de slechte, steile en bovendien serpentine-achtige zijwegen. Soms zegt Schmidt, als hij den een of anderen draai ineens genomen heeft: gelukt! Soms fluit, soms neuriet hij een wijsje, soms zingt hij een liedje — een Hebreeuwsch liedje! Dat is zoo zijn gewoonte. En het een en het ander is me reeds een maatstaf geworden ter beoordeeling van de kleinere of grootere moeilijkheden van den weg. Hij brengt er ons natuurlijk. Een typisch Arabisch dorp. Huisjes van steen en van klei, bijeen gehurkt. Smalle kronkelgangetjes tusschen de lage rijen, net breed genoeg voor onzen wagen. Boven, in het midden een pleintje; vrij ruim. Een bron. Helder water uit een pijp met een breede straal in een langen afvoerbak. Vrouwen en meisjes met waterkannen, die ze gevuld wegdragen op hun hoofden naar de huisjes. Pluimvee laat zijn sporen in de bakken achter. Schapen en geiten drinken. Kinderen plassen erin. Als onze wagen op het pleintje stil staat zijn we aanstonds omdromd door grooten en kleinen. Onze Schmidt kan ons verstaanbaar maken: hij spreekt Arabisch en, als het moet, kijft hij ook Arabisch. Soms moet ook dat. Daar is de man al,

naar wien hij heeft gevraagd: een nette man, zoo iets — dunkt mij — als de burgemeester van het dorp. Hij zal ons geleiden naar het oude Sebastè, dat Herodes hier op den berg heeft gesticht, en ter eere van keizer Augustus naar diens naam, maar in het Grieksch, Sebastè heeft genoemd. De man heeft om zijn arm een leeren band met een koperen plaat, waarop drietalig de onderneming staat der opgravingen alhier. En hij heeft ook een kwitantieboek met de toegangsbewijzen, die wij voor een matigen prijs ontvangen. Dan gaan we achter hem aan. Schmidt gaat mede. Niet alleen als tolk, maar ook omdat hij minstens evenveel wetenschappelijke belangstelling voor dit alles bezit als wij. Mevrouw Struck blijft in de auto als wachteres achter.

We gaan over het plateau van den berg, waar de dorschvloer is. Alles in vollen gang. Alles met elkaar weer een oud-Bijbelsch tafereel. Hier zie ik een os en een ezel samen voor de slede, die over het graan gesleept wordt met den jongen erop, die de dieren in de rondte stuurt. En ik denk aan het Torah-verbod in dit opzicht.¹⁾

We zijn er. We zijn in Sebastè. We zijn in Samaria. We zijn in het oude Schomron. Van het Schomron van Omri²⁾ aanschouwen we diep in den bodem cyclopische muren. Hoogerop arbeid uit de dagen der Romeinen. En verder wat de Kruisvaarders gebouwd, en wat de Arabieren er weer neer gezet hebben. We zien de omtrekken van een kerk, met een klein plekje in de vloer, waar nog mozaïek over is. En in een diep gelegen vertrek, waarheen we door een luik langs

1) V Moz. 22, 10.

2) I Kon. 16, 24.

(Cliché H. J. Paris).

Samaria (Sebasté). De basiliek. (Blz. 88/9).

een trap afdalen, heel duidelijke en vrij goed gebleven fresco's, menschengezichten, lijkende op Joden. En dan boven op eenigen afstand de machtige zuilen van een der Herodiaansche prachtgebouwen. En onder langs den berg belangrijke resten van een indrukwekkende zuilengang, die waarschijnlijk dezen heelen berg heeft omringd. Hier ligt alles nog bloot. Op het oogenblik wordt er niet gewerkt. Maar de arbeid wordt voortgezet. Wie kan zeggen, wat er hier nog gevonden zal worden van het oude Samaria, de in Jesaja's dagen nog „trottsche kroon van Efraïms brassers, maar toch reeds welkende bloem van zijn prachtigen luister, gelegen op een heuveltop van het vette dal van door den wijn geslagenen." ¹⁾

Het is intusschen al laat in den namiddag geworden. Fluitend neuriënd, zingend voert Schmidt ons bergafwaarts. Veilig. En als we den grooten weg weer bereikt hebben en En-ganien — d.i. de bron der tuinen — het lieflijke Arabische dorp met de mooie Moské in de palmen, doorgekomen zijn, dan legt Schmidt de zweep er over. We vliegen den 'Emek in en door. Rechts en links, tot waar het oog tegen de bergen stuit, alles Joodsche bodem door Joodsche handen in tien jaren tijds in cultuurgrond omgezet. In dezen overblik krijg ik tenminste weer een voorloopig antwoord op de angstige vraag, die ik mij stelde op den weg naar de Doode Zee. Ik zie hier alles thans slechts in vogelvlucht en hoor tal van namen in het voorbij snorren. Het is maar voorloopig. Want ik zal hier terugkomen van Haifa uit. We houden even in Afoelé halt, het als stad gedachte middelpunt van den 'Emek. Hebreeuwsch,

1) Jes. 28, 1.

alles weer Hebreeuwsch. De bedrijvigheid van een landbouwstadje bij het station.

Ik heb nog altijd al mijn phantasie noodig, om mij te wennen aan het gezicht van deze bedrijvigheid van Joodschen boerenarbeid; mij gemeenzaam te maken met de werkelijkheid, dat deze landbouwers en hun vrouwen en kinderen Hebreeuwsch sprekende bouwers zijn aan de toekomst van Erets-Jisraël.

We naderen bij het vallen van den avond Haifa. We rijden voorbij de plaats, waar kort geleden een paar terugkeerende leden der hier dichtbij gelegen K'woetsàh — nederzettingsgroep — zijn neergeschoten; voorbij den grooten Molen; voorbij het Station. De wensch van Mevrouw Struck is niet in vervulling gegaan. We komen thuis in den donkeren avond.

Maar we hebben dezen dag besteed. En de rust verdiend.

HOOFDSTUK XIII

HAIFA

ALS ik 's morgens in het nevenvertrek van Struck's atelier de oogen open, heeft de zon het blauw van de Middellandsche Zee door alle openstaande ramen als een lichte luchtige wade om me heen getooverd. Ik zie over het strand, over de zee. Ginds aan de overzijde van de bocht, mijlen ver, ontwaar ik Acco. Hier terzijde kronkelt zich de aloude Kischon ¹⁾ en stort zijn water in de zee. Welk een uitzicht!

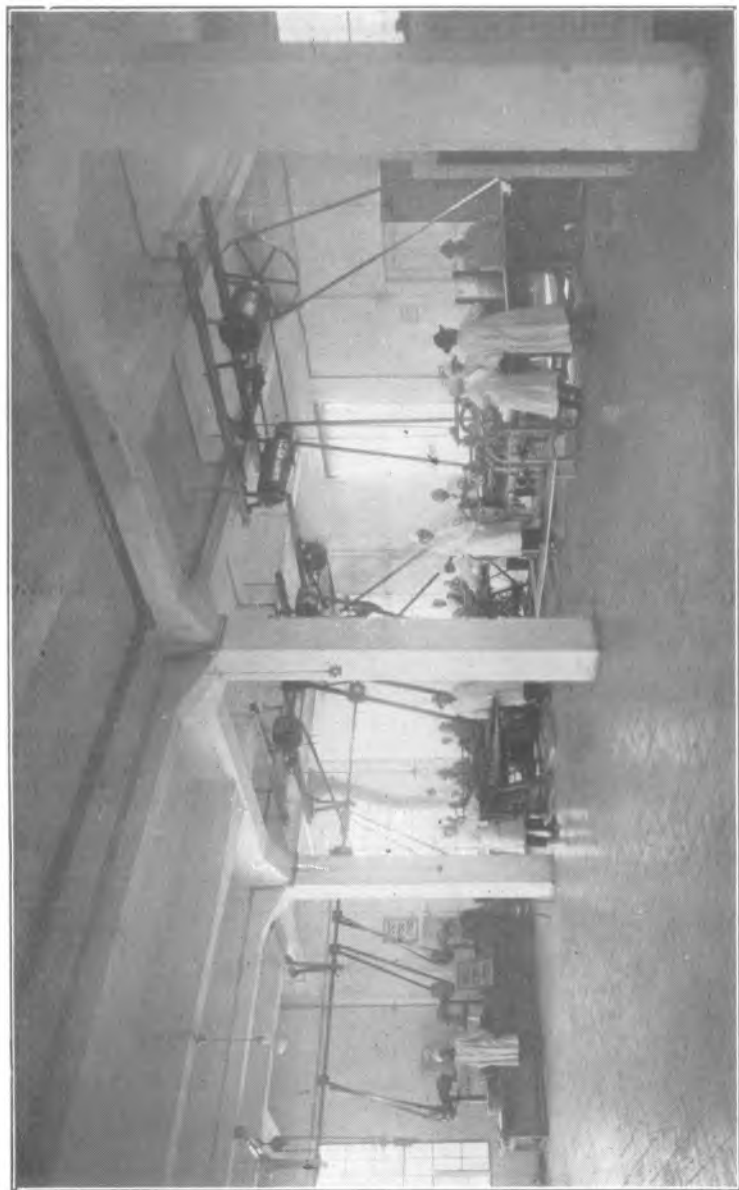
Haifa is schoon. Misschien een der schoonste plekjes van Palestina. Struck vertelt me met beminnelijken trots als ik mij, beneden gekomen, reeds opgetogen betoon, dat Einstein eens, bij diens verblijf in den Huize Struck, Haifa van den Carmel af tot het mooiste stukje wereld heeft verklaard, dat hij ooit had gezien. Wie zijn er zooal niet onder dit dak geweest? Van welke beroemdheid staan er naast die van Einstein geen hartelijke herinneringswoorden in het gastenalbum der familie Struck?

Het is nog vroeg, maar toch al druk beneden in het werken bezoekvertrek. De telefoon staat niet stil. Zoo was het reeds

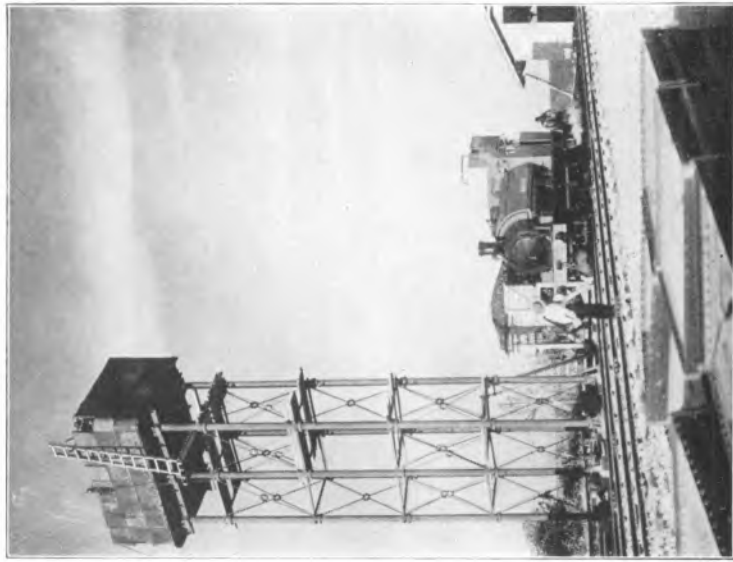
1) Richteren 5, 21.

gisterenavond toen men buiten maar even wist, dat de familie thuis was. Want hier is het middelpunt van heel veel van het Joodsche leven, dat zich in Haifa ontplooit. Nog duidelijker wordt me dat gedurende den heelen dag op onze ritten door de stad en langs de verschillende inrichtingen en stichtingen, die we bezoeken. We vallen verschillende scholen binnen. De Mizrachistische meisjesschool, troetelkind van Struck, met daaraan verbonden Fröbelschool, meer in 't bizonder troetelkind van Mevrouw. De inrichtingen zijn nog vrij primitief, want de middelen vloeien traag en er is geduld noodig en volharding en idealisme ook bij allen invloed, die er van den arbeid en het prestige der Strucks uitgaat. Een paar meisjes declameeren op verzoek voor ons Hebreeuwsche verzen op waarlijk roerend schoone wijze.

We betreden eveneens de kleine Jeschievah, de Talmoed-Hoogeschool, nog gehuisvest in een onmogelijke woning. Op den Carmel zag ik later de nieuwe school voor dit instituut in aanbouw. De romp staat er, maar het werk ligt stil. Er is geen geld om het af te maken en in gebruik te nemen. Het was juist pauze. Dat wil zeggen, dat de jongens bezig waren een stuk Talmoed voor zichzelf óver en nóg eens óver te leeren. Het zal straks door den Leider overhoord worden. Ieder leest hardop. Sommigen met z'n tweeën in één boek. Ieder moet zich voor zichzelf verstaanbaar maken en tegelijk zorgen, niet gestoord te worden door zijn buurman. En dat zijn alle anderen. Want alles zit op elkaar in een klein vertrek. En zoo zitten ze met in ieder oor een vinger. En er is een gegons en een geraas als in een fabriek. Maar de jongens zijn erin! En hun bovenlijven bewegen zich met hun stemmen in geregelden

De groote molen te Haifa. (Blz. 95).

Havenbouwstation met watertoren te Haifa.
(Blz. 95).

Steengroeve van Atlith.
(Blz. 96).

cadans. Ze zitten in de stof en óp het stuk, zooals het in de sport om het winnende punt gaat.

De Real-Schule van Dr. Biram met het internaat, waarin uit vele oorden der Joodsche wereld pupillen opgenomen zijn, heeft reeds vacantie. Evenzoo het Technicum. We gaan door de gebouwen en zien de inrichtingen en alles, waarvan deze instituten zijn voorzien. Het is de vraag, of er zelfs in Nederland onderwijsinrichtingen zijn, die doelmatiger zijn gebouwd, beter zijn geoutilleerd en schooner zijn van binnen en van buiten. Maar de grondslagen dezer stichtingen zijn indertijd nog met den vóór-oorlogschen Duitschen Mark gelegd en het geheel is steeds en wordt ook nu nog voornamelijk door den Dollar gesteund en onderhouden.

Maar we mogen niet vergeten ook Haifa zelf te zien. Met zijn voeten staat de Carmel in de zee. Daar beneden ligt de oude stad met haar schilderachtige, niet zoo smalle en smerige bazarstraatjes. Maar ook de nieuwe koopmanswijk, die de Joden er hebben gebracht. En eveneens het eenvoudige landelijke Bath-Gallië, dat is: dochter der golven, hetwelk in enkele jaren van een paar huizen tot een groote en bekoorlijke wijk is uitgebreid. Langs de hellingen van den Carmel plooien zich de straten en huizen-rijen van een heele stad, die niet ten onrechte den naam draagt van Hadar-ha-Carmel dat is: Carmel's luister. De hoofdstraten loopen amphitheatersgewijze evenwijdig aan elkander. De onderste voornamelijk heeft de winkels, de hooger gelegene hebben meer de villa's. De Carmel ziet er uit als een indrukwekkende groote stolp, evenals de Tabor, die zijn tweelingbroeder gelijk op den halven weg van hier tot het meer van Tiberias. Bovenop

ontwikkelt zich wederom een nieuwe wijk, natuurlijk de rijkste en de schoonste.

Beneden is het heet. Op de helling is het koeler, maar heb ik toch de hitte ook nog wel gevoeld. Boven is het heerlijk. Men komt er gemakkelijk door middel van een geregelde en goedkoop autobusdienst. De Carmel is nu eens niet kaal of reeds niet kaal meer. Hier ziet het al groen op de hellingen, en boven is bebossing. Daar kan zelfs, zij het ook nog immer op bescheiden wijze, van wouden gesproken worden.

Voortdurend breidt Hadar-ha-Carmel zich uit. Het kan niet zoo heel lang meer duren of de bergwanden zijn voller en voller bebouwd. Want er verrijzen regelmatig nieuwe huizen, en, te oordeelen naar hetgeen de menschen zeggen, die het weten kunnen, moet er in de laatste vijf jaren wel in een heel snel tempo zijn gebouwd.

Hier kunnen we ook spreken van de Synagoge. Want al zijn er ook in Haifa nog wel eenige particuliere bidgelegenheden en heeft zelfs de oudste — tevens het erkende Hoofd — der Rabbijnen zijn eigen Synagoge ook nog bij zich in huis, toch is hier een poging gedaan om den openbaren eeredienst in één Synagoge te centraliseeren. En met goed gevolg. Deze Synagoge is nog in aanbouw, maar toch reeds in gebruik. Eigenlijk staat er alleen maar het onderstuk. En dat is bestemd om later als leer- en lees- en vergaderzalen te dienen. De werkelijke Synagoge komt hier bovenop en zal dan haar ingang hebben aan de hooger gelegen straat, terwijl wij nu van de lagere parallel-sstraat den toegang bereiken. Hier is ook een Oppervoorzanger aangesteld als ambtenaar, die de hoofddiensten leidt, en zulks op de wijze van een geoefend zanger

en functionaris, zooals wij dat gewend zijn. Hetgeen haast een novum is in Palestina, waar de huisvaders gewoon zijn bij beurten voor te gaan in het gebed.

Haifa heeft ook zijn fabrieken. Aan het strand werkt de groote cementfabriek. En de zeep van Haifa gaat als Palestijnsch product reeds over de Zee. Ook naar Holland. De groote Molen, de Meelfabriek bij het Station, heb ik bezichtigd en bewonderd. Een dier modern-technische inrichtingen, welke als levende denkende wezens werken met de onfeilbare logica van een helder brein. Maar nog regelmatig en exacter!

Doch voor de ontsluiting van Palestina is hier ter stede een arbeid aan den gang, grootsch van ontwerp en van toekomstige beteekenis: de haven van Haifa. De haven van Palestina! Tot nog toe is Jaffa de gewone Palestijnsche landingsplaats met al de moeilijkheden daaraan verbonden. Het schijnt, dat die moeilijkheden — de vele klippen daar — niet uit den weg te ruimen zijn en dat het niet mogelijk is, om van Jaffa een behoorlijke haven te maken. Of dat, om nog gewichtiger belangen van het Britsche wereldrijk, de Engelsche regeering er de voorkeur aan heeft gegeven om de natuurlijke baai van Haifa met goede havenwerken te voorzien. Reeds zie ik de groote vangarmen boven den zeespiegel uitkomen, binnen welke in afzienbaren tijd de schepen veilig zullen ankeren.

Dag en nacht gaat het werk voort. Al de dagen, die ik later weer in Haifa heb doorgebracht, toen ik woonde in het Hotel „Hadar-ha-Carmel”, waaraan ik ook zeer aangename herinneringen bewaar, heb ik de locomotieven met de wagonslierten erachter uit de verte als speelgoed op de in aanleg zijnde pieren gezien, en heb ik er de hefkranen zien werken. En ook

in de nachten heb ik de fluit dier locomotieven gehoord. Of een vaag hoorbare plons in het verre water: een bak met steenbrokken door de hefkraan uit een wagon geschept en in het water gestort.

Aan gesteenten heeft Palestina geen gebrek. Even zuidelijker dan Haifa ligt de Kolonie Athlith aan de zee. De spoorlijn uit Egypte langs de kust naar het Syrische land en verder doet beide plaatsen aan. De spoorwegverbinding is er dus. En Athlith heeft het gesteente in zijn bergen, dat door de deskundigen geëigend is bevonden om voor de vorming der vangarmen van Haifa's haven te dienen. En deze deskundigen behoefden zich daarbij niet enkel op theorie en wetenschap te verlaten. Want vlak tegenover de steengroeven rijst er een ruïne uit de zee; de ruïne van een kruisvaardersburcht, wier zelfde gesteente den weerstandsproef tegen hetzelfde zeewater nu reeds zooveel eeuwen glansrijk heeft doorstaan. Ik heb de steengroeve van Athlith ook bezocht. Welk een gat is er reeds in den berg gebroken. En dag aan dag laat men nieuwe stukken springen, zoodat er groote blokken en kleinere en kleinste brokken loskomen, die alweder met hefkranen en andere werktuigen in de wagons geladen worden voor het vervoer naar de in aanleg zijnde haven. Aan den eenen vleugel der enorme oppervlakte werken Arabieren. Aan den anderen werken Joden, meest arbeiders uit de Kolonie Athlith. De Arabieren werken op dagloon. De Joden krijgen maandelijks hun loon. Berekend naar het dagloon der Arabieren, maar naar de verhouding van de hoeveelheid van het afgemaakte werk. En dan blijkt het geregeld, dat de Joden driemaal zooveel als de Arabieren uitbetaald moeten krijgen. Zoo heeft het

werk zelf ook daar de Joden in dezen steen- en bergarbeid bekwaam gemaakt. Zooals het Land hen tot allen noodigen arbeid heeft omgevormd.

En dag en nacht komen de treinen met volle wagens steen op de pieren. Doch de zee is diep en het schijnt ook hier : zij wordt niet vol. ¹⁾ De reeds gebogen lijn, die aan beide kanten boven den waterspiegel is te zien, bewijst evenwel, dat Haifa toch betrekkelijk spoedig, bij al zijn heerlijkheid, ook zijn goede haven hebben zal.

Wie kan zeggen, wat er uit dit Haifa groeit.

1) Pred. 1, 7.

HOOFDSTUK XIV

OVER ACCO EN MERON NAAR SAFED

WE gaan Noordwaarts. Thans met ons vieren. Reeds in Jerusalem heeft prof. Struck me voor dezen tocht met mijn nieuwen en nu specialen reisgenoot tezamen gebracht. Rabbie Dr. Efraim Fries is Rabbijn in Texas. Hij is Reform-rabbijn. En hij weet, wie en wat ik ben. Wij hebben het op onzen vierdaagschen tocht best met elkander kunnen vinden en tijd, noch lust, noch aanleiding gevonden, om ons wederzijdsche standpunt te bepraten, veel minder te bedisputeeren. En dat lag niet alleen aan mij.

Al vroeger had ik aan Teitelbaum, een onzer jongens, — in Holland als Mizrachistisch pionier gevormd en nu in Rodges aan het harde werk — een plaats in de auto aangeboden, toen hij mij toevallig vertelde, dat hij met een opdracht naar Haifa en door den 'Emek moest. We spraken toen af, dat hij mij in Haifa zou treffen. Dr. Fries gaf later gul zijn instemming.

En onze vierde reisgenoot is Schmidt.

Vroeg in den Vrijdag staat Schmidt met zijn ros voor de deur. We gaan op Acco aan. De weg voert vlak langs de Zee.

Den Kischón over, dien we in de Zee des Westens zien verdwijnen. De weg is niet gebaad. Wagensporen, soms heel diepe, zijn ons pad. Maar het gaat er bijkans even vlug om. En we naderen gauw genoeg het oude Acco, dat al spoedig duidelijker en duidelijker als een mooie stad voor onze oogen opdoemt uit de zee. De echte Orient. Een volmaakt Arabische stad, rondom in de palmen. Rondom; en in den omtrek; en bij het binnenkomen. En ook in de stad staan de palmen langs de straten, die vol zijn van marktgegons en op vele plaatsen versperd door hoog- en breedbeladen, bizonder groote kameelen. We zouden de oude vestingwerken eens goed willen zien. Maar daarvoor zijn formaliteiten noodig, die te veel tijd zullen nemen. We vergenoegen ons dus met een oppervlakkig begluren. Een mooie Moské zouden we zonder veel formaliteiten binnen kunnen gaan. „Wel” — zegt Dr. Fries — „ze hebben me al door zooveel Moské's gesleept, dat ik er genoeg van heb. Laten we verder gaan!” Hij is reeds door Egypte gekomen. Met een reisgezelschap! We gaan dus verder. De straat voert ons dwars door de vestingwerken. Drievoudige muren en drievoudige grachten, nu drooggelegd. We begrijpen het een weinig, dat Napoleon hier eens zijnen kop moest stooten. Tel-Napoleon, even buiten de stad, een hoogte, vanwaar hij de belegering leidde, bewaart de herinnering.

En we snellen nu meer Oostwaarts over een vruchtbare vlakte. Ginds wenkt ons reeds de afhang van het Gallileische gebergte. De dallaaagte aan den voet is bezaaid met olijf-boomen, die onbaatzuchtige boom, die niets verlangt en alles geeft, zonder veel verzorging groeit, zijn wortelen ook in rotsen slaat en eeuwen leeft. Groote geitenkudden, schapen, koeien

kruisen onzen weg. Aan de bronnen herhalen zich voortdurend de Bijbelsche tafereelen, en ook de putten ontbreken niet, waar de zeven dochters van Re'oeël door de herders werden weggejaagd en Mozes de emmers voor hen vulde en ophaalde en in de drinkgoten ledigde. ¹⁾ Zoo stijgen we het Gallileische gebergte op. Achthonderd tot duizend meter. Rechts vóór ons vertoont zich de 'Atsmon, die de hoogste top van Palestina heet te zijn. Dan weer gaat het lager de vlakte in door verscheidene Arabische dorpen, en na eenige wegwendingen kunnen we tegelijk het Meer van Genezareth beneden aan onze voeten zien liggen, en achter ons de Middellandsche Zee en vóór ons den Tabor en den Mivtsar-Barkochbah waarnemen. We bevinden ons evenwel twaalfhonderd meter boven het Meer van Tiberias en zijn er veertig kilometer hemelsbreedte van verwijderd. Hier staan we even stil en schouwen in het rond, onder den hoogen hemel, in de stralende zon, die ons blakert maar den horizon verzet. Als we even verder zijn gereden, moeten we nog eens uitstappen: de eerste lekke band! Gelukkig, nu op een gelijken weg. Toen heb ik opeens gedacht: Hoe houden de banden het uit! En wat moet men toch beginnen bij een ernstige pech in de wildernis? Of als het gebeurt in een bocht op een der serpentine-wegen? Doch er is weinig tijd voor overwegingen van dezen aard. Schmidt en Teitelbaum zijn al klaar. En binnen niet zoo heel veel langer tijd, dan waarin ik dit hier neerschrijf, rijden we alweder, en zien heel in de verte soms Safed even te voorschijn komen. Een witte stip tegen grijze heuvelen aan. Nog een korte poos langs nieuwe tabaksaanplantingen. We

1) II Moz. 2, 16—17.

Rest der Synagoge in Meron. (Blz. 101).

De „Troon van Elia” te Meron.
(Blz. 103).

Safed. (Blz. 105).

passeeren de Meron-bron. En aanstonds houden we halt bij Meron zelf.

Hier is het dus, alwaar op Lag-ba-'Omer, dat is de drie-en-dertigste dag van de Omertelling tusschen het Paaschen het Wekenfeest,¹⁾ de sterftedag van Rabbie Simon ben Jochai op zoo mystisch-extatische wijze wordt gevierd. R. Simon ben Jochai is een der Leeraren van de Mischnah²⁾, die tijdens de Romeinsche bloedige geloofsvervolging onder keizer Hadrianus na den Bar-Kochbah-oorlog aan den dood is ontsnapt, en wiens leven en werken met legenden doorweven en in mystiek zijn gehuld. De Zohar, het boek, hetwelk de Bijbel der Qabbalàh is, wordt in de kringen der Chassiediem hem nog altijd toegeschreven. Dat en hoe hij zijn aardsche hulsel onsteeg, beschrijft de Zohar als een vreugdedans het licht tegemoet. En daarom heet en is de viering van zijn „jaartijd” in Meron „het jubelfeest van Rabbie Simon” de Hiloelàh d'Rabbie Schim'on.

Daar staat de rest van een Synagoge. Slechts het front en daarvan niet de heele hoogte. Ernaast de vorm van een poort met een opschrift in het Hebreeuwsch natuurlijk: „de Jeschivàh van R. Schim'on ben Jochai, met oude-liedenhuis”. Een voorpleintje en dan een gebouw. En in dat gebouw een gemetselde graftombe, koepelvormig, omheind met een ijzeren hek: het graf van Rabbie Schim'on ben Jochai.

Een man in de orientalische dracht der Sephardische Joden, net uitzierend, kort en nogal dik, komt ons tegemoet en geleidt ons naar een ruim en koel vertrek. Leerzaal en Synagoge.

1) Riten en Symbolen I, Hoofdstuk 11.

2) Idem Hoofdstuk 45.

Dat is de Jeschievâh. En de discipelen dezer Hoogeschool? Wel, hier lezen en leeren dag en nacht tien Chagamiem, dat wil zeggen: wijzen, uit de boeken. Talmoedische en Qabbalistische, en uit de laatste het meest. Uit de boeken, die er staan in de kasten, welke in de dikke muren zijn uitgespaard. Wij bekijken eenen ander en vragen het een en het ander. En onderwijl wordt ons gevraagd, om onzen naam te schrijven in het boek der bezoekers. Dit boek heeft staande geldlijnen. Dus vullen we ook een gift in. Zij is naar de meening van den Opziener niet groot genoeg. Naar onze meening wel. We gaan naar het graf van Rabbie Schim'on en naar dat van zijn zoon Rabbie Eliëzer, ook een belangrijk Mischnah-Leeraar. Bij het graf van den grooten Leeraar hangt een kandelaar met tuitjes, waaruit lichtgele stengels hangen. Lange, zeer dunne kaarsen van was. Wij krijgen de eer, een waskaarsje aan den kandelaar boven de tombe te mogen ontsteken en vervullen die opdracht eerbiedig. Dan spreekt de man, die de Opziener is, hier bij het graf van den Tsaddiek, dat is: den brave, met veel innigheid een zegenbede voor ons uit.

En we beklimmen van buiten het platte dak, waar, aan beide zijden, koepeltjes uitsteken, die andere graven van grooten overwelfen. Daar zien we de halve zuilen, welke van boven als schotels zijn uitgehold. Op Lag-ba-'Omer worden ze gevuld met olijfolie en dan zijn het groote fakkels, die de bergen rondom verkondigen, dat het „jaartijd" is van Rabbie Schim'on. En dan stroomt het bezoekers naar Meron. En een onafzienbare file van rijtuigen en auto's komt er uit het gindsche Safed, alwaar evenals hier te Meron, de politie het verkeer moet regelen. „Wie de vreugde van „de Hiloelâh d'Rabbie Schim'on'

niet heeft gezien, heeft nog nooit een werkelijk vreugdefeest beleefd." Zoo wordt er met een variant¹⁾ beweerd.

De armelijke woningen der ouden van dagen bevinden zich boven aan de gaanderij. Vandaar wijst men ons de plaatsen, alwaar de graven moeten zijn van Hillel en Schammai — de onsterfelijken uit den tijd van Herodes — en tevens de plekken, waar zij geleeraard zouden hebben. En van nog een aantal beroemde namen uit Mischnah- en Gemarahtijd. Ook de Profeet Elia heeft hier een bepaalde plek. En een bepaalde functie in de mystiek, die de bergen en dalen vult.

Een historische plaats is het hier van eersten rang. Zonder eenigen twijfel. In deze streek hebben de grootsten van ons Volk gewerkt en geleeraard en de geestelijke fundamenteen voor zijn onvergankelijkheid opnieuw bevestigd; hunnen nek gekromd onder den voet van het machtige Rome.

Wij zijn er nog. En er wordt weer gebouwd.

Die gedachten vergezellen ons verder. Het schouwspel van het boek der bezoekers had ze haast bedorven. Dr. Fries is er nog niet overheen: „Dat is de plaats onwaardig. Voor duizend dollar jaarlijks houdt men deze monumenten op waardige wijze in stand." En hij schrijft het op.

Wegkronkelingen gelijk uitgerekte kurketrekkers, zooals hier in den opgang naar Safed, hebben we nog niet gehad. Schmidt fluit en zingt. En tenslotte zegt hij, zelf verademend: bravo Schmidt! Zoo doen we onzen intocht in Safed. Het is omstreeks twee uur in den middag als wij ons hotel bereikt hebben.

Safed ligt hoog en het is er heerlijk koel. Zelfs nu op het heetst van den dag. Wit ziet de stad en zilvergrijs bestoven

1) Op Talm. Babl. Soekkah fol. 51a.

de omgeving. Ver reikt het oog over Meron heen en er spreidt zich een geheimzinnig waas over de heuvelen. Zou deze sfeer de oorsprong zijn of de voedingsbodem zijn geweest van de mystiek, die hier van oudsher een tehuis gevonden heeft? Of heeft de mystiek van hier mij deze sfeer voor mijn verbeelding getooverd? Het is frisch hier, heerlijk frisch. En dat is geen verbeelding. Het is een verademing. We zijn dankbaar na de hitte, die we hebben uitgestaan.

Hier zullen we den Sabbath doorbrengen.

HOOFDSTUK XV

SAFED

TOEN ik Jerusalem verliet, heeft een mijner daar verworven nieuwe vrienden, de zoo beminnelijke Rav Asaf, fijnzinnig geleerd Talmoedist en paedagoog, Lectorook aan de Hebreeuwsche Universiteit, bij het hartelijke afscheid mij aangeraden, vooral in Safed op Sabbath een Dienst in de Ari-Sjoel niet te verzuimen. Want dan zou ik zien, in welk een innigheid en hevigheid daar door de menschen wordt gebeden. Dus gingen we er Vrijdagavond heen.

O, die Jodenbuurt! Steile straatjes. Gangetjes. Groote, oneffen steenen het plaveisel. Overal Bedehuizen. Sjoelen en Sjoeltjes. En uit alle huizen Sabbathlicht. En in alle woningen Sabbath. Alles gesloten en overal stilte en rust.

In de Ari-Sjoel — geen groote ruimte — is de Dienst nog niet begonnen. Folianten liggen er voor verscheiden mannen open en een zacht geneuride leerzang klinkt er schuchter uit hun monden. Anderen reciteeren, gedempt maar opgewekt, het Hooglied daar doorheen. Zij dragen allemaal de lichtkleurige gestreepte gewaden der Sefardiën, lang als Kaftans; hebben den gordel om de lendenen; den „Streimel” — de

fluweelen muts met rand van bont — op het hoofd; en aan de voeten lage schoenen, sommigen muilen.

Hoog is het Alemmor, het platform in het midden, vanwaar de Torah op haar tijd wordt voorgelezen. Zeer hoog. Van onderen smal en naar boven breed-uitlopend. Is dat, om beneden ruimte uit te sparen voor de zitplaatsen, die er op den grond rondomheen zijn aangebracht? Of verbeeldt het den Sinai? Zoo zagen wij het ook in andere Sefardische Synagogen, hier en in Tiberias. Elders niet.

Een der huisvaders, niet Chazan — voorzanger — van beroep gaat voor in den Dienst. De Kawanàh, de aandachtsconcentratie, is in aantocht. Men kan het dien mannen aanzien, hoe zij worstelen om de Kawanàh. En hen zien overwinnen. De stemmen gonzen; de lijven schudden; de lange lokken langs de slapen bibberen, bengelen rusteloos en allengskens regelmatig. De Péöth — de lokken — zijn hier bijzonder lang! Het valt me op. En mijn blik blijft even bij een donker gelaat tusschen twee ravenzwarte langgekrulde Péöth. Hoe leelijk lijkt die man. Wat wordt hij mooi, nu zijn gezicht van lieverlede als met een hooger glans schijnt overgoten te worden. Hij heeft den Sabbath ingehaald!

Bij het verlaten van het Bedehuis ontdek ik op den gevelsteen, dat deze Synagoge nog slechts tachtig jaren oud is. En zij heet de Ari-Sjoel? Koe kan dat? De Ari was immers de Qabbalist, de Joodsche Mysticus, Rabbie Izak Lurja of ook wel Aschkenasie Rabbie Izak geheeten, die in het midden der zestiende eeuw hier leefde en leerde en met zijn mystieke intenties navolging en een vereering heeft gevonden, die aan verheerlijking, aan vergoddelijking grenst en wel tot bijgeloof

is ontaard. Uit de Hebreeuwsche beginletters van zijnen naam Aschkenazi Rabbie Izak, of misschien van de woorden: Amar Rabbi Izak — d.i. — „Rabbie Izak zegt”, waarmee een leerling zijn woorden pleegt aan te halen, of — nog eens: misschien — van niets minder dan: Elokie Rabbie Izak — d.i. de goddelijke Rabbie Izak — heeft men hem den titel A.r.i. geschapen! Ari is: Leeuw! Weshalve zijne leerlingen en volgelingen den naam van: leeuwenwelpen — goéré Ari — erlangden. Hoe kan nu echter deze tachtigjarige Synagoge ook zijn naam en titel voeren? Inderdaad blijkt het ras, dat het een pseudo-Ari-sjoel is. Hij heeft haar niet gesticht. Hij heeft er niet gebeden. Maar de Ari heeft aan de liturgie ook eigen stukken toegevoegd, haar een eigen cachet gegeven. En die is hier inheemsch. En daarom voert zij zijnen naam.

Vanuit de kleine ruimte vóór het Bedehuis kan men zijn grafgewelf zien, en den ingang van het ritueele Bad, hetwelk voor zijn veelvuldig gebruik speciaal het zijne was en dat nu nog voor de reiniging van dooden wordt gebezigd. Hier vóór de Sjoel staat ook een pilaar of zuil, zooals we die in Meron hebben gezien. En op Lag-ba-'Omer groet deze met haar vlam en walm de vreugdevuren van de Hiloelàh d'Rabbie Schim'on van het gindsche Meron, dat we van hieruit in de verte kunnen ontdekken. Morgen is het „jaartijd” van de Ari! Dan zullen er ook heele drommen zijn graf bezoeken, al zal het niet den optocht evenaren op den dag van Meron.

Dáár in de laagte tusschen de heuvelen slaapt ook de Béth-Joséf, dat is R. Josef Karo, wiens naam onsterfelijk aan zijn Sjoelchan 'Aroeg verbonden is.¹⁾ En Salomo Alkabits,

1) Riten en Symbolen I (2e dr.) Hoofdst. 46 en 47.

de dichter van de Hymne aan den Sabbath. De Hymne met het refrein: „Kom, mijn Vriend, de Bruid tegemoet! Laat ons den Sabbath begroeten”.¹⁾ En Rabbie Pinechas ben Jaïr, een Leeraar uit de oude tijden des Talmoads, wiens beroemde naam met sagen is omweven. En tal van anderen met hem. Uit ver en dichterbij vervlogen eeuwen. Te veel om op te noemen. Vele Bedehuizen dragen hunne namen.

Op Sabbath-morgen leidt ons de Schammasch der Ari-sjoel van zeven tot acht uur langs en door die verschillende Synagogen. De titel Schammasch kunnen we ongeveer met het Nederlandsche koster benaderen. Zoo betreden we de Béth-Joséf-Sjoel, de Alschech-Sjoel, de Ri-Aboab-Sjoel. En ook de echte Ari-Sjoel, alwaar de Ari zijn vaste plaats gehad moet hebben, maar waar de dienst minder op zijn intenties is gericht. Zoodat zij eerder de pseudo en de andere inderdaad meer de echte Ari-Sjoel blijkt te zijn! Allemaal Sefardische Bedehuizen, ruime gebouwen, en ook met die hooge Alemmors. Maar hier zijn de banken alleen langs de wanden heen. En velen der biddenden zitten op die banken gelijk Arabieren, met de beenen kruiselings onder zich gevouwen. Hier is minder Kawanàh, dus minder gegons en minder lijfbeweging en minder heen-en-weer geloop en meer decorum naar Westerschen smaak. Wij hadden verscheiden malen de eer kunnen hebben, om „opgeroepen” te worden, dat wil zeggen: een beurt te krijgen bij de Torahvoorlezing. Maar we hadden onzen gastheer toegezegd om te acht uur in zijne Sjoel te komen, alwaar op dat moment de Dienst zou beginnen.

We waren er op tijd. Doch daar was het Polen in optima

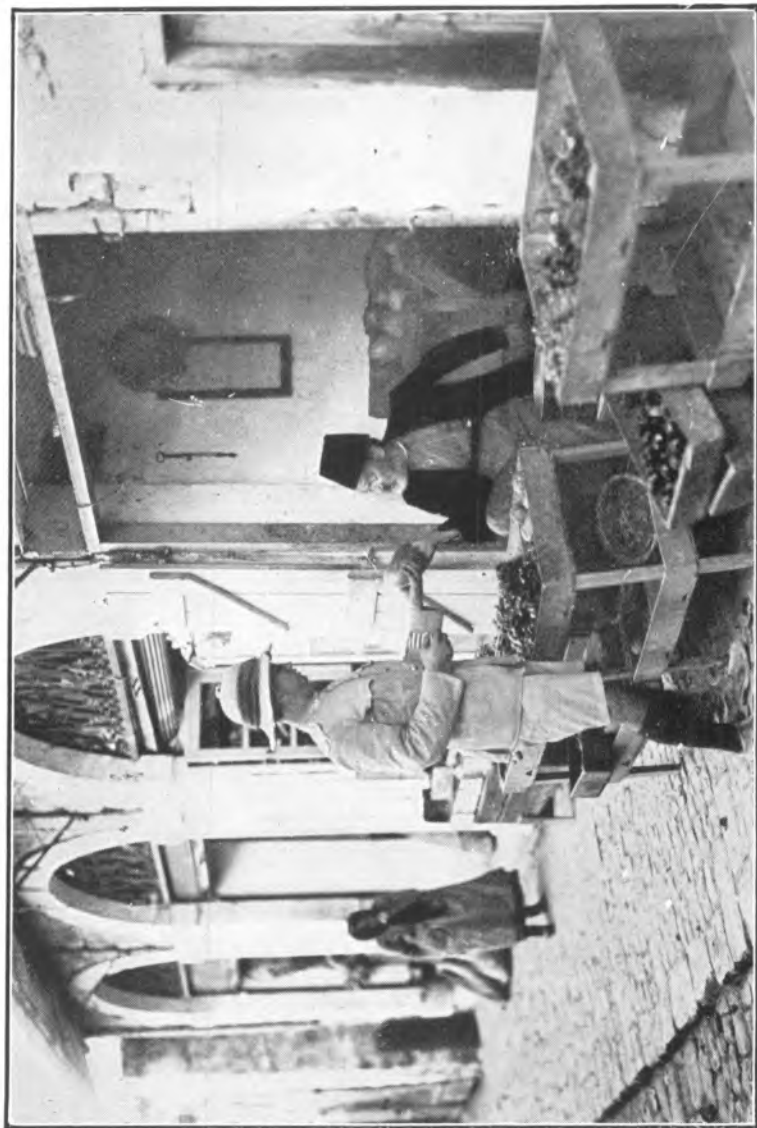
1) Riten en Symbolen I, 2e druk, Hoofdstuk 16.

Safed. (Blz. 110).

In Safed. (Blz. 105/6).

Fruistalletje in Safed. (Blz. 110/11).

forma. Er was nog bijna niemand aanwezig. Ook onze gastheer niet. En zoo lieten we ons met onzen gids, den Schammasch immers der Ari-sjoel, gewillig meetroonen naar de zijne, alwaar hij ons triomfantelijk binnenvoerde en ons zette op eereplaatsen aan den Oostwand naast de Heilige Arke. Of we hier ook werden opgeroepen? Wie is er zoo onnoozel, dit nog te vragen! Het was de Sabbath vóór den Vastendag van Ab, den Rouw- en Vastendag om de verwoesting van Jerusalem, om het verlies van stad en Tempel en van Staat en staatkundig volksbestaan. Dan wordt, na de wekelijksche Torah-voorzetting, uit de Profeten het eerste Hoofdstuk van Jesaja voorgedragen. Dat doe ik jaarlijks in onze Synagoge thuis. En deze keer werd ik er te Safed voor „opgeroepen”. Ik deed het natuurlijk op mijn gewone wijze. Voor de Ari-sjoel blijkbaar een nieuw geluid. Maar ook voor mij. En voortdurend nog een eigenaardige herinnering.

We hebben dien Sabbath van de milde lucht van Safed veel genoten. Het was ons als een fijne lentedag, die ons verwikte en ons verlokte tot gezellige wandelingen. En tot leerzame rondgangen. Het bezoek aan de buurt, waar de Arabieren in de beruchte dagen der Palestijnsche progroms voor een paar jaren zoo afschuwelijk hebben huisgehouden, heeft onze Sabbathstemming toen niet weinig bedorven. Een stuk van het Joodsche kwartier is destijds ontzettend geteisterd. Het schijnt aan een nu eens gelukkig misverstand te danken te zijn, dat toen niet de heele Jodenwijk in de asch is gelegd. De afspraak en het sein, waarop in den eenen hoek de brand is gestoken, zijn aan de andere hoeken niet begrepen. En op het latere moment, toen daar met de uitvoering zou begon-

nen worden, was er politie en militie ter bescherming van leven en bezit present. Maar intusschen waren er een tiental menschen, weerlooze mannen en vrouwen en kinderen vermoord; is er naar hartelust geplunderd; en zijn er verscheiden huizen in de asch gelegd of op andere wijze verwoest. Thans is men bezig de materieele verwoesting met hulp van het Amerikaansche Steunfonds — Kéren-ha-'Ezràh — te herstellen.

Safed is in deze tijden wel bitter bezocht. Oorlog en epidemieën hebben de Joodsche bevolking tot op de helft verminderd en tot ruim drieduizend teruggebracht. En sinds dien tijd en na de wreede overvallen en tengevolge van de door dat alles te zamen ook sterk bedreigde bestaansmogelijkheden in de stad, neemt het vertrek nog aanhoudend toe. Toch is men er niet verslagen. Het oude Joodsche leven laat er zich niet verstoren. Ook dat konden we dezen Sabbath op onze wandelingen constateeren.

In den laten namiddag waren ook wij op de promenade. Oud en jong is buiten. Vaders en zonen, moeders en dochters. In de hoogte op den breeden mooien weg, boven de daken uit der huizen van de echte Jodenbuurt, die aan een steile berg-helling ligt geklonken. Tegen het vallen van den avond staan we op een punt, waar het Arabische kwartier op den eenen heuvel en het Christelijke op den anderen hun lichten beginnen te ontsteken; en daar tusschendoor schemert in de verte het nu donkere blauw van het Meer van Tiberias. Bij volle maan moet dit onvergetelijk zijn. Wij stonden er lang, ofschoon de nieuwe maansikkel nog slechts in zijn eersten aanvang was.

Met vele instituten hebben we in Safed van nabij geen

kennis gemaakt. Maar wel met bestuurderen. We kregen 's avonds veel bezoek. En veel uitnoodigingen om Instellingen van allerlei aard te komen bezichtigen en scholen en Jeschievòth in werking te zien. Maar ons reisprogram had ons vertrek op Zondagmorgen, tijdig reeds, gezet. Toch vond ik in de vroegte nog gelegenheid voor den aandrang van een paar mannen te bezwijken en met hen mede het schoolwerk te gaan zien, dat zij met onvernietigbaar vertrouwen trachten in stand te houden. Geen wonder, dat men in het boek der bezoekers van dergelijke inrichtingen dan de namen en aanbevelingen van tal van bekenden aantreft. En treffende woorden van mannen als Weizmann, en van Bialik, den Dichter.

In Safed speurt men weinig van het nieuwe leven of van den kamp om het nieuwe leven, die er elders in Erets-Israël is te voelen. Het heeft zijn eigen sfeer en schijnt die te bewaren en te willen cultiveeren. De sfeer, die er zweeft over de graven en tomben, welke de resten bevatten van vele beroemde leiders uit vroegere Joodsche geslachten. Onsterfelijken onder hen, die van heinde en verre den weg naar het Land der Vaders hebben weten te vinden. Voor eeuwen reeds. Hoe is het mogelijk, dat deze mannen in die dagen de moeilijkheden van hun tocht, uit Polen, uit Duitschland, uit Spanje, hebben kunnen overwinnen! Heimwee heeft hen gedreven. Liefde heeft hen over alles heen geholpen.

Wij buigen deemoedig het hoofd en groeten hen ten afscheid eerbiedig.

HOOFDSTUK XVI

VAN SAFED OM HET NOORDEN NAAR TIBERIAS

WE zullen thans van Safed in schier rechte lijn naar het Noorden stijgen en om het hoogste punt van het Britsch Mandaatgebied heen weer Zuidwaarts dalen. Waarschijnlijk zal het wel een zware dag worden. Maar we hebben er ons op ingericht. De wagen is gesmeerd. En de Sabbath en Safed hebben ons met frissche krachten toegerust. Onze tocht zal eerst op de Noordelijke kolonies gericht zijn. We spreken af, dat we hoofdzakelijk werk zullen maken van die kolonies, welke iets afzonderlijks hebben. Het gemeenschappelijke meenen we in het algemeen in verhouding tot onzen tijd en onze kennis van zaken al voldoende waargenomen te hebben, en zullen we vanzelf nog meermalen aanschouwen.

Zoo rijden we het eerst Rosch-Pinnàh in. Hier zijn we op reeds ouden kolonistenbodem. Het begin dateert uit de zogenaaemde tachtiger jaren, toen de eerste zoo ontzettende en beruchte progroms in Rusland heele vloten van Joodsche landverhuizers over den Oceaan dreven en de Russische Chowewé-Zion-Vereenigingen, die aan het Herzliaansche Zionisme voorafgingen, de eerste Palestina-pionieren ook hierheen naar

het Noorden brachten. Men kan het Rosch-Pinnàh aanzien, dat het reeds met decenniën kan rekenen. Het is me hier eenigszins, alsof ik over den weg langs welverzorgde Hollandsche boerderijen trek. De streek lijkt natuurlijk volstrekt niet op een Hollandsch landschap. En de boomen, die de lange, mooie, breede laan omzoomen, spreken hier een heel andere taal dan de eiken, de linden, de beuken en zoo meer, die in Nederland de wegen beschaduwen. Hier overheerscht de Eucalyptus. De Eucalyptus vertelt u, hoe hij geholpen heeft in den tragi-schen, vaak wanhopigen strijd tegen de malaria, waaraan zoo vele heldhaftige pionieren zijn bezweken. Hij heeft moerassen drooggezogen en de bronnen der malariamuskieten helpen verstoppen. Drainage en nieuwere techniek hebben later op snellere wijze en krachtiger ingegrepen. Maar met den Eucalyptus is men begonnen en men wijst U Eucalyptusboschjes en spreekt reeds van wouden, als de beplanting ook geen kwartier gaans in de lengte of de breedte beslaat. Men is immers niet verwend op het punt van bebossching. En die Eucalyptus-boomen zijn in den regel niet dik. Niet dikker dan hier te lande gewoonlijk de berken. Maar aan de laan van Rosch-Pinnàh staan boomen als beuken. Zij zingen dus luide hun reeds ouden zegezang.

Een tol op den weg? Ook hier? In ieder geval een slagboom: douanen. Want straks zullen we aan een driesprong een handwijzer zien staan, die drietalig de richting aangeeft naar Damascus. Wij echter gaan niet naar Syrië. En de slagboom gaat voor ons dus licht in de hoogte.

We passeeren nog eenige oude en enkele nieuwere nederzettingen. Veraf of dichterbij. Maar we houden ons nergens

op. Niet in Machanaim, noch in Ajéleth-ha-Scháhar of Mischmar-ha-Jardén. We laten ze rechts en links liggen. Zullen we den Jordaan en de oude Jordaanbrug ginds heel in de verte niet gaan zien? De brug die in den Karavaanweg ligt van Acco naar Damascus en die den nogal raadselachtigen naam voert van: de brug van Jakobsdochteren? Neen wij bezwijken niet en groeten haar van verre.

Dichterbij komen al „de wateren van Merom”. Ook door het Meer van Merom stroomt de Jordaan, evenals door het Meer van Tiberias. In vorm gelijken zij op elkander, maar het Meer van Tiberias is veel grooter. Het Merommeer kan in den winter het water niet houden en een groot gebied wordt dan overstroomd. Zomer en zon doen het water verdampen en er blijven moerassen over. Vele honderden hectaren. Het Hoelè-gebied. Eens zal het verworven en drooggelegd moeten worden en evenzoovele hectaren vruchtbaren grond opleveren. Nu is er de biezen-industrie van Bedoeïnen, die er huizen in tenten — althans zoo iets als tenten — van gevlochten biezenmatten. We zijn hier niet hoog boven den zeespiegel en het is er warm. Troepen bisons zoeken de koelte in het water, waar het voldoende diep voor hen is. Hun heele lijven onder, slechts hun koppen, horizontaal gestrekt, boven het water. Roerloos. Op een hoop bij elkander.

„Daar hebt ge” — meent Schmidt — „het dier, dat in den Talmoed Kawie heet”. Hetwelk ook wel Koei gelezen wordt en waaromtrent op verschillende plaatsen de twijfel wordt besproken of het gerekend moet worden te behooren tot de tamme of tot de in het wild levende zoogdieren.¹⁾

1) O.a. Babli Choelin fol. 80a.

K'far-Gil'adie. Aan het dorschen. (Blz. 116).

K'far-Gil'adie. (Blz. 116).

Hetgeen dan ook in verband met de spijswetten eenig verschil oplevert en eveneens ten opzichte van de bepalingen omtrent het ritueele slachten.

Onze Chauffeur-Talmoedist heeft een nieuw onderwerp aangesneden.

En zoo bereiken we Tel-Chai. Tel-Chai en zijn droevige vermaardheid. Het is er stil. Doodstil. De vervallen woningen en schuren zijn de overgebleven stomme getuigen van den bloedigen strijd, die hier voor ruim tien jaren is gestreden. Daar op het erf staat een steen rechtop. „Getuige is deze steen”¹⁾ Dit is de plek — vertelt ons Schmidt — waar Trumpeldor doodelijk is gewond bij den roofoverval van Bedoeïnen en waar hij, met den dood in het hart, de verdediging nog heeft voortgezet, tot er hulp kwam dagen, om kort daarna onder het vervoer op den weg naar verzorging den geest te geven. Voorheen had Trumpeldor in het Joodsche legioen van Jabotinsky in Galipoli gestreden en daarna in het leger van Lord Allenby in Palestina. Is het wonder, dat zijn naam onder de jeugd een bizonderen klank heeft gekregen? Ginds wijst ons Schmidt van af dit plekje de uitgebreide bezitting van den Sheik, die, volgens hem, op den achtergrond de leider van dezen roofmoordoverval is geweest. Nog meer dooden. We gaan wankel trappen op. Daar staat op een tafel een geboetseerd medaljon. Twee meisjes in beschuttende Cherubijnen-vleugelen. Deze beide meisjes zijn destijds eveneens vermoord. Tel-Chai is verlaten. De plaats is niet onderhouden. Ook dit vertrek niet. En het geboetseerde medaljon van Gordon is ook niet onderhouden. Die er over zijn gebleven

1) I Moz. 31, 51.

van Tel-Chai zijn naar hooger getrokken en bij het naburige K'far-Gil'adie ingedeeld.

Daarheen begeben we ons nu. Maar op den weg erheen verwijlen we een poos op de kleine begraafplaats, die op een hoogen heuvel is aangelegd. Daar zijn ook de graven der gevallen. Daar sluimeren deze beide dochteren Jacob's onder mooie, eenvoudige marmeren zerken. En daar zal een imposante gedenkzuil voor Trumpeldor verrijzen. Het onderstuk staat er. En het groote, witte marmerblok — marmer van Metullah — hetwelk er, als de eigenlijke gedenksteen, boven op zal komen, is reeds naar dezen hoogen top gebracht. Het zal van hier den heelen omtrek wijd en zijd beheerschen. Niet enkel de Eucalyptus heeft zijn stille verhalen.

K'far-Gil'adie ligt nog hooger. En is ommuurd! Iets meer dan tot een manshoogte. Groote stal met koeien. Groote stal met paarden en muilezels. En eenige stallen met prachtige schapen, ook Afrikaansche van zuiver ras met hun kostbare vachten. En niet minder prachtige geiten, waaronder Angorageiten met hun lange zijden haren. En mooie hoenders zonder tal en van diverse pluimage kakelen in hun hokken en overal op het erf. Hier is de schapen- en geitenteelt een bijzondere tak van dienst. Die schijnt te slagen.

We willen ook Metullah zien. De noordelijkste Joodsche nederzetting. Niet ver meer. Vooral niet voor onzen chauffeur. Hij rijdt ons eenvoudig langs een oud wagenspoor den heuvel af regelrecht op den grooten weg aan. En als we beneden zijn zegt hij tot zichzelf: bravo Schmidt!

We zijn reeds in Metullah. Al heelemaal een boerendorp, voorzien van alles, wat in een boerendorp te zoeken en te

vinden is. We rijden er eerst doorheen tot aan de grens. En daar is meteen de grens van het Britsch-Palestijnsche mandaatgebied. Syrië. Daar staat de Fransche vlag. Wie weet, of zonder het bloed van Tel-Chai de grenslijn niet nog zuidelijker getrokken ware.

We leggen aan in een eenvoudig logement en verkwikken ons aan wat spijs en vertrouwbare dranken en aan de groote watermeloenen, met hun saprijk roode vleesch. We zien in de rondte de korenvelden in de dalen en langs de heuvelen liggen. Nu velden zonder graan. We betreden de sobere Synagoge en bezoeken in dezen uitersten hoek ook de scholen van de kleinsten, de kleinen en de grooten. Leeraren en leeraren zijn blijde, ons hun werk te kunnen toonen. Hier zag ik graphische voorstellingen van den groei van het Joodsche land; voorstellingen door de kinderen uitgedacht en uitgevoerd. Moet ik er bijvoegen: alles in het Hebreeuwsch? Hier las ik Hebreeuwsche opstellen over: wandelingen, lente en dergelijke onderwerpen, van de hand van twaalf- en dertienjarigen, zóó mooi, zóó juist gezien en fijn gevoeld, en dichterlijk, en toch eenvoudig weergegeven, dat ik me onwillekeurig afvroeg of onze leerkrachten thuis ook zoo iets in het Nederlandsch onder de oogen krijgen. En we hoorden hier ook een en ander uit de Joodsch-letterkundige kennis dezer kinderen. Mijn reisgezel, Dr. Fries, was hier haast niet weg te krijgen. Ik was minder verbaasd. Ik had het wonder van de Hebreeuwsche herleving al in tal van instituten in het gansche land aanschouwd. En allengskens begrepen.

Heerlijk ligt Metullah. De atmosfeer was er mild. We gaan nu weer naar beneden. Tot Rosch-Pinnàh in vluggen

gang, thans zonder oponthoud, denzelfden weg. En dan op Tiberias aan. We kunnen het, volgens Schmidt, gemakkelijk bereiken; hoeven — zooals het oorspronkelijk plan was — Safed niet weer aan te doen; zullen dan waarschijnlijk aan één nacht in het zwoele Tiberias genoeg hebben; en misschien zonder schade voor ons programma een dag uitwinnen. Het duurt niet erg lang of we voelen den wind in den auto warmer worden. Daar staat al het bord, drietalig natuurlijk: „Met den zee-spiegel gelijk”. We dalen. We duiken. We worden onderzeeërs. We voelen het. De ramen aan den windkant gaan dicht. Want de wind wordt wurgend warm.

Zoo komen we te Capernaüm, oorspronkelijk natuurlijk K'far-Nahum, d.i. Nahumsdorp geheeten.

In de hal van het prachtige klooster, waar alles schoonheid en eenvoud, rust en koelte ademt, blazen we even uit. Daar hangen foto's van de Synagoge, die hier uit den bodem aan het licht is gebracht. Foto's van haar omgeving. Foto's van alles, wat er te voorschijn is gekomen. Wij trotseeren weldra de hitte en gaan dit allermerkwaardigste openluchtmuseum aanschouwen. Het ligt er vol met opgegraven huishoudelijke gebruiksvoorwerpen: steenen oliepersen, molensteenen, en tal van groote en kleine dingen meer. Het beeldhouwde front der Synagoge staat overeind met zuilen en capiteelen van zeldzame schoonheid. Onder de beeldhouwde versierselen op steenbrokken vinden we het zespuntige, maar ook het vijfpuntige Davidsschild.

Het is alles der hitte waard.

Maar de moderne wereld is nauw verbonden aan de antieke. We gaan naar Migdal. Naar de groote plantages, die er

Begraafplaats van Tel-Chai. (Blz. 116).

Een Arabische woning. (Blz. 122).

Bij de opgravingen van Capernaüm. (Blz. 118).

(Cliché H. J. Paris).

De Synagoge van Capernaüm. (Blz. 118).

schitterend uitzien, van Lord Melchett, thans overleden; en naar zijn moderne eenvoudige, nu niet bewoonde villa, met haar terras, vanwaar men voor een bad regelrecht in het meer van Tiberias kan stappen. We wandelen even door den nieuwerwetschen tuin. Neen, we loopen niet op de perken en plukken er geen bloemen. We zouden het vanzelf niet gedaan hebben, ook al hadden de hier uitsluitend Hebreuwsche opschriften en waarschuwingen het ons niet verboden.

Hoog staat de zon nog aan den hemel, als we ons in Tiberias nederzetten. Niet onder wijnstok of vijgeboom. Maar onder groote electrische ventilatoren in het hotel, waar we ons gereed maken den verderen dag en den nacht door te brengen.

HOOFDSTUK XVII

NAAR DEN 'EMEK

MOOI Tiberias. Nu is ons zijn schoonheid verzegd. We bevinden ons op iets meer dan tweehonderd meter onder den zeespiegel. In den tijd van de hevigste zomerhitte. We mogen ons het rijke verleden van Tiberias voor den geest roepen en denken aan de geestesheroën van het Jodendom, die hier geleefd en gewerkt hebben; denken aan de groote Leeraren van Mischnah en Talmoed; aan Rabbie 'Akiba, wiens graf men u hier wijzen kan, als Leeraar onsterfelijk en als medestrijder van Bar-Kochba in den laatsten kamp om de onafhankelijkheid tegen de Romeinen; aan de dagen — een eeuw later — dat hier de zetel van het Patriarchaat gevestigd was en ook van hier uit de Leer ging naar het pas ontwaakte Jodendom in Babylonië, hetwelk spoedig het nieuwe geestelijke centrum werd en de taak van Judea kon overnemen.

We mogen ons Tiberias voorstellen in den winter, als het hier een der heerlijkste plekken in Palestina zal zijn. Hier aan het verrukkelijke Meer in lentelucht.

We kunnen ons Tiberias in de toekomst denken, wanneer eens de in de oudheid reeds beroemde heete bronnen, die

Dagania. (Blz. 122).

Arabisch huis in het voormalige Daganiah. (Blz 122/3).

we ook in den Talmoed telkens ontmoeten, op moderne wijze geëxploiteerd zullen worden en er een badplaats zal zijn ontstaan, die Karlsbad en andere dergelijke Europeesche Kurorte naar de kroon zal steken.

Wij mogen ons vandaag echter gelukkig prijzen, dat de wind ons niet nog meer warmte tegemoet waait, en ons voorloopig paaien met de hoop, dat we niet genoodzaakt zullen zijn den nacht onder den blooten hemel door te brengen. Zoo was het, gelijk de waard ons vertelde, een paar nachten tevoren.

Toch rijden we nog uit. Want ginds, ietwat hooger in de nabijheid, ligt een kolonie, een Mizrachistische, de kolonie K'far Chittiem, die mij interesseert. Op den weg erheen vertoeven we een wijle aan het graf van Maimonides, den onovertroffen Codicator, den Joodschen wijsgeer der Middeleeuwen, die hier in 1207 werd begraven.¹⁾ De grafstede is uitstekend verzorgd, en welverdiende woorden en opschriften, aan de gedachtenis van dezen heros gewijd, ontbreken er niet.

Chittiem worstelt nog om zijn bestaan. In den leider, nog een jongen man, ontmoet ik een bekende van vroegere congressen, die mij weet te verhalen van veel tegenslag en inspanning, van pogen en falen en nog niet van overwinning. Maar ten slotte toch van de hoop, die bij deze menschen nooit verloren gaat. En als wij in een grooten kring te zamen zitten en herinneringen ophalen en verwachtingen overwegen, dan ziet men het dezen mannen en vrouwen alleen maar aan, dat zij — ondanks alles — gelooven in hun werk; dat zij voelen een taak te dragen; en dat hun schouders zeker niet licht bezwijken zullen.

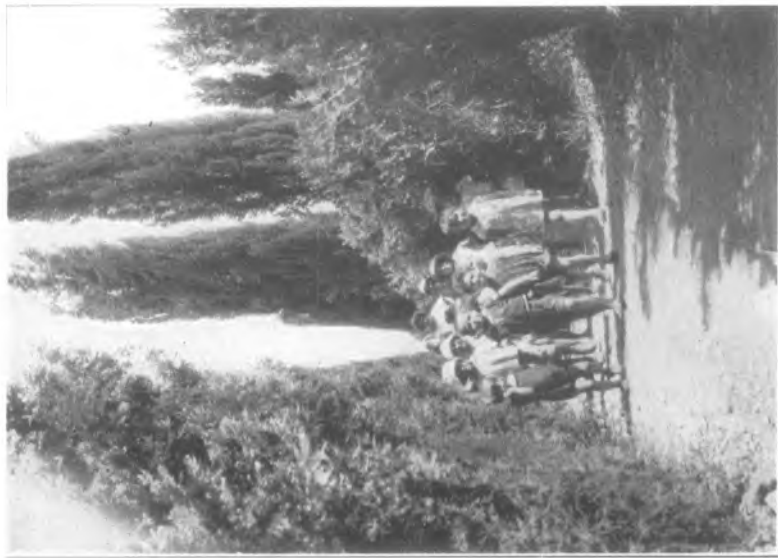
1) Meer over hem: Riten en Symbolen I, Hoofdstuk 46.

Waarom eigenlijk ben ik dezen nacht niet bij hen gebleven? Dat was het verwijt, hetwelk ik mijzelf heb gemaakt, toen ik na zonsondergang in het Hotel terugkeerde. Ik had zoo met hen te doen. Het was er bovendien zoo stil, zoo vol stemming, zoo aartsvaderlijk.

De nacht viel mee. Er is veel wind. En hij is niet overmatig warm. Open de ramen der slaapkamer. Open de deur er tegenover. En zóó, tusschen de zuiging, is 't uit te houden en laat ook de slaap zich niet geheel onbetuigd, nu — bijzonder gelukkig — mèt de zuiging er niet ook zandvliegen de bloote deelen van het lichaam komen teisteren.

Vroeg in den ochtend gaan we vóór ons vertrek even door de bazarstraten der oude stad, waar we ook eenige historische Synagogen en andere plaatsen bezoeken. We bezichtigen ook de nu nog zeer primitieve badgelegenheid der heete bronnen en overtuigen ons van de kookhitte van het water, zooals het uit den bodem stroomt. Maar wij wagen ons niet aan een langer oponthoud. Graven, ook van beroemdheden, ook van mannen, wier gedachtenis met wonderaureolen is omstraald — zooals dat van R. Meijer Baäl-Hanés —; Jeschievoth, daarbij en afzonderlijk; scholen; musea en zooveel meer; we moeten het alles achterlaten voor hetgeen het is.

Weldra zijn we genaderd aan de plek, waar de Jordaan het Meer van Tiberias verlaat. Hier houden we natuurlijk halt en schouwen in het rond. Snel stroomt de Jordaan naar beneden. Slechts een smalle streep. 't Is zomer. Op den hoogen oever aan de overzijde ligt het reeds oudere Dagania in het groen tusschen de palmen en andere boomen en struikgewassen. Het is er een en al bedrijvigheid. Een kloeke vrouw, groot,

In den tuin van Dagania.
(Blz. 122/3).

Bananenplantage in Dagania.
(Blz. 122/3).

Ruthenbergwerken (Jarmoek). (Blz. 123).

gebronsd, ontvangt ons. „Holland?” vraagt zij. En er gaat een straal van vreugde over haar gelaat. Alsof een blijde herinnering bij haar op komt. Eens is zij, toen reeds moeder van zeven kinderen, naar Holland getogen. Zij heeft er in Utrecht de Veeartsenijschool bezocht. Zij heeft er in Groningen geleerd. Zij heeft er Holland en vele menschen, die goed en hartelijk voor haar waren, lief gekregen. Zij noemt mij namen en geeft mij warme, innige groeten mede. Deze vrouw, nu moeder van reeds volwassen zonen en dochteren, is hier in de leiding. We zien veel. Maar het meest en het langst de kleuters, jongens en meisjes, die bij groepen onder toezicht van respectievelijk onderwijzers en onderwijzeressen zwemmen, spartelen, spelen, beneden in den Jordaan. Het is vakantie en van de groote schoolkinderen vertoeven er een aantal tijdelijk aan het strand te Haifa. Anderen zullen hen vervangen. Overigens zijn hier de kinderen altijd overdag onder afzonderlijke leiding in 't kinderkuis. De ouders werken op het land. Zij hebben alleen 's avonds en 's nachts hun kinderen bij zich thuis en onder hunne hoede.

We hadden intusschen den Jordaan overschreden en bevinden ons in het Oost- of Overjordaansche. De eenige kleine strook van den Ewer-Hajardén, die bij het Palestijnsche mandaatgebied getrokken is. Aan dezen kant blijven wij, totdat we Géscher voor bij zijn gekomen, alwaar de belangrijke werken van Ruthenberg in aanleg zijn en waar wij natuurlijk een poos vertoeven. Géscher beteekent: brug. Brug over den Jordaan. Hier valt de Jarmoeek in den Jordaan. En deze plek werd uitgezocht om er de electrische centrale te bouwen, welke haar kracht zal ontleenen aan het water

van den Jardén, die weder zijnen naam dankt aan het feit, dat hij in zijn zoo korten loop honderden meters daalt. Deze centrale zal haar kracht aan het land teruggeven voor licht en voor beweging. Groot is het werk. De stuw — een der belangrijkste onderdeelen — schijnt uit de natuurlijke gesteldheid der omgeving te groeien. Of eigenlijk reeds gegroeid te zijn. Want het blijkt uit alles, dat het werk reeds zijn voltooiing nadert. En het zal waarschijnlijk geen jaar meer duren, of het zal klaar zijn en, in gebruik gesteld, een der gewichtigste en machtigste middelen zijn voor de ontsluiting van Palestina.

Bij Beisan zijn we weder in het West-Jordaansche gebied. En aan het begin van den 'Emek, dien we nu zullen binnengaan.

Het is markt vandaag in Beisan en het is er tamelijk vol in de nu volkomen Arabische stad. Maar onze gedachten gaan over vele eeuwen achterwaarts. Béth-Schan is de Bijbelsche plaats, die den laatsten strijd heeft gezien van Saul en van Jonathan; ¹⁾ den strijd tegen de Philistijnen op de heuvelen van Gilboa, welke uitzien over de vlakte van Jisreël. Daar „zijn de helden gevallen”. „Saul en Jonathan, elkander zoo lief, zoo dierbaar in hun leven, zijn ook in den dood niet gescheiden” ²⁾ Dergelijke Bijbelverzen komen ons hier vanzelf op de lippen. Die puinheuvel ginds! Zouden daar de muren zijn geweest, die gedragen hebben de lijken van Saul en zijn zonen, welke er door de overwinnaars aan vastgespijkerd werden? Daar wordt gezocht, en geprobeerd het oude Beth-Schan uit den grond te spitten. Op dit moment echter is men niet bezig, is er niemand, en wacht de heuvel op de menschen,

1) I Sam. 31.

2) II Sam. 1, 23.

die in zijn ingewanden zullen afdalen, om er de geheimzinnige sporen der oude tijden terug te vinden. Er valt voor ons thans niets te zien en zeker niets te leeren.

Onze weg buigt zich om.

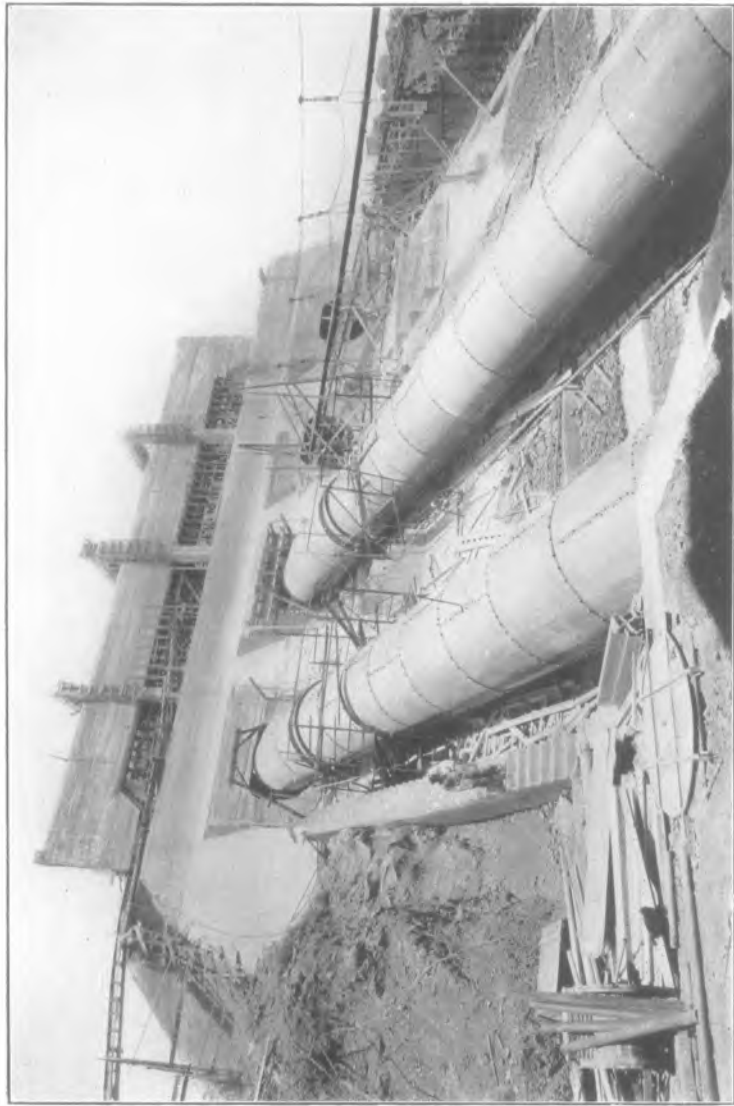
Wij gaan „de vlakte van Jisreël” in. Tegenwoordig kortweg: de 'Emek, dat is: de Vlakte.

HOOFDSTUK XVIII

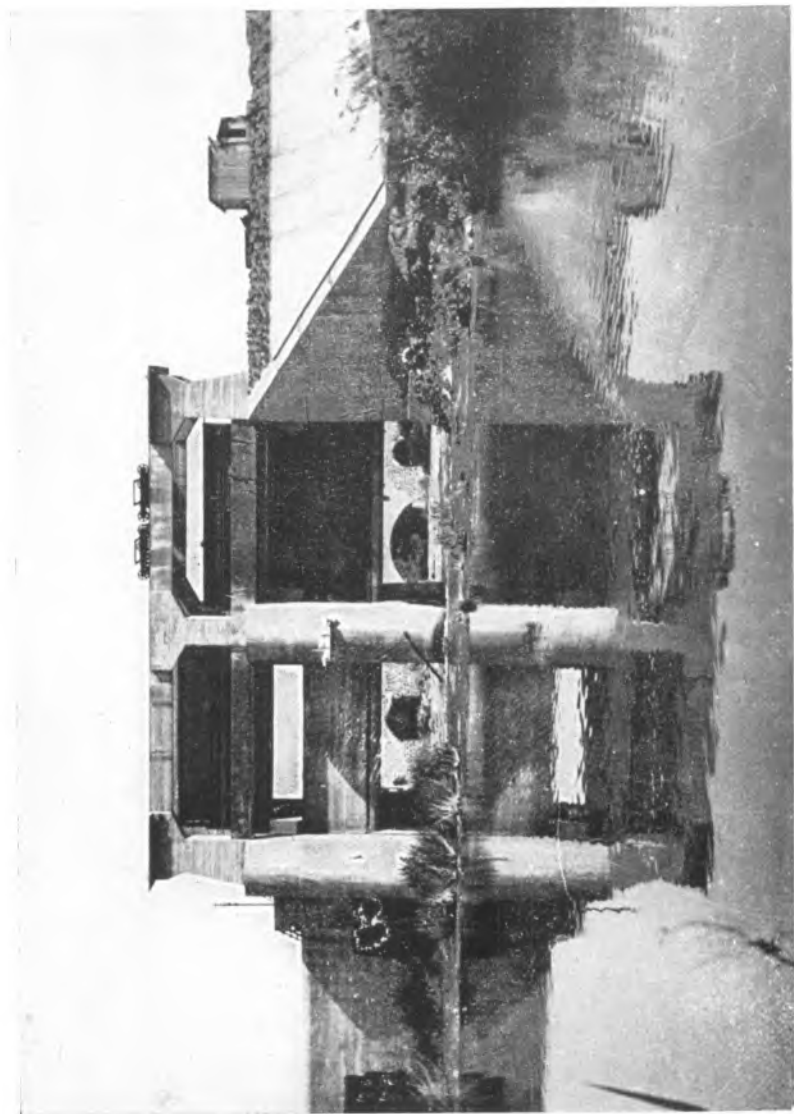
DOOR DEN 'EMEK

VOOR ongeveer een tiental jaren bevonden zich in heel de vlakte, die tot de grootste behoort en eens de vruchtbaarste was van het oude Palestina, slechts enkele Arabische dorpen. En hun weinige bewoners waren beklagenswaardige schepselen, die hun ellendig leven voort-sleepten in den strijd om een kommerlijk bestaan en tegen de voortdurend doodelijke dreiging der malaria. En verder kon men er begraafplaatsen vinden en de steenen van verspreide graven. Allemaal resten van nederzettingen — Arabische en ook Duitsche — die aan moeraskoortsen waren te gronde gegaan.

En toen, voor een jaar of tien, hebben de leiders van het K.K.L. — Kéren Kajémeth Lejisraél, dat is het Joodsch Nationaal-Fonds — den wel zeer brutaal schijnenden moed gevonden, om met grondaankoop in het groot in den 'Emek te beginnen. Met de technische middelen der wetenschap en de taaie en heldhaftige volharding van Palestina-pionieren zijn de moerassen opgeruimd en is de koorts tot een zeer klein procent teruggebracht of reeds geheel verdreven. De 'Emek telt thans een dertig dorpen en nederzettingen met

Ruthenbergwerken. (Blz. 123/4).

Ruthenbergwerken (sluis). (Blz. 123/4).

meer dan zesduizend Joodsche bewoners. Gezonde en bezielde werkers, die de vreugde van den arbeid kennen.

Aan drainage-werken en investeeringskosten is voor den 'Emek een paar millioen Pond uitgegeven. Of het teveel is en of het roekeloos was en of die roekeloosheid zich thans wrekt en in de toekomst zich voortdurend sterk zal blijven wreken : dat zijn vragen, waarover wij geen oordeel hebben. En welke wolken er zich in den huidigen wereldcrisis boven den Palestina-opbouw samenpakken, die nu misschien ook door de reusachtige onderneming van de 'Emek bovendien topzwaar is geworden, ligt in den schoot der naaste jaren. Wij kunnen deze vragen niet zoo maar voorbijgaan. Een antwoord hebben we echter niet. We kunnen slechts hopen, dat de Joodsche wereld het vereischte antwoord wel zal geven. Hopen en verwachten.

Met zulke overdenkingen gaan we den 'Emek in. We bevinden ons op Joodschen bodem ; op grond, die voor het overgrootste gedeelte nu eigendom van het Joodsche volk is geworden, en door Joodsche handen is en wordt bewerkt ; die van een onherbergzame verlatenheid, waar de malaria-koorts — dus de dood — rondwaarde, tot een reeds vruchtbare streek is gemaakt, welke bewijst, wat hier de Joodsche wil vermag en hoe volharding en idealisme, die elkander bevruchten, den Bijbelschen bodem weer in cultuurland weten te herscheppen.

Wij missen den juisten maatstaf der vergelijking, omdat we voor tien jaren niet hebben gezien, hoe het er hier uitzag en ook niet de eerste pogingen en den moeizaamsten tijd van den aanvang der ontginning hebben aanschouwd. Maar we kennen toch de kale heuvelen en de met steenen en rots-

brokken bezaaide hellingen en uitgestrektheden, die ons als uitdagend aankeken en vroegen: Wat verwacht ge van ons? Wat verwacht ge van deze woestenijen? Het land hier geeft antwoord. De velden geven antwoord. De bodem gehoorzaamt den wil en den vlijt der Joodsche handen. „En zij gehoorzamen Jisreël”¹⁾. Zoo denkt men onwillekeurig.

En we zijn te Béth-Alpha aangekomen. Het is juist middag. Pauze en etenstijd. In een groote, luchtige, nog houten, maar stevig gebouwde barak zitten mannen en vrouwen, allemaal nog in de jeugd of in ieder geval nog in den opgang des levens, aan lange tafels op lange banken aan het gezamenlijke middagmaal. We zijn in een collectivistische kolonie. Zoo zijn er eenige. Dat is nog wat anders dan coöperatie. Hier geschiedt alles vóór, maar ook uit en door de gemeenschap. Alles. Zoo ergens, dat komt het hier op het menschenmateriaal aan, en op de eenheid van overtuiging en wil. In Béth-Alpha schijnt het goed te gaan. Wat we er zien, in het woongedeelte en daarbuiten, getuigt van geregelde ontwikkeling.

Bij onzen rondgang komen we natuurlijk ook op de plaats, waar nog maar kort geleden de merkwaardige vondst is gedaan van een oude Synagoge. Onder het graven voor den aanleg van besproeiingspijpen stiet men op een onverwachten, steenen tegenstand, die niet diep onder den grond lag. Zij, die daar groeven, waren intellectueel geen onontwikkelde menschen. Zij werden voorzichtig en bemerkten heel ras, dat er hier sprake kon zijn van een historische ontdekking. De Archeologische Raad werd gewaarschuwd. En nu ligt er de vrijwel intact gebleven vloer bloot eener Synagoge. Een vloer van

1) · Hos. 2, 24.

Een stukje van de opgegraven Mozaïekvloer te Beth-Alpha.

mozaïek met duidelijke Bijbelsche tafereelen uit Izak's offerande¹⁾ — Abraham en Izak bergopwaarts, ieder met het zijne beladen; de twee knapen bij den ezel — priester-emblemen; wapenen der stammen; en zoo meer. Met bijschriften in het Hebreeuwsch. Ook de indeeling en de omtrek der Synagoge konden gereconstrueerd worden. De beelden in het mozaïek zijn primitief en veel kunstwaarde wordt er niet aan toegekend. Maar uit een cultuurhistorisch oogpunt is de vondst belangrijk. De gegevens zijn voldoende en beslissend, om deze Synagoge in de vijfde à zesde eeuw in het laat-Romeinsche tijdperk te dateeren, vóór de verovering van Palestina door de Arabieren. De regeering heeft het heele terrein om- en overbouwd en alles goed verzorgd.

De kolonist die ons rondleidde, bleek, behalve spade en houweel, ook deze wetenschappelijke stof volkomen te beheerschen; niet als een gids, die reeds ongetelde keeren hetzelfde lesje heeft opgezegd. Maar na onzen rondgang vroeg ik naar de eigene, de nieuwe Synagoge. En ik kreeg ten antwoord, dat ze deze oude hier archeologisch wel van belang vonden, maar aan een nieuwe geen behoefte hadden. Ook dit schijnt een onderdeel te zijn van het collectivistische systeem. Hetgeen we in het nabij gelegen 'En-Charod opnieuw ervoeren.

'En-Charod is op dezelfde leest geschoeid. Het is economisch al verder dan Béth-Alpha, kan zich niet alleen reeds heelemaal zelf bedruipen, maar ook al beginnen aan de afbetaling der investeringskosten, die vele duizenden ponden beloopten. Hier gaat een vrouw, een dame, met ons mede, wier meisjesnaam Esther Budko is. Zuster van den schilder Budko,

1) I Moz. 22.

en deze een leerling van Struck. Van prof. Struck had ik overal introducties bij de persoonlijkheden, die wij nodig zouden hebben, zoodat ons nergens een seconde verloren ging met navragen en zoeken, en wij nooit van het kastje naar den muur gezonden werden.

In 'En-Charod zijn de houten barakken bijna allemaal door steenen huizen en gebouwen vervangen. En alles wordt naar hoogerop verplaatst. Voor de veiligheid! Bijna niets is nog beneden. En dat is van hout en niet bewoond. De woningen beslaan niet de meeste ruimte. Het zijn complexen, waarin ook de echtparen niet méér hebben dan één kamer en een keuken of bijvertrekje. Alles immers is gemeenschappelijk: eetzaal, leeszaal, zaal voor ontspanning; alles wat er nodig is. En voor de kinderen is er een kinderkuis. Meer dan één. Er zijn veel kinderen. Maar ze zijn niet thuis. De ouders komen hen 's avonds voor het ter ruste gaan, goeden nacht zeggen en blijven dan korter of langer met hen samen. Maar overigens zijn de kinderen ook collectief bezit en hun verzorging en opvoeding zijn een collectieve zorg. De ouders werken inderdaad zoo lang het dag is, met natuurlijk de noodige indeeling en de rustpoozen. En de dag begint heel vroeg en „men gaat uit naar zijn taak en zijn werk tot den avond" ¹⁾. Of hieruit het systeem is ontstaan? En of het daarmee te verdedigen is? Het kind komt ter wereld in het Centrale Ziekenhuis van den 'Emek. Dat is de regel. Vandaar keert de moeder terug naar haar werk. En het kind gaat naar het Kinderhuis. Het systeem leek en lijkt mij niet minder dan verschrikkelijk. Om de

1) Ps. 104, 23.

ouders. En om de kinderen. De ouders echter hebben deze methode zelf gekozen en ze schijnen het alles mooi en heerlijk te vinden. Een jonge moeder, die wij troffen en die ook in Holland was geweest, vroeg mij met trots: Zouden arbeiderskinderen wel ergens ter wereld zulk een verzorging krijgen? Neen — moest ik zeggen — zulk een verzorging niet. Want het huis is mooi. En de inrichting is model. In allen deele. Hygiënisch en paedagogisch. Want de kinderen, ingedeeld naar hun leeftijd, worden hier den heelen dag ontwikkelend en in doelmatig spel bezig gehouden. Dat alles is bewonderenswaardig. Maar verzorging en opvoeding zijn twee. En een Kinderhuis is geen ouderlijk dak. Waarmede eigenlijk alles is gezegd. Niettemin werd mij verzekerd, dat de band tusschen de ouders en de kinderen hier niet minder stevig is dan bij welke andere maatschappelijke verhoudingen en regelingen ook. En dat ouderliefde en kinderliefde er evengoed bij gedijen.

Kunnen we ook hier een Synagoge bezichtigen? „Neen,” zegt Esther Budko. „Die hebben we niet” — gaat ze ernstig, eenigszins ironisch, en als spijtig polemiseerend voort —. „Wij zijn immers goddeloozen!” En met een armbeweging naar het werk en in het rond: „Wij gelooven, dat wij God hier beter verstaan, en dat Hij ons hier beter verstaat”. „De school dan” — vragen wij — „en het onderwijs, en joodsche letteren en wetenschap? En de Bijbel?” — „Wis en zeker!” — zegt zij — „Kunnen wij onzen kinderen dan betere en mooiere en verhevenere klassieken geven dan den Bijbel?”

We rukken op Afoelé aan, alwaar we een behoorlijk hotel weten te vinden. Het is niet ver meer. Als we halt houden, komt de waard aan ons portier en vertelt ons, dat hij ons tot

zijn spijt niet kan herbergen, omdat hij leden van de politiemacht heeft gekregen en nu alle kamers zijn bezet. Hij wist, dat wij in aantocht waren, want hij had van prof. Struck mijn post toegestuurd gekregen, die inmiddels voor mij te Haifa aangekomen was. Die post was een blijde verrassing. Maar het was een tegenvaller, dat wij geen hotel hadden. We hebben echter nog eenige daguren en Schmidt meent, dat we de belangrijkste instituten in den 'Emek nog kunnen zien en toch met den avond Haifa bereiken. Daar zullen we het op aanleggen. Afoelé is bedoeld als de groote centrale hoofdplaats van den 'Emek. Maar zij is het nog niet, al heeft zij het hoofdstation van de spoorlijn. We hebben niet veel keuze voor hotel. We frisschen ons op en verkwikken ons aan wat spijs en drank.

En we trekken weg naar het groote Centrale Ziekenhuis, gesticht en onderhouden door het Arbeidersziekenfonds en door de prachtige Amerikaansche vereeniging „Hadassah”, die Palestina met tal van hygiënische instituten van den eersten rang heeft voorzien en den heelen gezondheidsdienst op modernen grondslag heeft geregeld en tevens onderhoudt. Mooie ligging; hoog, den omtrek beheerschend. Mooi gebouw. Mooi en — voorzoover ik kan beoordeelen — volledig ingericht, zooals een ziekenhuis moet ingericht zijn. Ook wat het verplegend personeel van broeders en zusters betreft.

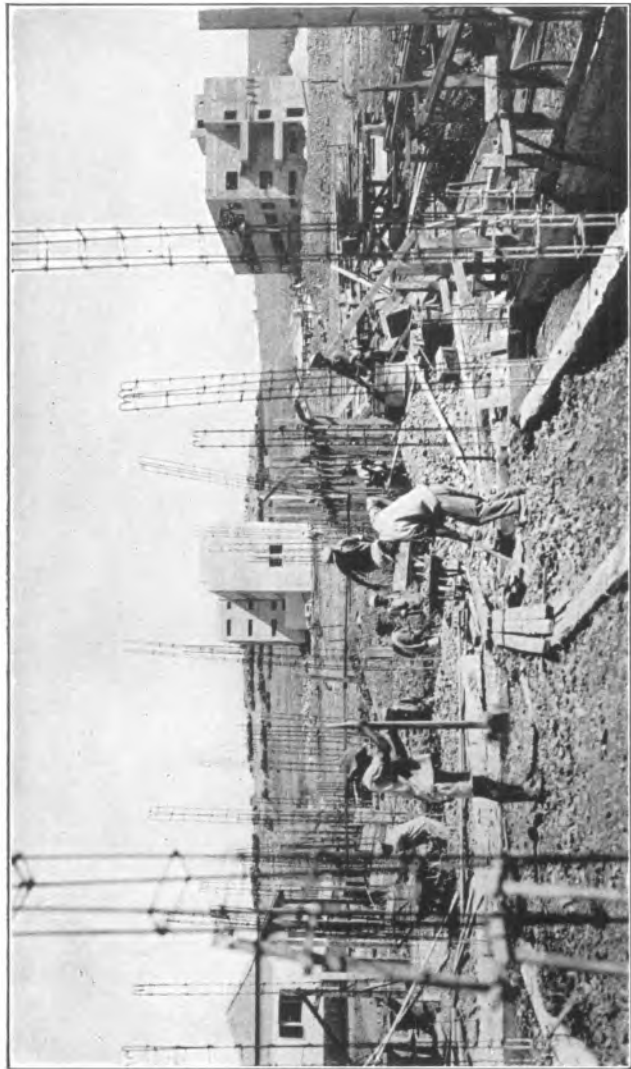
Bij het aanschouwen van zulke instituten moet men telkens weder tien jaren terugdenken. En overwegen, hoe het er toen in den 'Emek moet hebben uitgezien!

Vlak bij ligt K'far-Jeladiem, dat is: Kinderdorp.

Een kolonie voor weezen. Een algemeen weeshuis. Maar een landelijke inrichting, waar de jongens en meisjes in den

Bèth-'Alpha. (Blz. 128).

Huizenbouw in En-Charod. (Blz. 130).

landbouw worden opgeleid en in alle werkzaamheden, die voor het landbouwbedrijf noodig zijn. Er is een volledig landbouwbedrijf aan verbonden, waarin de kinderen gaan werken van den leeftijd af, waarop ze ook in het gezin als boerenzoons en -dochters zouden medearbeiden. Ook hier is alles, wat tot het verblijf, het onderwijs en het bedrijf behoort, naar het hoogere gedeelte van het bezit gebracht of wordt er langzamerhand heen verhuisd. Alweder voor de veiligheid! We zien hier bovendien een vaste politiepost. Eén bereden man.

Ook de meisjes-landbouw-school in Nahalal doen we aan. Het is vacantie-tijd en niet de heele meisjesbevolking is aanwezig. Maar we zien het hoofdgebouw en de omgeving en de tuinen en een aantal aanstaande boerinnen aan het werk in de stallen en bij het pluimvee en aan den arbeid op het land. Onze beknotte tijd dwingt ons tot een slechts vluchtige beschouwing. Want ik wil inzonderheid nog graag even in Scheich-Abreq zijn.

Dus laten we verder eenige kolonies liggen. Zelfs Balfouria — naar Lord Balfour genoemd — met de uitgebreide boom-aanplantingen, welke blijkbaar reeds beloften voor de toekomst in zich bergen, beschouwen we slechts in het voorbijgaan. Ginds in een pas, als kijkend om den hoek van den Tabor, den stolpvormigen berg, die al lang in zicht is, zien we Nazareth liggen. We komen in de verzoeking onze route daarheen te nemen. We hebben echter het uur niet meer te missen, dat deze omweg ons zou kosten.

Ook Scheich-Abreq blijkt niet vlak aan den hoofdweg te liggen. Het schijnt eenigszins moeilijk, er te komen of onze Schmidt is — hier dan voor het eerst — niet precies

georiënteerd. Zoodat Dr. Fries me op een gegeven oogenblik vraagt: „Wat zoekt u toch in Scheich-Abreq?” Ik kan hem slechts antwoorden, dat ik het eigenlijk zelf niet weet, maar dat ik er toch graag even wil zijn.

Ach, een arme barakken-nederzetting! Houten barakken nog alles. De ontvangst is bijzonder hartelijk, want de menschen zijn zoo blij verrast met het bezoek. Even moeten er nog koeien naar de stallen gebracht worden, maar dan zullen we rondgaan en samenkomen. Hoe het gaat? Moeilijk, heel moeilijk. En zeer zorgelijk ziet de toekomst uit. Maar er is een goed bericht binnengekomen van het congres te Basel. Voor het eerst is er in het budget ook een subsidie voor Scheich-Abreq opgenomen! Tot nu toe hebben zij van geen enkele zijde hulp gehad. En als we dat in aanmerking nemen, hebben ze toch nog iets tot stand gebracht. We zien aardig wat vee en veel gevogelte en het land begint wat op te leveren. Als de hulp nu maar werkelijk komt!

Het is in den laten namiddag en tijd voor het Middaggebed. We zullen het verrichten in een gezamenlijke godsdienstoefening. We gaan naar hun Synagoge. Hun Sjoeltje van planken. Hun Leerzaal tevens. En hun leeszaal en vergaderzaal meteen. Het bericht uit Easel is er aangehecht. Er gaat een venster open naar de zijde van Jerusalem, en een der mannen gaat voor in het gebed.

En daarna zetten we ons tezamen; en nuttigen we mede van hun druiven en praten we zoolang, als ons nog tijd in den dag is toegemeten.

We zijn stil in den wagen. Schmidt is de eerste, die het zwijgen verbreekt. „Het was niet gemakkelijk, u ook daar

te brengen" zegt hij. „Maar ik ben erg blij, dat ik er u toch heb gebracht. Deze menschen zullen nog een heele poos den nasmaak genieten van de vreugde, die dit bezoek hun heeft gebracht."

En Dr. Fries greep toen mijn hand en zei: „Ik verzoek u om verontschuldiging voor de vraag, die ik u straks heb gedaan. Ik ben blij en dankbaar, dat ik ook daar ben geweest. Nu weet ik, hoe het werk is begonnen. Dàt zijn helden. En dat Sjoeltje heeft mij meer gezegd, dan alle andere, die ik gezien heb. Daar heb ik beter gebeden, dan in eenigen tempel ⁴⁾, dien ik ooit betreden heb."

Dit was het einde van onzen langen dag.

Het was donker, toen we te Haifa voor Hotel „Hadar-ha-Carmel" stil hielden.

4) „Tempel" is de gewone benaming eener reform-synagoge.

HOOFDSTUK XIX

RONDOM HAIFA

WE zijn nu — mede door den tegenvaller te Afoelé — één dag vroeger te Haifa terug. Vroeger namelijk, dan bij de Strucksche instructiën voor ons was vastgesteld. En toen ik mij, kort na aankomst, telefonisch bij Prof. Struck meldde, bleek hij even verwonderd als verheugd te zijn, en vonden hij en mevrouw heel gauw gelegenheid om de drukke voorbereidingen voor hun vrij langdurige Europeesche reis af te breken en bij ons te komen. Struck examiner! Maar ik slaagde en kreeg een vrij goed rapport. Ongeveer aldus : „ik kon niet weten, dat ze mij blijkbaar omtrent uwen leeftijd hebben voorgejokt. Daarom heb ik het werk in dit jaargetijde niet over minder tijd durven verdeelen.” Inderdaad, het jaargetijde! En toch leek mij de vriendelijke voorzorg wel ietwat overdreven. Want al is de hitte groot, de Palestijnsche zon schijnt een andere werking te hebben dan de zomerhitte hier, waar we ons al gauw nauwelijks weten te bergen als zij in de verte naar een hittegolf dreigt te zweemen. We hebben ginds echter het groote geluk gehad, dat de hitte geen enkelen dag tot den zoogenaamden Chamsin is over-

geslagen. Dat moet verschrikkelijk zijn. Als een voortdurende bedreiging om te stikken.

Mijn reisgezel Dr. Fries had er niettemin genoeg van. Vooral ook, omdat hij nog zulk een groote reis naar huis, naar Texas dus, voor de borst had. Hij dacht op die terugreis ook Holland nog aan te doen. Van joodsch-reformistische gedragingen heeft deze Amerikaansche reformrabbijn mij gedurende al den tijd van ons samenzijn niets laten blijken. Hij heeft zich ritueel en ceremonieel geheel aan mijn gezelschap aangesloten. Zoo reisden wij prettig te zamen en namen hartelijk afscheid van elkander.

Verzadigd was ik nog niet. En gelukkig was mijn weerstand nog niet uitgeput. Ik moet het hier even met innige dankbaarheid gedenken, hoe jong en frisch en veerkrachtig ik me steeds in Palestina heb gevoeld. Hoe geen enkele dag me ook maar even, in al de hitte, met een beetje hoofdpijn heeft geplaagd. Hoe ik al die weken slechts hoogst zelden een korte ingewandensstoornis — ginds overigens vrij gewoon bij den toerist — heb bespeurd. En hoe ik iederen morgen de vermoeidheid van den vorigen dag weer volkomen overwonnen bleek te hebben.

Zoo kon ik het er dus op wagen, van uit Haifa reeds den volgenden ochtend met Schmidt weer op het pad te gaan. We gaan nu zuidwaarts door de kuststreek, die eens tot de vruchtbaarste en schoonste van Kená'an behoorde en verderop naar beneden tot aan het oude land der Philistijnen reikte. Daar bevinden zich een aantal oudere kolonies, en nieuwe zijn er in opkomst. Hier gaat ook een spoorlijn naar Tel-Aviv en vandaar verder zuidwaarts over Gaza naar Egypte. Een oud vriend uit Frankfurt a. M., dien ik met zijn gade in Hadar-

ha-Carmel trof, en die nu in Tel-Aviv woont, wilde juist denzelfden ochtend den trein naar huis nemen. Zij houden mij nu gezelschap op dezen tocht, totdat wij hen later op den dag te Benjamina, een tusschenstation, aan den binnenkomenden trein afstaan.

Zichron-Jacob, of eenvoudig Zichron, zullen we zeker niet overslaan. Het dateert reeds uit 1882, en behoort tot de allereerste kolonies, die tengevolge van de uitdrijvingen en de vlucht uit Rusland in de vreeselijke tachtiger-jaren zijn gesticht onder den bezielenden drang der oudste Zionsvrienden, der Chovevé-Zion, welke onwillekeurig den weg voor de moderne Zionistische beweging hebben bereid. Zichron is een stad. Niet groot, maar vriendelijk, mooi; met het volkomen aanzien van een stad. Het ligt heerlijk in schoone omgeving en ziet de blauwe Zee op een afstand van ongeveer een half uur gaans. Hier zijn de groote wijnkelders, niet zoo groot als in Rischon-le-Zion bij Tel-Aviv en niet zóó modern-technisch ingericht, maar toch nog groot genoeg en beroemd eveneens. Wij dwalen lang door de duistere gangen, die in de rotsen zijn gehakt en geboord; onder het geleide van een opzichter; bij het licht van kaarsen, die wij in tangen geknepen in onze hand voor ons uit dragen. Een romantische wandeltocht voorbij lange rijen kolossale vaten, die de verschillende oude wijnen bevatten, welke Europeesche en Amerikaansche tafels alle eer aandoen en die hun weg reeds naar alle kanten van de wereld hebben gevonden. De campagne van het nieuwe jaar was nog niet begonnen, maar in drukke voorbereiding. Nog slechts een goede week en de eerste vrachten druiven zouden er worden afgeleverd. We zien behalve deze onder-

aardsche gangen ook Zichron zelf met zijn goedverzorgde straten, die met flinke huizen zijn omzoomd. Vele groote huizen met meer dan één verdieping, zooals het eene stad betaamt. In één der rijen, ook het groote, ruime, solied gebouwde Bedehuis. En evenzoo de school. Hier heeft de hulp van den Baron, dat is de oude Baron Edmond de Rothschild uit Parijs, toch het hare gedaan. Hij heeft reeds vroeg de zorg voor deze, eens door de Roemeensche Joden gestichte, kolonie op zich genomen. Oók voor deze.

We zijn tot nu toe voortdurend op de groote wegen, die goed zijn en waarop men voorwaarts komen kan. Maar we komen vandaag ook in de nog nieuwe kolonies, waar wel flinke breede wegen zijn geprojecteerd, maar nog slechts aangelegd in het zand. En dan krijgt de motor werk en onze wagen het hard te verantwoorden.

We blijven eenige keeren steken. En als Schmidt niet weer een paar speciale vrienden had ontdekt, die wel zoo vriendelijk wilden zijn een eindweegs met ons mee te gaan, om, waar noodig, met vereende mannenkracht de auto over de moeilijkste punten heen te helpen, dan hadden we het dien dag al spoedig moeten opgeven. Natuurlijk vonden wij overigens overal de vriendelijkste hulp. En toen we ergens in het mulle zand vast zaten, kwamen er ook vrouwen toeloopen om ons met schoppen te helpen uitgraven. De mannen zijn op het werk, dat niet altijd aan de verkeerswegen ligt. En er zijn gewoonlijk ook maar weinig vrouwen thuis. Alles moet aan den opbouw, de ontsluiting van het land werken.

We zien ook Pardes-Channah, heel jong nog, en ingericht naar de kolonisatorisch-economische plannen van de Pica.

Dat is de Palestine-Jewish-Colonisation-Association, die door Baron Rothschild is in het leven geroepen en aan welke hij zijn groot werk heeft overgedragen. Zijn werk, dat enkel maar een philanthropisch karakter droeg en waaraan de gevolgen, die aan alle uitsluitend philanthropisch werk vastzitten, zoodanig begonnen te knagen, dat het niet vol te houden was. Het groote euvel n.l., dat 't verhevene gevoel van op eigen krachten te zijn aangewezen bij de kolonisten ging verslappen en verdwijnen, zoodat zij al hun zorgen den Baron begonnen over te laten. Dat euvel tracht de Pica op te heffen en te voorkomen door het systeem van landverschaffing en huizenbouw en verzorging van den noodigen inventaris voor het bedrijf. Doch op de wijze van voorschot en deelname. Zoodanig, dat de kolonisten door eigen kracht en vlijt ten slotte alles in eigendom verwerven kunnen. En moeten.

Het schijnt in de goede richting te gaan.

We moeten er tot mijn spijt van afzien ook nog het oude Chedéra te bezoeken, hetwelk eigenlijk het einddoel van onzen tocht was geweest. En als we van onzen weg in het rond te Benjamina terugkeeren, ben ik blij, dat Schmidt in het Hebreeuwsch van eenen Joodschen man het Hongaarsche dialect, dus eenen landsman van vroeger, herkent! En zoo vinden we vanzelf een behoorlijke gelegenheid, om wat op verhaal te komen. En daarna reeds betrekkelijk vroegtijdig in Haifa terug te zijn.

Morgen zullen de Strucks vertrekken. Het wordt nog een prettig samenzijn in kleinen kring: een met geestelijk genot gekruid tezamen zitten. En dan neemt de Carnaro, het schip, waarmede ik gekomen ben, hen mede naar Europa.

Voerman in 'En-Charod. (Blz. 130/1).

Centraal-Ziekenhuis in den 'Emek. (Blz. 132).

De groote Vastendag van Ab — Tisch'ah-be Ab ¹⁾ — staat voor de deur. Er volgt dan nog een Sabbath. En ik heb nog slechts een week. De tijd der tochten is voorbij. Schmidt kan naar Jerusalem terugkeeren. En hij laat mij als een dankbaar toerist achter.

Eigenlijk verlang ik, nóg eens Jerusalem te zien. Want het trekt me sterk en geheimzinnig. En achteraf verwijt ik me, dat ik dit heb nagelaten. Het is evenwel het zoo wat eenige zelfverwijt uit deze dagen. En ik durfde mijn krachten niet verder op een grootere proef te stellen dan strikt noodig was.

Haifa zelf biedt nog werk genoeg. Ik doe het langzaam rustig af. Scholen; instituten; bezoeken bij prominente personen; een en ander levert geen gezichtspunten meer op, die ik niet reeds verwerkt heb. Ik controleer mijn opteekeningen; maak de som mijner ervaringen en indrukken op; en vergelijk ze en onderzoek ze in nadere gesprekken met andere reizigers, die ik vanzelf tref; en met tot oordeelen bevoegden, die ik opzoek.

Dat zal mijne slotbeschouwing zijn.

1) Riten en Symbolen I, 2e druk, Hoofdstuk 44.

HOOFDSTUK XX

TERUGBLIK. AFSCHIED

REEDS zie ik ginds de Adria in Zee op grooten afstand van de reede liggen, stil wachtend op de passagiers, die te Haifa aan boord zullen gaan. Ook ik zal onder hen zijn. En ik zoek nog steeds den juisten draad te vinden in het kluwen mijner ervaringen. En ik tracht nog voortdurend een éénheid te vormen uit al mijn indrukken. Het is me niet volkomen gelukt, zoolang ik nog in het Land vertoefde en ademde in zijn lucht. En zoolang zijn zon en zee mij met hun sfeer omgaven. Al wordt het oog niet spoedig zat van zien, noch ook het oor van hooren, toch komt er een moment, dat men nauwelijks nog in staat is, wat verder in zich op te nemen. En als dan niettemin de indrukken zich blijven opdringen, dan is het zeker onmogelijk zich los te maken uit de massa en zich te stellen boven de verzamelde stof, ten einde haar te overzien en in éénen blik te overmeesteren. Eerst later op een afstand heb ik mij rekenschap kunnen geven van hetgeen zich in mijn hoofd en hart had opgestapeld. Toen heb ik den maatstaf gevonden, waarmede ik al hetgeen ik had vergaard, ten slotte heb gemeten.

Natuurlijk legt niet ieder denzelfden maatstaf aan. Ik

pretendeer niet, dat de mijne de juiste, niet eens, dat hij de meest juiste is. Het is de mijne en ik ben er tevreden mee.

Zoo kom ik tot mijn oordeel. Mijn oordeel over het Land. En over zijne moeilijkheden. En over zijne mogelijkheden.

Eeuwen aan eeuwen is het land verwaarloosd. Een verwaarloozing, die het — zoo is de eerste schijn — heeft uitgemergeld. Hoe schoon ook de structuur is van dit stukje aarde, hoe mild ook zijn dauwende hemel, hoe blij ook zijn stralende zon, hoe minnekoozend ook zijn zachte Zee, zijn rustige meeren, zijn droomende wateren — droefgeestig kijken u, althans in het zomergetijde, eerst zijn kale heuvelen aan, troosteloos zijn dorre vlakten, die hier en daar op steppen en woestijnen gelijkjen.

Wie zijn het, die uit dit schijnbaar uitgeputte land den ouden, haast spreekwoordelijken rijkdom weer te voorschijn willen tooveren? Moeten tooveren?

Koloniseeren is een moeilijk werk. Er zijn maar enkele volken, die eenigermate in deze kunst bedreven zijn; die, hetgeen zij er van kennen, in een lange leerschool voor ongetelde sommen zich aan ervaring verworven hebben.

Het Joodsche volk is geen koloniale mogendheid! Het bestaat uit een zeer eigenaardige eenheid van versplinterde stukken. Het is overal, hetgeen ongeveer hetzelfde zeggen wil als: het is nergens. Het zoekt geen expansie, geen plaats voor zijn overschot. Het heeft geen overschot. Lijkt veeleer in zijn heilheid op een overschot onder de volkeren. Nood en heimwee

hebben den samenhang met het oude Stamland onderhouden. Heimwee voorop. En dit heimwee is door den nood levend gehouden. En schrijnend gemaakt. Thans schier tot wanhoop gedreven.

Verschaft dit een volk ook kolonisatorische bekwaamheid? Stelt dit een volk in staat de noodige millioenen op te brengen? Een versplinterd volk?

Kweekt dit de elementen, die voor de geweldige taak der ontginning, der ontsluiting, der cultiveering van een land geschikt zijn? Van een uitgemergeld land?

Ontworteld is het Joodsche volk. Een zwerversvolk sinds eeuwen. Dus heeft het al die eeuwen geen wortels meer in moeder Aarde kunnen slaan. De onwil der wereld heeft er een volk van handelaren en van intellectueelen van gemaakt. In het groot gezien, slechts ééne klasse in de menschenmaatschappij. Maar, in het bijzonder, geen bebouwers van den bodem.

Palestina echter vraagt een boerenstand. Voor intensieve land-ontginning. Palestina vraagt naar industrieën. Want het kan dán alleen beteekenis krijgen, wanneer het kleinste stukje grond het grootste aantal menschen dragen kan. Beteekenis en toekomst krijgen voor de Joodsche Natie. En daarmee tegelijkertijd ook voor de Wereld.

Zóó ziet de koloniale mogendheid uit!

Dit zijn de elementen, om mee te koloniseeren! Dát is het land, hetwelk het kolonisatiegebied vormt. Het land, dat bovendien niet eigendom is van het volk en waarvan elke

duimbreed gronds voor duur geld gekocht moet worden. En eigenlijk niet eens verkrijgbaar is, maar voet voor voet bestreden wordt.

Neemt nu dezen maatstaf in de hand en gaat dan schatten, wat er tot stand is gebracht. Tot stand gekomen in eigenlijk niet meer dan vijf en twintig jaren. Het is, in absoluten zin, nog maar bedroefd weinig. Maar „het is wonderbaar in onze oogen”.¹⁾

Ik ben er met u rondgegaan en heb het u laten zien. U laten zien, gewis, met mijne oogen. Ge kunt het waarschijnlijk ook anders zien . . . Twee menschen staan er voor een doornstruik met mooie rozen. En de eene zegt schamper : „Verschrikkelijk, die doornen!” En de ander blijde : „hoe heerlijk, dat er aan die doornen zulke mooie rozen groeien”. Hij ziet de stekels, voelt de steken wel ; maar verliest daarbij de schoonheid niet uit het oog. En vergeet het goede niet.

Er zijn reeds wonderen geschied in Erets-Jisraël. Nooit is het in de diaspora gelukt een Joodschen boerenstand te kweken van eenigen omvang of beteekenis. Dáár zijn ze gegroeid. Dáár groeien de Joodsche boeren uit den verwaarloosden bodem, dien zij van woestenijen, tot cultuurland omtoveren. Zij maken den akker en deze herschept hen.

En zoo is het in de steden. Zoo is het in de dorpen. Zij bouwen huizen en worden ambachtslieden. En stedbouwers. Daar ontstaat een geslacht, dat wortelt in den grond en dat één wordt met het land. Een geslacht, dat trouw zal blijven aan

1) Ps. 118, 23.

Erets-Jisraël en het bezit ervan zal bewaken en bewaren en niet meer zal opgeven.

Als ge in de kolonies komt en ge ziet de nieuwe Synagogen, die bijna overal verrijzen, of de watertorens, die er worden gebouwd, — hoog allemaal op heuvels in het midden — dan zal het u opvallen, hoe de koepels en daken door tinnen worden omgeven, welke er uitzien als de tinnen van oude kasteelen. En als ge dan zult vragen: waarom dat? Dan zal men u antwoorden: dat zijn inderdaad onze bolwerken! Dat is voor de veiligheid! Als we ooit weer aan overvallen zouden komen bloot te staan, dan brengen we onze vrouwen en kinderen in deze gebouwen en wij zullen er, als het moet, boven op staan en al, wat het onze is, verdedigen.

Er is geen zweem van vrees of van eenige ongerustheid in dergelijke mededeelingen bij de menschen ginds. Wij voelen ons bij het aanhooren niet heelemaal op ons gemak, zij bij het berichten volkomen. Toen ons voor een paar jaren de tijdingen bereikten van wat we gewoon zijn geworden de Palestijnsche progroms te noemen, toen was er groote onrust, gemengd met angst, in onze rijen. In Erets-Jisraël was alleen maar vastberadenheid.

Er is een oud verhaal in Midrasch ¹⁾: Toen in het Perzisch-Medische rijk de ondergang van heel het Judeïsche geslacht aldaar door Haman was besloten en het gevaar zijn toppunt had bereikt — zooals dat in de rol van Esther wordt beschreven, — ging Mordechai de kinderen tegemoet, die uit de scholen kwamen. En hij vroeg een der naar buiten komende jongens: „Welk Bijbelvers hebt ge zooeven geleerd?” Het kind ant-

1) Over Midrasch zie Riten en Symbolen I, Hoofdstuk 12.

woordde: „Vrees niet voor den onverhoedschen schrik!”¹⁾
Waarmede Mordechai bemoedigd en getroost henenging.

Maar toen de onlusten waren in Palestina, kwamen de kinderen uit de scholen en zeiden — zonder dat iemand hen vroeg, het laatstgeleerde Bijbelvers op te zeggen —: „Moet ik sterven, dan sterve ik met de Philistijnen!”²⁾

Zoo vertelde mij in allen eenvoud en in volmaakte rust een trotsche vader.

Nog is de eenheid verre. Nog groepen de menschen veelal te zamen naar de landen hunner herkomst. En het mozaïek van verschijnselen, dat Palestina als eersten indruk aanbiedt, vertoont zich ook in de groepen en talen en gewoonten en gebruiken van het Joodsche volksdeel. Ook en nog. Maar de scholen hebben reeds wonderen gedaan. En de Hebreeuwsche herleving is niet minder dan wonderbaarlijk. Is een feit. En onherroepelijk feit. Een weergaloos middel bovendien, dat als geen ander ten slotte de eenheid tot stand zal helpen brengen.

Sabbath en Feestdag en heel het Joodsch-traditioneele leven kunnen natuurlijk vooraan de Joodsche eenheid smeden. Wie naar Palestina trekt en daar Torah en Traditie volmaakt geconcretiseerd verwacht, zal zeker ontnuchterd terugkeeren. Wie gewoon is aan rozentakken slechts doornen te zien, vindt ook in Erets-Jisraël volop gelegenheid zijn kijk bevredigd te vinden. Maar met dit al, is er nergens ter wereld eenen Sabbath te beleven als in het Joodsche Palestina. Of — om met Struck

1) Spr. 3, 25.

2) Richt. 16, 30.

te spreken — : „Overal in de maatschappij is de Sabbathviering ook voor den vroomsten Jood met een offer verbonden. In de Joodsche gemeenschap van Erets-Jisraël is hij louter ziels-genot.” En dit gezegde kan met uitspraken uit vele andere monden op tal van wijzen gevarieerd worden. Want in die maatschappij is de Sabbath de eenige en algemeen aanvaarde wekelijksche rustdag, hoe hij overigens ook individueel als rustdag wordt doorgebracht. En zoo is het met alle Joodsch-godsdienstige waarden en geestelijke schatten.

Waarmede ik in de verste verte niet gezegd wil hebben, dat alle in dit opzicht bedroevende verschijnselen vergoelijkt kunnen worden ; of van voorbijgaanden aard zijn ; en wel van-zelf terecht zullen komen. Of dat het aanbevelenswaardig ware aan de doornen uitsluitend maar de mooie rozen te ontwaren.

Volstrekt niet.

Maar er moet ook niet enkel op een afstand afgekeurd, of ter plaatse geschimpt worden. Er moet gewerkt worden. En er wordt gewerkt. „En al hebben we veel verdriet van buiten en van binnen, wij zijn op den goeden weg en wij voelen en zijn overtuigd, dat alles ten slotte goed zal komen.” Aldus sprak Koek, de Opperrabbijn. En ook van dit gezegde zou ik verscheidene nuances met dezelfde strekking kunnen noemen uit den mond en uit het hart van ernstige en critisch-kijkende mannen.

Het Jodendom was altijd afhankelijk van z'n geestelijk bezit. Sinds het verlies van zijn staatkundig volksbestaan heeft het geleefd op zijn geestelijk bezit als op zijn nationalen bodem.

Het heeft daarom geen grooter vijand dan het verlies zijner geestelijke schatten. Dat is : onwetendheid. Dat is : opgezogen worden in de machtige omringende culturen. Dat is : langzaam doodbloeden uit alle aderen. Groote en kleine. Maar het meest onopgemerkt en schijnbaar pijnloos en zonder stuiptrekkingen uit de kleine en kleinste aderen.

Dit proces is reeds jaren en jaren in het wereldjodendom aan den gang.

Welzeker en gewis : de Joodsche wetenschap is in de landen der diaspora niet dood. Absoluut niet. Integendeel. Zij leeft zeer frisch en krachtig. Maar kennis des Jodendoms is nog niet hetzelfde als Joodsche cultuur en heelemaal niet hetzelfde als Joodsch-cultuurbewustzijn. Dit in de eerste plaats. Maar bovendien is er bij de breede massa van het volk nergens sprake van Joodsche kennis ; of ook maar de zweem aanwezig van gevoelde Joodsche cultuur, gezwezen nog van een beleefd cultuurbewustzijn. En al degenen, die zich op dit gebied wijden aan de opvoeding van het jonge geslacht, weten en erkennen, dat het een voortdurend worstelen is — een gigantisch worstelen — en een droevig tobben, om resultaten te bereiken van noemenswaardige beteekenis.

Ginds is de mogelijkheid gegeven. Het Hebreeuwsch schept reeds de werkelijkheid. Uit de Hebreeuwsche scholen daar kunnen vanzelf geen kinderen aan het leven afgeleverd worden, die zóó van Joodsche kennis zijn verstoken, gelijk dat elders als normaal verschijnsel in doorsnede het geval is en, helaas, moet zijn. En met het Hebreeuwsch als moedertaal groeit alles mede. Cultuur en cultuurgevoel. En daaruit laat zich het Jodendom herbouwen.

Reeds is Palestina in de paar decenniën van zijn nieuw bestaan het Joodsche centrum van onzen tijd geworden. De oogen der wereld in het algemeen zijn erop gericht. En de oogen der heele Joodsche wereld. Erets-Jisraël is de centrale, vanwaar een magnetische stroom uitgaat naar alle werelddeelen, waar zich Joden bevinden. Wie er rondgaat, ontmoet er van alle windstreken broederen en zusteren, die er door de draden van belangstelling en liefde heengetrokken zijn. Ook dit is een ontroerend verschijnsel.

De Joodsche Geschiedenis kent verschillende centra, die ieder in hunnen tijd het Jodendom vertegenwoordigd en gedragen hebben. Centra, wier geestelijke invloed zich ook thans nog doet gelden. Doch in hoofdzaak slechts geestelijk-wetenschappelijk. En in hun tijd hebben zij nooit de heele Joodsche wereld bestraald, zooals Palestina thans de gansche Joodsche diaspora. Overal, waar de kiemen van nieuw leven merkbaar zijn, ontspruiten deze voor het grootst gedeelte uit den bevruchtenden invloed van het herlevende Joodsche Land.

* * *

De zonnebal is in de zee gezonken. De trap langsij de Adria is opgehaald. De laatste motorvaartuigen, die reizigers en bagage hebben aangevoerd, keeren naar het strand, naar Haifa, terug. Wij staren hen na Ik sta tusschen velen aan de verschansing en schouw naar Haifa, dat ons van den Carmel en zijn hellingen uit de duizend oogen van verlichte huizen aanziet. Het groote zoeklicht ginds op een spits werpt zijn stralen in het rond. Opeens begint het weg te glijden: de Adria beweegt zich. Stil, getroffen, sta ik. Naast mij zucht

een dame. Nog zwijgen wij. Als de Carmel met al zijn oogen verder weggeleden is, vangen we fluisterend aan te spreken. Zij komt uit Brooklyn. Zij heeft het lot getrokken eener vereeniging aldaar voor Palestina. Daarvoor heeft zij het geluk harer reis genoten. Wij staan op onze plaats, totdat ook de laatste schijn van het zoeklicht bezweken is. Dan zitten we op het dek en wisselen onze gedachten.

En wij eindigen met deze overtuiging:

Wij kenden theoretisch de moeilijkheden van den opbouw en wisten, dat ze groot zijn. Wij hebben ze in het gelaat gezien, en ze zijn nog ontzettend veel grooter geworden.

Wij wisten wat van de mogelijkheden van den opbouw. Wij hebben ze in het gelaat gezien en ze zijn geweldig gegroeid, in evenredigheid met de moeilijkheden.

De mogelijkheden, die Palestina bevat, zijn nergens ter wereld meer aanwezig. Mogelijkheden voor Jodenheid en Jodendom.

Het is lang na middernacht als wij den slaap gaan zoeken.

In Oud-Israël, toen de Tempel nog stond in Jerusalem, moest iedere zoon van het Volk daar aan het einde van elk driejarig tijdperk er rekenschap van doen, of hij zijn verplichte gaven had gegeven. En zijn verklaring klonk dan in de belijdenis uit ¹⁾: „ik heb gehandeld overeenkomstig al hetgeen Gij mij geboden hebt.” En dan volgde de bede: „Zie neder, uit Uw heilige woonstede, uit den Hemel, en zeg den Uw Volk Israël, en den bodem, dien Gij ons gegeven hebt.”

1) V Moz. 28, 12—16.

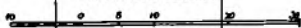
Of aldus prozaïsch geïnterpreteerd : ik deed het mijne, wil Gij het Uwe doen!

Het nieuwe geslacht daarginds zal het zijne doen. Er zijn anderen, die het hunne moeten doen : De Joden in de wereld overal! En niet minder : Engeland!

God zal gewis het Zijne doen. Ik hoop het. Ik geloof het.

PALESTINA

SCHAAL 1:700.000

--- Reisroute

MIDDELLANDSCHE ZEE

TRANSJORDANIË

